

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах
рукопису

КОРОБЧУК АННА СЕРГІЇВНА

УДК 94(477.74-21):377-055.2"1805/1920"(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІСТОРІЯ ЖІНОЧОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ХІХ – НА
ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ
ДІВЧАТ**

032 «Історія та археологія»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії (в галузі історії).
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. С. Коробчук

Науковий керівник: **Хмарський Вадим Михайлович** доктор
історичних наук, професор

Одеса – 2023

АНОТАЦІЯ

Коробчук А.С. Історія жіночої освіти на півдні України у ХІХ – на початку ХХ ст.: Одеський інститут шляхетних дівчат – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2023.

У *першому* розділі дисертації проаналізовано відповідну історіографію з історії жіночої освіти на теренах сучасної України та Російської імперії. Авторка аналізує наявний комплекс архівних документів з будівельної історії установи, особові справи персоналу і пансіонерок тощо. Зазначається, що для розкриття питань повсякденного життя інституток важливо залучити до комплексу джерел мемуари, щоденники, листівки. Систематизовано документальні та наративні джерела, а також матеріали періодичних місцевих видань.

У першій частині *другого* розділу розглядається процес інституціоналізації жіночої освіти та управління Одеським інститутом шляхетних дівчат. Друга частина цього розділу присвячена проблемним питанням функціонування установи. Автор визначає джерела фінансування закладу освіти, місця розташування закладу.

У *третьому* розділі розглядається освітній процес в Інституті. Виділяється особливий вплив релігії та курсу Закону Божого на життя пансіонерок. Також досліджується процес викладання гуманітарних дисциплін (грецька мова, новогрецька, італійська, німецька мова та література, французька мова та література та історія). Важливою віхою модернізації освітнього процесу стало збільшення ролі точних та природничих дисциплін (математика, природознавство, географія, фізика). Традиційним для інституток було опанування витончених мистецтв (танці, музика, гімнастика, співи тощо), котрі розглядаються в частині 3.4.

У *четвертому* розділі досліджується специфіка повсякденного життя вихованок привілейованого закритого жіночого закладу освіти. Особливу роль в житті вихованок відігравав храм св. Олександри, що функціонував при інституції. Низка благодійників піклувалися про долю структурного підрозділу Інституту. У святкові дні до стін храму навідувалися поважні гості міста. Приділяється увага особливостям прийняття дівчини до Одеського інституту. Важливою подією в житті кожної пансіонерки були випускні бали, котрі розглядаються в частині 4.3. У завершальному пункті аналізуються життєві долі низки інституток.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням діяльності Одеського інституту шляхетних дівчат. Під час експериментальних досліджень був опрацьований комплекс архівних джерел та виявлено видання з бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат. Уперше було запроваджено до наукового обігу комплекс архівних джерел Державного архіву Одеської області та Російського державного історичного архіву; схарактеризовано історію Одеського інституту шляхетних дівчат як самостійного закладу освіти, котрий виник на базі «дівочого пансіону» (1805) та припинив роботу в 1920 р.

Уточнено і доповнено: дату заснування Одеського інституту шляхетних дівчат; тривалість освітнього процесу вихованок інституції. Дане дисертаційне дослідження доповнює вивчені аспекти з історії освітніх закладів півдня України та жіночих закладів освіти в регіоні та Російської імперії. Автор вказує на тривалість освітнього процесу вихованок інституції.

У висновках підкреслюється, що Одеський інститут шляхетних дівчат був самостійним, привілейованим жіночим закладом освіти на півдні України. Інститути перебували під контролем Відомства установ імператриці Марії Федорівни. Функціонування цього закладу освіти демонструє перехід від домодерного та патріархального суспільства до модерного і рівноправного. Відповідно їхня поява ознаменувала як розвиток традиційного сімейного устрою у майбутньому житті вихованок, так і розширення нових можливостей

для самореалізації дівчини в модерному суспільстві. Важливо, що одним з головних факторів припинення існування установи є падіння імперської влади та неможливість швидкої трансформації в нових історичних реаліях.

Одеський інститут шляхетних дівчат відіграв непересічну роль в історії модерного українського міста Одеси. Важливе значення для формування міського середовища Одеси на початку XIX століття відігравали іноземці-переселенці та купці. Зокрема, це формувало специфіку вказаного вище закладу освіти, бо до лав інституток мали змогу потрапити не лише дворянки, але й купецькі доньки. У період передісторії установи приймали до лав інституції гречанок, котрі мали змогу вивчати рідну мову та притримуватись традиційного віросповідання.

У результаті вивчення теми, авторка вважає доцільним поділити час функціонування Одеського інституту шляхетних дівчат на наступні періоди: 1805-1829 – передісторія інституції, зародження закладу освіти, 1829-1856 – становлення Інституту, 1856-1914 – період розквіту установи, 1914-1920 – час занедбання та припинення існування Одеського інституту шляхетних дівчат. В 1898 установа отримала назву Одеський інститут імператора Миколи I. У процесі революційних подій діяльність закладу була зведена нанівець.

Інструментарій, що його опановували під час навчання в Одеському інституті шляхетних дівчат, надавав більше змоги їх самореалізації у дорослому житті. У модерному суспільстві у колишніх пансіонерок була змога проявити себе не лише в якості дружини та матері знатного чоловіка, але й розкритися на педагогічній ниві та інших професіях. Низка вихованок отримували можливість познайомитися під час урочистостей в Інституті зі своїм майбутнім чоловіком.

Функціонування станових закритих закладів жіночої освіти у XIX столітті було важливим на момент їх активної діяльності. Одеський інститут, як інші заклади освіти, які входили до Відомства установ імператриці Марії надавали можливість отримати лише обмежений комплекс знань, звертаючи увагу на естетичне виховання.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при викладанні курсів з «Історії Одещини» та розробці вибіркового курсів «Історія освіти та науки в Україні», «Історії жіночої освіти в Україні». Фрагменти дисертаційного дослідження є корисними при розробці екскурсійних маршрутів по м. Одесі. Також загальні висновки з теми можуть доповнювати загальні та спеціальні праці з історії України.

Ключові слова. Південна Україна, Одеса, модерна доба, урбанізація, соціокультурні процеси, соціальні послуги, жіноча освіта, інституціоналізація, заклади освіти, освітній процес, дворянки, викладання, вчителі, благодійна діяльність.

ABSTRACT

Korobchuk A. The history of women's education in the south of Ukraine in the XIX – early XX centuries: The Odesa Institute of noble maiden – Manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in the field of knowledge 03 «Humanities» on a specialty 032 «History and archeology». – Odesa I.I. Mechnikov National University, Odesa, 2023.

The relevant historiography on the history of women's education in the territory of modern Ukraine was analyzed. The first part of the second section examines the process of institutionalization of women's education and management of the Odesa Institute of Noble Maidens. The second part of this chapter is devoted to the problematic issues of the institution's functioning. The author identifies the sources of funding for the institution and its location.

The third section examines the educational process at the Institute. The author highlights the special influence of religion and the course of the Law of God on the lives of the boarders. The process of teaching humanitarian disciplines (Greek, New Greek, Italian, German language and literature, French language and literature, and history) is also examined. An important milestone in the modernization of the educational process was the increased role of science and natural sciences (mathematics, geography, physics). It was also traditional for female students to learn

the fine arts (dancing, music, gymnastics, singing, etc.), which are discussed in section 3.4. Attention is drawn to the activities of the institution in the evacuation of Voznesensk during the events of the Eastern War.

The fourth chapter examines the specifics of the everyday life of female students of a privileged, closed female educational institution. A special role in the life of the students was played by the Church of St Alexandra, which functioned at the educational institution. Many benefactors took care of the fate of the Institute's structural unit. On holidays, the church was visited by honourable guests of the city. Attention is paid to the peculiarities of a girl's admission to the Odesa Institute. An important event in the life of each boarder was the graduation ceremony, which is discussed in section 4.3. The final section analyzes the lives of a number of female boarders.

The scientific novelty of the results obtained is that the dissertation is the first comprehensive study of the activities of the Odesa Institute of Noble Maiden. During the experimental research, a set of archival sources was processed and publications from the library of the Odesa Institute of Noble Maiden were identified. For the first time, a set of archival sources from the State Archives of Odesa Oblast and the Russian State Historical Archives was introduced into scientific circulation; the history of the Odesa Institute of Noble Maidens. As an independent educational institution, which emerged on the basis of «a girls' boarding school» (1805) and ceased to operate in 1920, was described.

The date of foundation of the Odesa Institute of Noble Maiden and the duration of the educational process of the institution's students have been clarified and supplemented. This dissertation research complements the studied aspects of the history of educational institutions in southern Ukraine and women's educational institutions in the region and the Russian Empire. The author points out the duration of the educational process of the institution's students.

The practical significance of the obtained results is in the fact that they can be reviewed when writing courses from the «History of Odessa» and the development of the special course «History of Women's Education in Ukraine». Fragments of the

dissertation research paper are the same as in the development of excursion routes along the metro station Odesa. So, flashy conclusion with those can complement the flashy and thematic practices from the history of Ukraine.

The conclusions emphasize that the Odesa Institute of Noble Maiden was an independent, privileged women's educational institution in the south of Ukraine, which during the years of the institution's operation was subordinate to the Russian state, and the institutes were under the control of the Department of Institutions of Empress Maria. The functioning of this educational institution demonstrates the transition from a pre-modern and patriarchal society to a modern and equal one. Accordingly, their appearance marked both the development of the traditional family system in the future life of foster girls, and the emergence of new opportunities for self-realization of the girl in modern society. It is important that one of the main factors of the termination of the institution's existence is the fall of imperial power and the impossibility of rapid transformation in new historical realities.

The Odesa Institute for Noble Maidens played an outstanding role in the history of the modern Ukrainian city of Odesa. Foreign immigrants and merchants played an important role in shaping the urban environment of Odesa in the early nineteenth century. In particular, this shaped the specifics of the above-mentioned educational institution, as not only noblewomen but also merchants' daughters could join the ranks of the institute. In the period of prehistory, the institutions admitted Greek women who had the opportunity to learn their native language and adhere to their traditional religion.

As a result of the study of the topic, the author considers it expedient to divide the time of functioning Odesa Institute of Noble Maiden into the following periods: 1805-1829 – the (pre)history of the institution, the origin of the educational institution, 1829-1856 – the formation of the Institute, 1856-1914 – the heyday of the institution, 1914-1920 – the time of neglect and termination of existence. In 1898, the institution was renamed the Odesa Institute of Emperor Nicholas I. In the course of the revolutionary events, the institution's activities declined and stopped.

The tools they learned while studying at the Odesa Institute of Noble Maiden provided them with more opportunities for self-realisation in adult life. In modern society, former boarders had the opportunity to prove themselves not only as a wife and mother of a nobleman, but also to open up in the field of teaching and other professions. A number of boarders were given the opportunity to meet their future husbands during celebrations at the Institute.

The existence of class-based, closed women's education institutions in the nineteenth century was important at the time of their active work. The Odesa Institute, like other educational institutions that were part of the Empress Maria's department of institutions, provided an opportunity to obtain only a limited range of knowledge, paying attention to aesthetic education.

The practical significance of the obtained results is in the fact that they can be used in writing courses from the «History of Odessa» and the development of a vibratory course «History of the study of that science in Ukraine», «History of women's study in Ukraine». Fragments of the dissertation research paper are the same as in the development of excursion routes along the metro station Odesa. So, the traditional conclusion with those can complement the traditional and special practices from the history of Ukraine.

Keywords. Southern Ukraine, Odesa, modern era, urbanisation, socio-cultural processes, social services, women's education, institutionalisation, educational institutions, educational process, noblewomen, teaching, teachers, charity.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях та виданнях, включених у міжнародні наукометричні бази:

1. Коробчук, А. 2022а. Батогом і пряником: специфіка виховного процесу в Одеському інституті шляхетних дівчат. *Старожитності Лукомор'я* [online], 3, с. 35–43. Режим доступу: doi: 10.33782/2708-4116.2022.3.156 [Дата звернення 18 серпня 2022] (фахова, наукометрична).
2. Коробчук, А. 2020а. Варвара Платонівна Кандиба (Фредерікс) – керівниця Одеського інституту імператора Миколи I. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка* [online], 6 (337), с. 158–166. Режим доступу: doi: 10.12958/2227-2844-2020-6(337)-158-166. [Дата звернення 18 серпня 2022] (фахова).
3. Коробчук, А. 2020б. Газета «Одесский вестник» (1827–1894) як історичне джерело з історії Одеського інституту шляхетних дівчат. *Чорноморська минувшина* [online], 15, с. 47–53. Режим доступу: doi: 10.18524/2519-2523.2020.15.218678 (фахова, наукометрична).
4. Коробчук А. 2022б. Реевакуація: Повернення Одеського інституту шляхетних дівчат до Одеси (1856 р.). *Вісник Черкаського університету. Сер.: Історичні науки*, 1(22), с. 68-74. (фахова, наукометрична).

Публікації в інших наукових виданнях

1. Коробчук, А. 2021а. Інституціоналізація жіночої освіти на півдні України у ХІХ – на поч. ХХ ст.: історія Одеського інституту шляхетних дівчат. У: *Матеріали ХІХ міжнар. наук. конфер. студентів, аспірантів та молодих вчених*, 26 березня 2020, Київ. Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка. с. 336–339.
2. Коробчук, А. 2021б. Періодика на книжковій полиці інститутки (за матеріалами бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат). У: *Каразінські читання (історичні науки): тези доп. 74-ї міжнар. наук. конф., 23 квітня 2021*, Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. с. 44–45.

3. Коробчук, А. 2019. Одеський інститут шляхетних дівчат (1828-1920 рр.): еволюція правил прийому. У: *Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 72-ї міжнар. наук. конф., 19 квітня 2019, Харків*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. с. 31–32.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

Відомство установ імператриці Марії – ВУІМ

Головна рада жіночих закладів освіти – Головна рада

Державний архів Кіровоградської області – ДАКО

Державний архів Одеської області – ДАОО

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І.І. Мечникова
– НБ ОНУ

Новоросійський університет – НУ

Одеський інститут шляхетних дівчат – ОШД, Інститут

Повний зібрання законів Російської імперії – ПЗЗРІ

Рішельєвський ліцей – Ліцей

Російський державний історичний архів – РДІА

ЗМІСТ

ВСТУП.....	14
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	19
1.1. Історіографія проблеми	19
1.2. Джерельна база дослідження.....	29
1.3. Методологія дослідження.....	43
Висновки до розділу 1.....	46
РОЗДІЛ 2. ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ ЯК ОСВІТНЯ УСТАНОВА.....	48
2.1. Передумови заснування Одеського інституту шляхетних дівчат	49
2.2. Основні віхи в історії освітнього закладу	59
2.3. Управління інституцією.....	62
2.4. Фінансування закладу	71
2.5. Будівля та ремонтно-будівельні роботи	83
Висновки до розділу 2.....	87
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ.....	89
3.1. Місце богословських дисциплін в освітньому процесі.....	91
3.2. Навчання природничим та точним дисциплінам.....	100
3.3. Викладання гуманітарних дисциплін	109
3.4. Навчання «витонченим мистецтвам» (танці, музика, гімнастика, співи тощо).....	118
Висновки до розділу 3.....	121
РОЗДІЛ 4. ВИХОВАНКИ ІНСТИТУТУ: БУДНІ І СВЯТКОВІ ДНІ.....	123
4.1. Вихованки закладу: походження, чисельність, соціальний склад.....	123
4.2. Повсякденне життя пансіонерок.....	129
4.3. Бали та випускні церемонії в Інституті.....	141
4.4. Життєві долі випускниць.....	148

Висновки до розділу 4.....	151
ВИСНОВКИ.....	153
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	159
ДОДАТКИ.....	185
Додаток А. Нова будівля Одеського інституту шляхетних дівчат (1855-1859).....	185
ДОДАТОК Б. План нижнього поверху Ліцею.....	186
ДОДАТОК В. Вітальна листівка учениці Одеського інституту шляхетних дівчат (Віри Торгут).....	187
ДОДАТОК Г. Відпускний квиток з Одеського інституту шляхетних дівчат вихованки Торгут Віри Федорівни.....	189
ДОДАТОК Ґ. Екслібрис (власницький знак) бібліотеки Інституту.....	190
ДОДАТОК Д. Атестат вихованки Одеського інституту шляхетних дівчат (Н.М. Парізо де Валет).....	191
ДОДАТОК Е. Атестат вихованки ОІШД О. Мешаліної.....	192

ВСТУП

Актуальність теми. У світогляді сучасної людини наявні гендерні стереотипи, котрі намагається подолати постіндустріальне суспільство. Гендерна проблематика у XXI столітті стала однією з найактуальніших, бо взаємини статей посідають ключове місце в розвитку цивілізацій. Важливим питанням у вказаних дослідженнях є емансипація жінок. Освіченість дівчини протягом століть являла собою феномен і вважалася непотрібною в патріархальному середовищі, а витрати часу та коштів на здобуття знань для юної дівчини вважалася марною, а подекуди засуджувалася. Восьмого березня щорічно в Україні відзначається Міжнародний день боротьби за права жінок (англ. International Women's Day). Вшанування видатних жінок, котрі реалізували себе не лише в сімейному житті, але й в різних професійних сферах життя відбувається не лише в державах колишнього СРСР, а й у США (протягом цілого березня місяця), Італії, Польщі та ін. Під час офіційного голосування у застосунку ДІЯ більшість громадян України (61.96%) зробили вибір на користь того, щоб залишити восьме березня вихідним днем (У Дії). Проте на сучасному етапі громадянки низки держав у яких досі домінує патріархальний устрій не отримують повноцінної середньої та вищої освіти.

Поява мережі освітніх установ та бурхливий розвиток науки є невіддільною частиною модерної доби. Насамперед знання ставали вкрай важливими для юнаків з кінця XVIII століття. Водночас розпочався процес інституціоналізації жіночої освіти, котра від початку задовольняла здебільшого сімейні та світські потреби. Роздільностатеве навчання практикувалося не лише на теренах Російської імперії, але й в країнах Європи (finishing School) та США. У XIX столітті в модерному суспільстві почала збільшуватися роль жінок. Сьогодні в розвинутих країнах світу провідне значення посідає сфера послуг. Важливо, що для роботи в даній галузі, що не потребує значної фізичної сили, як у промисловості чи сільському господарстві, тому для жінки відкрилися більше можливостей для самореалізації. Проте сфера послуг не можлива без попередньої підготовки, котру надають заклади освіти. Одним з наймодерніших

міст України в XIX століті була Одеса, котра активно долучилася до розбудови мережі освітніх закладів Російської імперії.

Через це вивчення жіночої освіти дає розуміння як розвивалося модерне суспільство. Центральною жіночою установою, не тільки у місті, але у всій Південній Україні, був Одеський інститут шляхетних дівчат. Поява даної інституції стала одним з символів переходу від домодерного і патріархального суспільства до модерного і рівноправного. На сучасному етапі практикуються змішані заклади освіти для представників усіх статей. Однак наявні виключення (Ліцей-інтернат №23 «Кадетський корпус», де наявні класи «паняночок» в Києві).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках планової теми кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова № 161 «Український Південь: історія, тексти, історична пам'ять» (2016-2021) та № 325 «Формування модерного суспільства на півдні України у світовому контексті: витоки, тенденції, феномени» (2022-2026).

Мета: усебічно розкрити історію діяльності Одеського інституту шляхетних дівчат як освітнього закладу для жінок.

Для досягнення мети були поставлені наступні завдання:

- виявити та схарактеризувати наявні історичні джерела та історіографію проблеми;
- розкрити основні віхи функціонування Інституту – організаційні та матеріально-технічні;
- схарактеризувати організацію освітнього процесу в Інституті;
- розглянути контингент вихованок: склад, повсякдення, долі.

Об'єкт дослідження – Одеський інститут шляхетних дівчат.

Предмет дослідження історія Одеського інституту шляхетних дівчат як закладу жіночої освіти на півдні України.

Хронологічні рамки дослідження. Нижньою межею дослідження є 1805 р., коли розпочав функціонувати «дівочий пансіон», котрий був

реорганізований 28 липня 1829 р. в Одеський інститут шляхетних дівчат та прийнятий під управління Відомства установ імператриці Марії. Верхня межа – 1920 р. – занепад та припинення діяльності установи внаслідок більшовицької політики. Однак для розкриття предмета дослідження використовується матеріал щодо розвитку жіночої освіти в попередні роки.

Територіальні межі роботи включають місто Одеса. Для наведення порівняльних характеристик розглядаються аспекти функціонування інститутів шляхетних дівчат на території колишньої Російської імперії, зокрема інституцій, котрі діяли в Києві, Харкові, Полтаві та Керчі, Санкт-Петербурзі, Москві та Варшаві.

Методи дослідження. Важливими для даного дисертаційного дослідження є загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності. Було використано методи: порівняльно-історичний, аналізу, синтезу та пошуково-бібліографічний.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертаційна робота є першим комплексним дослідженням діяльності Одеського інституту шляхетних дівчат. Під час експериментальних досліджень був опрацьований комплекс архівних джерел та виявлено видання з бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат.

Дана тема не є дослідженою в сучасній українській історіографії, тому, що питання історії Одеського інституту шляхетних дівчат розглядається в контексті комплексного дослідження мережі жіночих освітніх закладів на півдні України та інститутів шляхетних дівчат Російської імперії.

Уперше:

- введено до наукового обігу комплекс архівних джерел Державного архіву Одеської області та Російського державного історичного архіву;
- схарактеризовано історію Одеського інституту шляхетних дівчат як самостійний заклад освіти, котрий виник на базі «дівочого пансіону» (1805) та припинив роботу в 1920 р.
- вивчено період передісторії інституції.

уточнено і доповнено:

- дату заснування Одеського інституту шляхетних дівчат;
- тривалість освітнього процесу вихованок інституції;
- вивчені аспекти з історії освітніх закладів півдня України та жіночих закладів освіти в регіоні та Російської імперії.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані при викладанні курсів з «Історії Одещини» та розробці вибіркового курсу «Історія освіти та науки в Україні», «Історії жіночої освіти в Україні». Фрагменти дисертаційного дослідження є корисними при розробці екскурсійних маршрутів по м. Одеса. Також загальні висновки з теми можуть доповнювати загальні та спеціальні праці з історії України.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням. Авторка характеризує аспекти історії функціонування елітного жіночого закладу освіти на півдні України та розкриває значення установи в суспільному житті регіону.

Апробація результатів дисертації. Аспекти дисертаційного дослідження були апробовані у виступах на шести конференціях. *Міжнародні:* 72-та Міжнародна конференція молодих вчених «Каразінські читання» (історичні науки) (м. Харків, 26 квітня 2019 р.), 74-та Міжнародна конференція молодих вчених «Каразінські читання» (історичні науки), (Харків, 23 квітня 2021 р.); ХІХ конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2021» (26 березня 2021 р.). *Всеукраїнська* 75-та щорічна звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ (Одеса, 26 листопада 2020 р.); 76-та щорічна звітна наукова конференція професорсько-викладацького складу ОНУ (Одеса, 25 листопада 2021 р.), конференція з історії України для студентів і аспірантів «Хаджибеївські читання» (Одеса, 24 червня 2022 р.).

Публікації. Теоретичні узагальнення й результати дослідження знайшли своє відображення в чотирьох одноосібних публікаціях у фахових виданнях

України та в трьох тезах доповідей на конференціях. Загальний обсяг публікацій 2.7 д. а.

Структура дисертаційної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури та додатків. Загальний обсяг роботи становить 6.8 д. а.

Розділ 1.

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одеський інститут шляхетних дівчат залишив відповідну як для освітньої установи джерельну базу. Об'єкт і предмет дисертаційного дослідження були у фокусі різноманітних досліджень. Отже, у даному розділі аналізується історіографія, котра присвячена історії жіночої освіти в Україні та історії Одеського інституту шляхетних дівчат, наявна джерельна база з цієї проблематики та методологія дослідження.

1.1. Історіографія проблеми

Історіографію проблеми буде розглянуто відповідно до хронології поділивши на три умовні блоки початкову, радянську й сучасну.

Спочатку розглянемо групу праць, що були опубліковані у «довгому» ХІХ столітті. Особливість цього періоду полягає в тому, що він збігається з роками функціонування Інституту – тобто це початковий історіографічний період. Протягом ХІХ – початку ХХ століття виходять друком загальні праці присвячені роботі різних жіночих закладів освіти. Вони розглядають історію жіночої освіти та окремих установ на теренах Російської імперії.

Не обійшов увагою становлення жіночої освіти на півдні України відомий дослідник вказаного регіону, краєзнавець і археограф А.О. Скальковський в роботі «Матеріали для історії суспільної освіти в Одесі» (1867) (Скальковский, 1867). У праці розглядається період становлення жіночої та чоловічої освіти в Одесі. Інформація зі сторінок вказаної вище книги підтверджує та доповнює факти з нарису Інституту та статутів. Дослідник звернув увагу на те, що одним з головних недоліків закладу була чимала вартість навчання. Також вказав на пріоритетний напрямок в освітньому компоненті, котрий містив у собі вміння бути вправною господинею (Скальковский, 1867, с. 23-26).

Важливою працею, де акцентується увага на діяльності російської імператриці Катерини II, є робота В.Ф. Соколова «Діяльність імператриці Катерини II на користь жіночої освіти у Росії» (1896) (Соколов, 1896). Прикметно, що вона була видана в Одесі у відомій друкарні Ю.І. Фесенка і входить до книжкової колекції викладача жіночої гімназії, мовознавця і колишнього студента Новоросійського університету (нині – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, ОНУ; далі – НУ), Б.О. Лупанова (Шершун, 2018, с. 164).

Питання історії жіночої освіти найбільш комплексно розглядається в праці О. Ліхачової «Матеріали для історії жіночої освіти в Росії (1086-1856)» (1899) (Лихачева, 1899). Авторка підкреслювала, що завданням монографії є систематизація наявних архівних матеріалів з питання жіночої освіти. Вона приділяє увагу становленню жіночої освіти, історії закладів освіти в дореформений відтинок часу (Лихачева, 1899, с. IV). Основу видання складає історія жіночої освіти, як явища, починаючи з часів Київської Русі. Також у виданні звертається увага на зміни в освіті за правління Петра I.

Авторка праці розглядає внесок імператриці Катерини II у розвиток жіночої освіти, погляди останньої щодо реформування та значення освіти для дівчат, історії Імператорського виховного товариства шляхетних дівчат (Смольний інститут). Дослідниця в третій частині роботи згадує Одеський інститут. Вона звернула увагу на пожертву Курта та згадала фінансовий аспект діяльності інституції, опосередковано висвітлила організаційну роботу закладу на початку його функціонування. Важливо, що курс навчання охоплював шість років (Лихачева, 1899, с. 8).

Окрему групу праць ставлять видання з історії інститутів шляхетних дівчат та інших жіночих закладів освіти. Головною роботою з історії ОШД є «Короткий історичний нарис 50-річчя Одеського інституту шляхетних дівчат» (1879) (Короткий., 1879). На превеликий жаль, атрибутувати авторство роботи наразі не можливо. В праці зображаються ключові моменти діяльності установи

й вона має комплексний характер, але не містить інформації за понад 40-річний відтинок часу.

Інформація щодо одного з перших жіночих шкіл в Сен-Сірі, котра стала зразком для майбутніх пансіонів, серед яких Смольний інститут наявна на сторінках книги Faguet É. «Madame de Maintenon institutrice...» (Fage E. «Вчителька пані де Ментенон...») (Faguet, 1887). Вона дає змогу прослідкувати витoki жіночої освіти та побачити орієнтири для майбутньої розбудови мережі закладів жіночої освіти на теренах Російської імперії.

Нарис з історії Київського інституту було систематизовано М.М. Захарченком, який випустив працю: «Історія Київського інституту шляхетних дівчат 1838-1888 рр.» (1889) (Захарченко, 1889). Прикметно, що в даній роботі вказуються переліки викладачів і класних дам, лікарям, настоятелів церков, а також окремий розділ присвячений ювілею закладу. Подібна робота, котра розглядає історію функціонування Полтавського інституту «Полтавський інститут шляхетних дівчат. 1818–1898» вийшла під авторством П. Мазанова (Мазанов). Сучасний дослідник П. Лелюк розкрив біографічні аспекти історії Полтавського інституту у довіднику «Полтавский институт благородных девиц. Персоналии» (Лелюк, П. 2018).

У науковому доробку М.І. Ленца наявна праця присвячена трансформації Рішельєвського ліцею (далі – Ліцей) «Освітньо-виховні заклади, з яких утворився ліцей Рішельєвський. 1804-1817» Оскільки історії жіночого і чоловічих пансіонів перекликалися на етапі становлення, то історія дівочого інституту згадується в роботах з історії Ліцею (Ленц, 1903).

Доцільно порівняти вказані вищі праці з історії інститутів з їй подібною «Історичний нарис діяльності Харківського Інституту шляхетних дівчат за 100 років його існування». Робота М. Жебилева охоплює більший у два рази хронологічний відтінок та має втричі більший обсяг. Також на більш фундаментальний підхід вказує наявність посилань на архів Харківського інституту (Жебылев, 1912).

До окремої групи належать тематичні роботи з історії установ. Важливим тематичним виданням зазначеного періоду є праця викладача Закону Божого і настоятеля інститутського храму протоієрея Іоанна Хрисанфовича Стрельбицького «Церква Одеського інституту імператора Миколи I» (1907). У книзі акцентується увага на функціонуванні храму при Інституті, роботі священнослужителів та законовчителів закладу освіти. Вона охоплює ширший проміжок часу (до 1905), але має тематичний характер. Позитивною характеристикою є те, що автор посилається на документальні джерела з архіву установи, літописні замітки священнослужителя Серафімова та листи.

Описуючи релігійні аспекти життя Інституту, протоієрей звертає увагу на візити до закладу високопосадовців, бо частиною їх візитів неодмінно ставали походи до храму. Він детально описує аспекти пов'язані з оздобленням та наповненням храму. Важливо, що в праці окремо розглядається історія установи у період евакуації до м. Вознесенськ за часів Східної (Кримської) війни, що слугує вдалим доповненням до наявних архівних документів цього періоду (Стрельбицький, 1907).

Факт закриття інститутів шляхетних дівчат радянською владою свідчить про ставлення до установи. Через це, вивчення історії жіночих інституцій Російської імперії не привертало увагу радянських дослідників. Зміни суспільного устрою призвели до ліквідації станової освіти та впроваджувалася масова шкільна середня освіта в незалежності від достатку батьків і статі дитини. Насамперед радянський режим, котрий заперечував існування дворянської верстви, виключав навіть оригінальну назву закладу «Одеський інститут шляхетних дівчат», а подекуди в згадках про установу друкувалися під іменем «Одеський жіночий інститут».

Однак історія жіночої освіти посіла своє місце на сторінках праці А.П. Пинкевича «Стислий нарис історії педагогіки» (1930) в розділі «Освіта Росії епохи феодалізму та епохи торгового капіталу» розглядається діяльність імператриці Катерини II у сфері освіти. Автор звернув увагу на впливі ідей просвітництва на формування норм устрою закладів освіти в імперії. Аналізу

піддаються погляди ідеолога освітньої реформи І. Бецького. Дослідник підсумовує, що ідея розбудови освіти російською імператрицею не була оригінальною, але це була перша спроба побудови цілісної педагогічної системи. Він звертає увагу, що освіта мала становий характер і найкраще були матеріально забезпечені інститути, котрі згадуються під назвою «дворянські школи». Важливо, що автор роботи виділяє прогресивним фактом практичне розв'язання питання жіночої освіти (Пинкевич, 1930, с. 280, 284).

Втім в рукописній праці випускника НУ історика та педагога А.Г. Готалова-Готліба (Бачинська, 2006), що зберігається в фондах Одеської національної наукової бібліотеки «Матеріали для історії народної освіти в Одесі: Історіографічний нарис» (Готалов-Готліб) згадується інституція під двома назвами: інститут шляхетних дівчат (Готалов-Готліб, с. 38) і жіночий «шляхетний інститут». Автор вказує, на те, що історія дівочого пансіону у викладі А.О. Скальковського є занадто позитивною й наголошував, що перебування в стінах установи для збіднілих дівчат було нестерпним. Дослідник на сторінках роботи розповідає про перебування закладу під керівництвом ВУІМ і про підконтрольність останньому з 1835 р. Одеського дівочого училища. Згадки інституції охоплюють менше однієї сторінки. (Готалов-Готліб, с. 72-73).

Сучасна історіографія з проблематики дослідження представлена загальними роботами з історії жіночої освіти та тематичними працями в котрих наявні фрагментарні згадки, що стосуються діяльності ОШД. Цей доробок почав формуватися з кінця ХХ століття та продовжує накопичуватися сьогодні.

Співробітники Інституту історії України НАН України приділяють увагу дослідженню питань історії освіти. Низку наукових праць з даної проблематики висвітлили в своєму науковому доробку історики В. Шандра (Шандра, 2018, 2019, 2020) та В. Милько (Милько, 2014). Цінними для розкриття теми є публікації В. Шандри «Освіта як фактор зростання ролі жіноцтва в українському суспільстві (1880-ті рр. – початок ХХ ст.)» та «Станова дворянська освіта в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: донкіхотство чи данина традиційним цінностям?» (Шандра, 2018, 2019).

Дослідниця звертає увагу на значення жіночої освіти у модерному українському суспільстві. Вчена розглядає роль інститутів шляхетних дівчат в процесі становлення жіночої освіти (Шандра, 2018).

Одеські дослідники Т. Веселова та О. Мельник мають в науковому удоробку спільну статтю «З історії вищої жіночої освіти в Одесі (остання третина XIX – початку XX ст.)» (Веселова, Мельник, 1995), котра розглядає нову сходинку розвитку жіночої освіти в регіоні: право на вищу освіту для дівчини півдня України (Веселова, 1995).

Загальний огляд історії інститутів шляхетних дівчат представлено в публікації Т. Сухенко «Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті». Авторка статті стисло розглядає основні тенденції існування закладів освіти: матеріальне забезпечення, освітній процес, контингент установи. Дослідниця порівнює інституції, вказуючи на спільні моменти та відмінності в їх роботі. Зокрема, вона вказує, що в Київському інституті тривалий час на відміну від інших закладів приймалися лише дворянки (Сухенко, 2000, с. 81). Для вивчення жіночої освіти корисна також її публікація «Жіноча середня освіта в Україні (XIX – початок XX ст.)» (Сухенко, 1998).

Кандидатська дисертація В.А. Добровольської присвячена темі «Історія жіночої освіти Півдня України (1901–1910 рр.)» (Добровольська, 2006). В науковому доробку дослідниці – комплекс робіт в котрих розглядаються різноманітні аспекти функціонування середніх жіночих закладів освіти. Зокрема, інтерес становить її стаття «Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX на початку XX століття» розбудові мережі елітних закладів освіти півдня України та специфіці освітнього процесу в них. Однак Одеський інститут згадується опосередковано. Важливе значення в статті приділяється актуальності жіночої освіти (Добровольська, 2009).

О. Мельник в публікації «Розвиток середньої жіночої освіти в XIX – на початку XX ст. в Одесі» (Мельник, 2011) розглянув інститутську освіту в контексті встановлення мережі жіночих закладів освіти в місті й протиставляючи відкритий тип установ (школи, гімназії), закритим інститутам.

У вступній частині ювілейного видання історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (ОНУ) науковиці І.С. Гребцова та О.О. Синявська згадали про історію дівочого пансіону (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова., 2015, с. 25), Зокрема, авторками під час дослідження було використано «Короткий історичний нарис». Важливою для розкриття теми є публікація О. Синявської «Заснування освітніх закладів в Одесі на початку ХІХ ст.» (Синявська, 2023).

У стислому форматі розглядає історію жіночої освіти в Україні дослідниця І. Черчович в статті «Жіноча освіта в Україні: історичний огляд» (Черчович, 2017). Вона досліджує становлення жіночої освіти на теренах сучасної України, починаючи з часів Київської Русі. Публікація сприяє сприйняттю динаміки становлення освіти в Україні, однак період ХІХ століття висвітлений традиційною короткою енциклопедичною інформацією про інститути шляхетних дівчат. Вдалим доповненням вказаної вище публікації є стаття «Жіноча освіта за часів Козаччини (кінець ХVІ – перша половина ХVІІ ст.), котру використовувала історикиня під час написання своєї роботи (Жіноча освіта за часів Козаччини (кінець ХVІ – перша половина ХVІІ ст.).

У праці І. Морозової та В. Левченко «Одеський національний морський університет готується відзначити своє 85-річчя» (ОНМУ) (Морозова та Левченко 2014), Л. Чорна «Одеський сільськогосподарський інститут у перші роки існування: від ідеї до реалізації» (Чорна, 2010), А. Добролюбський «З історії педагогічного університету» (Добролюбський, 2004). Всі вказані вище статті об'єднують те, що вони окремі фрагменти існування Інституту вписали до (перед)історії закладів вищої освіти м. Одеси. Однак авторка вказаної статті розпочинає історію закладу вищої освіти з 28 січня 1918 р., коли відбулось урочисте відкриття закладу, згадуючи моменти зв'язків з іншими установами, а не приписуючи період існування Одеського інституту шляхетних дівчат як передісторію новоствореної установи початку ХХ століття.

Наявність педагогічного компонента в освітній програмі вищезазначених закладів (включно Одеський Інститут), на думку авторки, не є приводом

включати весь період існування інституції до історії Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (ПНПУ).

А. Добролюбський вважає, що топографічна історія Інституту була напряму пов'язана з розміщенням майбутніх навчальних корпусів ПДПУ (Добролюбський, 2004, с. 11). Однак в ранній період функціонування Одеський інститут шляхетних дівчат не мав власного стаціонарного приміщення, а чи можливо робити дану історичну прив'язку, враховуючи, що у період 1825-1833 рр. установа орендувала приміщення в домах Акацатових, а потім в домі І. Фундуклея (Краткий., 1879, с. 16).

У контексті передісторії закладу вищої освіти (історії корпусів ОНМУ) В.В. Левченко детально охарактеризував загальні моменти історії Інституту. Окрім згаданої на початку публікації в арсеналі дослідника міститься публікація у співавторстві з С. Желясковим та Г. Левченко «Церкви при навчальних закладах м. Одеси: історико-теоретичний та інформаційно-статистичний огляди» (Желясков, Левченко та Левченко 2012, с. 51) та «Законовчителі інославних й чужовірних віровчень навчальних закладів Одеси ХІХ – початку ХХ ст.: історія, традиції та особливості» (Левченко, Левченко, 2017). У цих публікаціях розглядаються окремі моменти функціонування одного із структурних підрозділів жіночого навчального закладу – храму святої великомучениці цариці Олександри, який відіграв важливу роль у формуванні моральних засад вихованок Інституту.

Однак В. Левченко вивчає історію функціонування Інституту, прив'язуючи до історії закладу вищої освіти навіть назвою однієї з публікацій «Шляхетні коріння» Одеського «Водного» тим самим відштовхуючи уявлення про Одеський інститут шляхетних дівчат як про самодостатній привілейований жіночий заклад освіти, який надавав освіту дівчатам зі знатних родин.

Дослідниця Л. Чорна у своїй публікації «Одеський сільськогосподарський інститут у перші роки існування: від ідеї до реалізації» звернула увагу на переплетення історій згаданого в назві закладу вищої освіти й Інституту в контексті будівельної історії установи початку ХХ століття. Це були останні

роки функціонування одного з перших провідних закладів жіночої освіти. Через те, що надання професійної освіти відповідало інтересам суспільного устрою, то питання про передачу будівлі Інституту шляхетних дівчат на вимогу студентів сільськогосподарського інституту, тим самим, зводячи нанівець перспективи подальшого розвитку жіночої освіти в чинному форматі (Чорна, 2010).

О. Музичко в публікації «Український націотворчий процес в Одесі початку ХХ ст. крізь призму спогадів Ганни Чикаленко», дослідив віхи біографії однієї з найвідоміших випускниць Інституту, Марії Станішевської (Музичко, 2012, с. 49-50). Біографічний доробок вченого включає також біографічно-довідкову статтю присвячену відомому законовчителю Інституту І.Х. Стрельбицькому (Музичко, 2016). Науковець, опираючись на архівні джерела в статті «Володимир та Наталія Лазурські в культурному житті Одеси першої половини ХХ ст.» розкрив віхи життя Н. Лазурської, яка напередодні припинення існування установи викладала українську мову у пансіонерок (Музичко). Автор доповнює та підтверджує наявну архівну інформацію з ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 54 про викладача інституції В.Ф. Лазурського.

Одним з пріоритетних напрямків в освітньому та виховному процесі в Інституті було вивчення іноземних мов. До їх викладання долучалися викладачі іноземці. У 2016 р. вийшли друком дві статті Л. Морошану та І. Никітіної «*Méthode courte, facile et pratique de langue italienne*» Антоніо Піллера як пам'ятник лінгво-дидактичної літератури ХІХ століття» («Короткий, легкий та практичний метод італійської мови») (Морошану, Никитина, 2016а) (Морошану, Л. та Никитина І. 2016b). Вони присвячені аналізу праці Антоніо Піллера, який викладав італійську мову в інституті, використовуючи власні педагогічні напрацювання. Авторки аналізують працю освітянина, котра знайшла своє продовження в майбутніх підручниках з вивчення мови. Публікації розглядають лінгвістичну проблематику в виданні.

Становлення дівочого пансіону в Одесі розглядається паралельно з чоловічим в статті О. Полевщикової «Французи в закладах освіти Одеси. 1803–1822 рр.». У публікації авторка наголошує на ролі іноземців, головним чином

французів, у розвитку освіти в регіоні. Зокрема, важлива увага приділяється діяльності абата Ніколя (Полевщикова, 2011)

Серед комплексу дослідницької літератури на увагу заслуговують публікації В. Пономарьової. Сучасна дослідниця історії Смольного інституту вивчає, зокрема повсякденне життя вихованок закладу. Загальні тенденції функціонування інститутів розвивалися з правил вказаного вище закладу освіти та інтегрувалися в статuti так званих провінційних інститутів. Насамперед її стаття «Бібліотеки та читання в жіночих інститутах Маріїнського відомства (XVIII – початок XX ст.)», котра дозволяє прослідкувати загальні тенденції розвитку бібліотечної справи в бібліотеках відомчих установ (Пономарева, 2014).

Вплив європейських закладів освіти, насамперед Королівського інституту Святого Людовіка на зародження інститутів шляхетних дівчат на просторах російської імперії, зокрема Смольного інституту розглядається в публікації О. Фанталова і М. Малязіної «Сен-Сір та Смольний інститут – перші заклади освіти для жінок у Франції та Росії» (Фанталов, 2020).

На шпальтах місцевої газети «Вечірня Одеса» з'явилася публікація С. Решетова «Вихованки інституту та їх викладачі» (2008), котра продовжувала розкривати життєві долі пансіонерок і персоналу інституції. На початку автор розмістив інформацію з «Стислого історичного нарису». Автор приділив увагу особистостям зображеним на фото в статті «Хто вони, дівчата із вищого суспільства?», спираючись на довідкові видання з історії Одеси. Зокрема, автор акцентував на постаті В. Кандиби, котра очолювала Інститут (Решетов, 2008).

Таким чином, в історіографії часів існування Інституту в загальних монографіях, присвячених жіночим закладам освіти акцентувалася увага на загальному становленні мережі жіночих закладів освіти в російській імперії. Типовим виданням були нариси з історії окремих інституцій. «Короткий історичний нарис 50-річчя Одеського інституту шляхетних дівчат» (1879) в поєднанні з тематичною працею богослова І.Х. Стрельбицького, котра вдало його доповнює та надає подібну інформацію про Інститут, як нариси інших

шляхетних інститутів на теренах сучасної України. З причини неактуальності окремих аспектів історії російської імперії, зокрема історії жіночої освіти в комплексі радянської історіографії інформація з історії жіночої освіти рідкісна. Згадуючи установу, акцентувалася увага на негативних традиціях у функціонуванні інституцій.

Отже, гендерна тематика на сучасному етапі, в останні три десятиліття набула поширення. Низка пострадянських вчених дають стислий огляд історії жіночої освіти на теренах України. Деякі дослідники у своїх дослідженнях приділяють увагу окремим аспектам функціонування установи. Також в сучасних публікаціях містяться біографічні згадки про діячів пов'язаних з історією закладу освіти. Але в жодному із сучасних досліджень Одеський інститут шляхетних дівчат не був предметом окремого дослідження.

1.2. Джерельна база дослідження. Джерельна база дослідження представлена комплексом різноманітної інформації, котра розкриває аспекти історії функціонування Одеського інституту шляхетних дівчат. Дослідницьку базу становлять: документальні джерела, публікації періодичних видань та наративні матеріали. Інформація з історії установи міститься в Ф. 46 (Одеський інститут шляхетних дівчат) Державному архіві Одеської області (ДАОО), Російському державному історичному архіві (РДІА), а також справа однієї з випускниць потрапила до особового фонду її чоловіка в Державному архіві Кіровоградської області (ДАКО). Навчально-методичні джерела з теми, насамперед освітні програми та підручники, а також статuti й преса частково представлені в фондах Одеської національної наукової бібліотеки та Наукової бібліотеки ОНУ.

Серед масиву документальних джерел з історії інституції представлені: законодавчі матеріали, статuti установи та ділові сповіщення керівництва, формулярні списки працівників та батьків пансіонерок, заяви на прийняття дівчат на навчання, відомості успішності, атестати, метричні витяги, довідки про стан здоров'я потенційних вихованок.

Правила, котрі встановлювалися в Інституті відбивалися в законодавстві російської імперії, а «Повне зібрання законів Російської імперії (ПЗЗРІ) являє собою комплексну законодавчу збірку, котра розташована в хронологічному порядку. Видання «Одеса у Повному Зібранні законів Російської імперії» (Одесса в Полном., 2006) та «Зібрання узаконень Відомства Закладів Імператриці Марії» дають змогу відшукати статті ПЗЗРІ, котрі розкривають чи доповнюють відповідні фрагменти з історії Одеського інституту (Собрание узаконений., 1913).

Насамперед на сторінках ПЗЗРІ було розміщено статuti установи, що робило правила освітнього закладу доступними широкому загалу. Зокрема, вибірка статей з ПЗЗРІ, що акцентують на критеріях відбору до закладу освіти в період його становлення. Також детально описувалися особливості куртівської вакансії, котра давала можливість на отримання освіти й перспективи в майбутньому для малозабезпечених дворянок.

У 1862 р. у ПЗЗРІ опубліковано новий штат Одеського інституту, а у 1905 р. у «Зібранні узаконень Відомства Закладів Імператриці Марії» була окрема увага приділена необхідності введення в установі посади лікаря-консультанта з хірургічних захворювань (Собрание., 1913, с. 719).

Важливе значення для розкриття історії Одеського інституту шляхетних дівчат відіграють статuti закладу освіти. Перший «Статут виховання двохсот шляхетних дівчат», що регламентував життя в Смольному інституті. Ініціатором створення вказаного закладу та видання статуту став таємний радник, президент Імператорської Академії мистецтв Іван Іванович Бецькой.

Вперше, з часів історії дівочого пансіону було впорядковано правила інституції в першій друкованій праці Одеси Домініка Шарля Ніколя «Нарис правил виховання в обох одеських шляхетних інститутах» (1814) ([Николь Ш.Д., аббат], 1814). Характерно, що авторство роботи було ідентифіковано пізніше. У ній розміщувалися вимоги до освітнього процесу в жіночому і чоловічих установах. Регламентувався розпорядок дня, вимоги до вступу в заклади освіти, стислі програми з предметів. Зауважимо, що даний формат

викладу інформації дає змогу порівняти основні аспекти функціонування дівочого і чоловічого пансіонів. Насамперед звертається увага на різниці в пріоритетності у вихованні та навчанні хлопців та дівчат.

З 1829 р. ОШД став підпорядковуватися ВУІМ. Нове керівництво зумовило появу нового статуту, котрий унормував ключові аспекти функціонування жіночого закладу освіти. Головний документ установи було опубліковано французькою мовою під назвою «Règlement de l'institut des demoiselles nobles d'Odessa» (Правила Одеського інституту шляхетних дівчат, 1829) (Règlement de l'institut des demoiselles nobles d'Odessa, 1829). Один з примірників даного видання зберігся в книжковій колекції генерал-губернатора Михайла Воронцова. У статуті, що містить 111 параграфів характеризуються основи економічного устрою інституції, вимоги до освітнього процесу та управління закладом, а також в додатках розміщено штат. Російськомовну версію статуту розміщено було в ПЗЗРІ (Высочайше, 1829).

У 1835 р. було опубліковано новий статут Одеського дівочого училища, котре підпорядковувалося віднині Інституту. У 1855 р. «Статут жіночих навчальних закладів» уніфіковані правила для жіночих закладів освіти, що контролювалися ВУІМ. Окрім окремого видання статут також було опубліковано на сторінках ПЗЗРІ (Высочайше, 1855).

Даний статут став наслідком попередніх експедицій і закріпив наявну систему станових жіночих закладів освіти. Відповідно до контингенту установи поділялися на розряди, а до інституцій кожного розряду були опубліковані основні рекомендації до діяльності інститутів, училищ тощо.

До вказаного вище статуту було випущено додаткове розтлумачення окремих пунктів статуту «Пояснювальна записка до статуту жіночих закладів освіти відомства установ Імператриці Марії». Зокрема, наявне уточнення про можливість вступу дев'ятирічних дівчат до Одеського інституту. (Объяснительная, 1856, с. 33)

Оскільки ОШД перебував під протекцією ВУІМ, то у фондах Російського державного історичного архіву зберігаються відомості з історії

закладу. Зокрема, у Ф.759 «Власна Й.І.В. Канцелярія з установ імператриці Марії Федорівни» міститься справа «Справа про повернення в Одесу вихованок Одеського інституту евакуйованих під час військових дій в місті Вознесенськ, і про надання для тимчасового розміщення приміщень Рішельєвського ліцею» (РДІА. Ф. 759, Оп. 101. Спр. 101). Ця справа охоплює документи за 1856-1858 рр. Серед них: клопотання Рада інституту, доповідні Головна рада до статс-секретаря, звернення до Андрія Логіновича Гофмана котрий впродовж 1842-1860 рр. обіймав посаду статс-секретаря у справах управління установами Відомства імператриці Марії та ін. (Памятная 1857, с. 395).

У даному фонді зберігається також справа «Про зміни навчального курсу в Одеському інституті шляхетних дівчат» (РДІА. Ф. 759, Оп. 21, Спр. 1547), котра також охоплює історію закладу освіти за 1855 р. У документах зверталася увага на питання розбудови приміщення закладу освіти, а також про зміни в освітньому процесі. Зокрема, на раціоналізм введення однорічних класів з щорічними випусками на зміну чинній системі.

Доповненням вказаної вище справи слугують матеріали «Справи про тимчасову передачу старого приміщення Рішельєвського ліцею під Одеський інститут шляхетних дівчат до закінчення будівництва будівлі інституту 29 червня 1856 р. – 3 червня 1858 р.», що зберігається у Ф.733 «Департамент народної освіти» у якій крім документації з питання переїзду Інституту наявна схема старих приміщень Ліцею (РДІА. Ф. 733. Оп. 78. Спр. 827).

Отже, документальні джерела з теми презентовані опублікованими освітніми програмами за різні роки, статутами закладу освіти та неопублікованими архівними джерелами, котрі наявні в фондах ДАОО та РДІА.

У ДАОО в фонді Одеського інституту шляхетних дівчат (Ф. 46) зберігається особиста офіційна документація співробітників закладу і вихованок. Зокрема, наявні формулярні списки персоналу та батьків інституток. Формулярні списки співробітників інформують про походження, склад родини, кар'єрні здобутки. Важливо, що збереглися формулярні списки В.П. Кандиби, однієї з очільниць установи (ДАОО, Ф.46. Оп. 1. Спр. 43). Важливим для

вивчення є фонд 46 ДАОО, що містить особову інформацію про службовців закладу освіти та деяких вихованок. Проте службові формуляри батьків вихованок не містять значної інформації щодо тематики історії Інституту, але корисними є відомості про походження вихованки за відсутності інших документальних джерел.

Справи вміщують фрагменти документів деяких пансіонерок з якими вони вступали до лав інституції. До них належать: метричні виписки, заяви на прийняття до закладу, службовий формуляр батьків, довідка про щеплення. Окрім цього, подекуди наявні копії атестатів. Досить інформативним і стислим історичним джерелом є заяви батьків на прийняття дівчини до Інституту («прошення»). У них наявна інформація про походження дівчини, сімейний стан, вік, освіта та ін.

У одній зі справ особового фонду (Ф. 306) наявні документи випускниці Одеського інституту, зокрема атестат. Також наявність даної справи в цьому фонді свідчить про подальшу особисту долю колишньої інститутки (ДАКО. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 2).

У ДАОО в фонді будівельного комітету (Ф.59) зберігається справа «Про устрій перед будівлею Одеського інституту шляхетних дівчат кам'яної стіни з палисадником» (ДАОО. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 404), де містяться будівельні розрахунки керівництва закладу і будівельного комітету. Ілюстративна частина з даного аспекту теми, представлена графіком фасаду воріт наявна в спр. 295 «Ворота біля будинку Одеського інституту шляхетних дівчат» в Ф. 895 Колекція: «Архітектурні об'єкти м. Одеси та інших міст Причорномор'я» (ДАОО. Ф. 893 Оп. 1. Спр. 295).

Для вивчення історії закладу освіти необхідним є залучення навчально-методичної документації. В «Нарисі правил виховання в обох одеських шляхетних інститутах» (1814) було опубліковано стислі вимоги щодо освітнього процесу в дівочому пансіоні. Також основні постулати були викладені в наступних статутах закладу освіти ([Николь Ш.Д., аббат], 1814.).

Важливими історичними джерелами для вивчення освітнього процесу в Інституті та доповнення інших аспектів є «Відомості для охочих розмістити дітей до Одеського інституту шляхетних дівчат», освітні програми та підручники. Зокрема, збереглися «Відомості для охочих розмістити дітей..» за 1866, 1870, 1873, 1874, 1881, 1890, 1899. Вони містять перелік необхідної документації при вступі дівчат до інституції та вимоги щодо знань юних леді, яка навчається в певному класі. Також в даних документах вказувалась рекомендована література для кращого вивчення курсів.

У 1890 р. було видано конкретизовану освітню програму «Детальна програма 4-х молодших класів одеського інституту шляхетних дівчат» у котрій розписані вимоги щодо знань молодших пансіонерок з кожного предмету, який нею вивчається. Також звертається увага на рекомендовану літературу для опанування.

Періодичні видання вміщують цілий комплекс багатоманітної інформації і є корисними під час вивчення різної проблематики. Ключова позитивна специфіка періодики як історичного джерела – близькість до подій. Одним із таких важливих видань є газета «Одеський вісник». Серед сучасних дослідників газети «Одеський вісник» комплексним характером вирізняється дисертаційне дослідження Г.С. Левченко «Газета «Одеський вісник» (1827-1894): внесок у розвиток історичного краєзнавства на півдні України» (Левченко, 2017). Дослідниця звертає увагу, що зазначене вище видання є джерелом інформації з цілої низки краєзнавчих питань (Левченко, 2017, с. 30). Через це фахівці з історії півдня України І.С. Гребцова (Гребцова, 2006), Т.Г. Гончарук (Гончарук, Синявська, 2004), Н.М. Діанова (Діанова, Н. 2013.), В.В. Левченко, Л.В. Новікова (Новікова, 2016), О.О. Синявська (Гончарук, Синявська, 2004), В.М. Хмарський (Хмарський, 2004) та інші залучають матеріали місцевої преси для дослідження краєзнавчої проблематики.

Газета «Одеський вісник», починаючи з 1827 р. випускалась двічі на тиждень, французькою («Journal d'Odessa») та російською мовами (Одесский вестник, 1897) Прикметно, що час існування видання збігається зі значним

періодом функціонування Інституту (65 років). Здійснювався фронтальний перегляд «Одеського вісника» за 1829-1890 рр. На сторінках газети віднайдені 200 заміток, що демонструють історію розвитку Інституту. Публікації доцільно поділити на дві групи: 1. Новини про заклад освіти (розміщувалися в рубриках «Внутрішні відомості», «Повідомлення», «Хроніка» («Місцева хроніка»); 2. Оголошення (розміщувалися в рубриці «Оголошення»). Подані замітки на шпальтах газети відповідно у рівному співвідношенні.

Найбільша концентрація статей про Інститут сягає 1828-1854 рр. Впродовж цих років публікації були найбільш значними за обсягом, а відповідно інформативнішими. У публікаціях не зазначено авторство, але примітним є те, що в період 1829-1832 рр. О.Г. Тройницький викладав в Інституті історію і географію, а згодом був інспектором класів. Паралельно він працював кореспондентом «Одеського вісника», а з 1834 р. головним редактором (Модзалевский, 1996, с. 76).

У рубриці «Внутрішні відомості» за 21 серпня 1829 р. з'явилась перша публікація про заклад освіти – 28 липня 1829 р. установу прийнято під протекцію ВУІМ. 26 квітня 1830 р. в газеті опубліковано новину, яка сповіщала про призначення та приїзд до міста нової директорки Інституту Луїзи Сукової (Директриса..., 1830, с. 133).

Непересічним в Інституті було свято «тезоіменитство» (іменини царської особи) імператриці Олександри Федорівни (дружина Миколи I, мати Олександра II), яке урочисто святкувалося вихованками та знатними гостями щороку 23 квітня. Про традиційний церемоніал засвідчують новини наступного дня у рубриці «Внутрішні відомості». На шпальтах газети демонструвалися переліки заходів серед яких: божественна літургія та молебень в інститутській церкві та вечірні гуляння. Серед почесних гостей заходів були генерал-губернатор граф М.С. Воронцов, одеський градоначальник О.І. Льовшин (Одесса, 24-го Апреля, с. 129).

Інститут суворо контролював правила внутрішнього розпорядку закладу. Проте за межами закладу закритої установи знаходилися батьки та родичі

вихованок, які певною мірою зробили внесок у виховання дівчат власним прикладом. Через це Рада інституту публікувала оголошення, що стосувалися правил приватних візитів на шпальтах «Одеського вісника» (Совет., с. 313). В газеті повідомляли про структурні зміни інституту, що відбулися у 1835 р. Першочергову роль в установленні зв'язків інституту відіграла належність закладу до ВУІМ.

У 1835 р. під відомчий контроль було прийнято Одеське міське дівоче училище. Історія цього закладу освіти розпочинається з 1817 р., а його функціонування є важливою віхою у становленні жіночої освіти на півдні України. У період 1817-1835 рр. контроль над навчальним процесом здійснював Ліцей (Одесское, 2015).

Новий статут училища зайняв своє місце на першій сторінці «Одеського вісника» за 1835 р. Важливо, що згідно з §2 навчальний заклад мав підпорядковуватись Раді інституту й безпосередньо відомству імператриці. Рада інституту отримала фінансовий контроль над закладом, але об'єднувати гроші двох установ заборонялося (§19) (Одесса, 17-го Декабря, 1835, с. 401-402).

Головною подією, яка відзначалася помпезністю в Інституті були випуски вихованок. На початку існування установи вони проходили кожні два роки 1 липня. Ця подія заслуговувала на розміщення подробиць заходу на велику статтю в місцевих виданнях. Підбиття підсумків навчання вперше повідомлялось на сторінках «Одеського вісника» (Одесса 2-го Июля, 1832, с. 209-210).

В Інституті під час кожного випуску відзначали найкращих вихованок, які за відмінні знання та зразкову дисципліну отримали нагороди під час урочистостей. Такими нагородами були: золотий вензель (інша назва – «шифр») імператриці, золота медаль, срібна медаль та похвальні листи. Важливо, що при уніфікованій системі нагород кожен відомчий заклад вирізнявся кольором стрічки. Публікації про випуски інформують, що кращі випускниці Інституту носили свій Золотий вензель на лівому плечі, на білій стрічці з блакитними крайками (Восьмой., 1846, с. 297).

На сторінках «Одеського вісника» за 1837 р. було опубліковано заповіт відставного полковника Курта: «Про пожертвування рухомого та нерухомого маєтку на користь Одеського інституту шляхетних дівчат відставним полковником Куртом». Прибутки з отриманого володіння давали шанс на освіту збіднілим та осиротілим дворянкам. (О пожертвовании..., 1837, с. 694-695)

У 1848 р. розпочався процес реорганізації освітнього процесу в інститутах. В одній із публікацій «Одеського вісника» зазначалось, що всі вихованки закладу були поділені відповідно на два класи – старший та молодший, в кожному з них було два паралельних відділення, курс навчання мав тримати три роки. Прослідковується тенденція поступового збільшення кількості інституток, що свідчило про зростання престижності жіночої освіти в регіоні. Того ж року, відбувся випуск 50 пансіонерок, що вдвічі більше, ніж десять років потому (Одесса, 23-го Июля, 1848, с. [307-308]).

Починаючи з 1851 р. на шпальтах «Одеського вісника» з'явилися оголошення зі списком претенденток на заміщення 11 вакантних місць в інституті (От Совета..., 1851) Через кілька номерів, Рада інституту розміщує інформацію про тих, кому пощастило за жеребкуванням стати вихованками закладу. Проте дані оголошення не містять інформації до якого класу їх було зараховано чи хоча б вік дівчат. Починаючи з 1872 р. новини, які стосувалися різнобічних моментів функціонування установи розміщували в рубриці «Повідомлення», яка знаходилася на першій сторінці номера. Цього року було опубліковано новину про двадцять четвертий випуск інституту, який налічував 34 пансіонерки. Порівнюючи з публікаціями про перші випуски закладу, то замітка 1872 р. вирізняється лаконічністю. В ній перераховані всі випускниці, а окремо вихованки з відзнаками (От совета..., 1872, с. 559).

Газета «Одеський вісник» від моменту заснування закладу публікувала в рубриці «Оголошення» запрошення від імені Ради інституту на торги до інституту, які були присвячені поставці необхідних промислових та побутових товарів. Головна тенденція розміщення подібних оголошень – повторна публікація (2-3 рази) у наступних випусках видання. Щорічно на сторінках

видання під кінець або на початку календарного року з'являлися переліки необхідних закупівель для закладу: дров, тканини, предметів побуту. З 1871 р. актуальності набирали новини, які мали на меті сповіщення батьків та родичів про прийняття нових дівчат до навчального закладу, канікули вихованок, проведення іспитів (Совет., 1874, с. 1).

29 грудня 1879 р. Одеський інститут шляхетних дівчат відзначав важливу подію – п'ятдесятирічний ювілей свого існування. Подробиці святкування заходу були опубліковані достатньо докладно на першій сторінці в «Одеському віснику» за 1880 р. У публікації повністю процитовано головну промову церемонії, які оголосила пансіонерка старшого класу Софія Гунаролуло (Пятидесятилетний., 1880, с. 1-2).

З нагоди свят у стінах Інституту проходили бали. Проте новини про них не потрапляли на шпальти «Одеський вісник». Винятково, у 1884 р. на сторінках видання зафіксували про один з ошатніших балів у закладі (Бал., 1884, с. 1). На сторінках газети за 1890 р. оголошення, які повідомляли батьків та родичів про канікули та випуск вихованок було розміщено у рубриці «Місцева хроніка» на третій сторінці газети, що робило їх менш помітними та формальними.

У 1880 р. у рубриці «Хроніка» (Хроника, 1880, с. 2), яка розміщувалася на другій сторінці видання, знаходилось місце для повідомлень про балотування на заміщення вакантних пансіонерок, а у 1885 р. (Осмотр., 1885, с. 3) опубліковано новину про необхідність капітального ремонту будівлі.

Також новини про життя Одеського інституту потрапляли на сторінки відомого місцевого видання «Одеський листок». На чолі видання був редактор В. Навроцький. Дана газета стала популярним, публікуючи оголошення і мала назву «Одеський листок оголошень», а згодом розширила тематику видання, додавши літературні замітки та новини міста, імперії та світу. Відповідно змінився й обсяг видання. Серед заміток про Інститут є новини про випуск панянок (Торжественный, 1910, с. 4), (Выпуск., 1883, с. 2), концерт в закладі освіти (Еще о концерте, 1883, с. 2), (Венок., 1881, с. 2) та ін. Корисною є

інформація розміщена на сторінках газети в 1919 р. про повернення Інституту з евакуації (А.Ш., 1919, с. 4).

Отже, газета «Одеський вісник» періодично висвітлювала новини та оголошення інституту, які мали на меті повідомляти родичів вихованок та громадськість про минулі урочисті заходи, зміни у функціонуванні, а також нагальні потреби закладу освіти. Вони знаходили місце в рубриках: «Оголошення», «Внутрішні відомості», «Повідомлення», «Місцева хроніка». Матеріали, розміщені рубриці «Оголошення» є найбільш кількісними, але малозначущими для дослідження історії Інституту. Періодичні статті про випуски пансіонерок, які були достатньо значними за обсягом є важливими для відтворення переліків вихованок Інституту, побутових та інших моментів, пов'язаних з функціонуванням закладу освіти. Відповідно, публікації в «Одеському віснику» являють собою важливе джерело з історії Одеського інституту шляхетних дівчат. Вдалим доповненням до документальних джерел слугують замітки на шпальтах видання «Одеський листок».

Література з бібліотеки Одеського інституту є розпорошеною по фондах сучасних бібліотек та приватних колекцій. Понад 300 примірників вісьмох журналів авторка знайшла в фондах НБ ОНУ. Дані видання містять відповідний екслібрис (власницький знак) бібліотеки Інституту (додаток Г), а з 1898 р. екземпляри відзначалися штампом з новою назвою закладу (Одеський інститут імператора Миколи I).

Наративні джерела представлені щоденниками, листівками, мемуарами, некрологом. Зокрема, у збірці статей «З минулого Одеси» (1894) було опубліковано із рукопису «Записки Анастасії Дмитрівни Різо». Вони присвячені передісторії Одеського інституту, періоду функціонування дівочого пансіону. Дитячі спогади колишня пансіонерка і перша керівниця жіночого єпархіального училища. У зв'язку з тим, що згадки про пансіон писалися на схилі життєвого шляху автора, то вони містять неточності в хронології. Анастасія Дмитрівна описує свої перші дні в Одесі, особливості прийняття до закладу освіти та освітнього та виховного процесу в дівочому пансіону. Особливу увагу вона

звертає на підтримку інституції та її сім'ї герцогом Рішельє. Також авторка критикувала тодішню очільницю установи, вказувала на те, що остання поділяла учениць за достатком батьків, була грубою та не годувала належно вихованок.

А.О. Скальковський, який під час одного з випускних балів в Інституті 1840 р. зустрів майбутню дружину, Софію Живкович згадував про свій візит до інституції у своєму щоденнику (ДАОО. Ф.147, Оп. 1. Спр. 86, арк. 68). Корисними для вивчення історії Інституту є спогади його сина, К.А. Скальковського «Спогади молодості (по морю життя)» (1906). (Скальковський, 1906). До його спогадів, котрі присвячені дитинству та молодим рокам (до 1869), потрапили згадки про інститутські спогади матері та про візити класних дам до них на гостини. Також, він згадував, що в дитинстві регулярно відвідував установу, бо навчалося там чимало родичок (Скальковський, 1906).

Вдало доповнюють дослідження з історії Інституту спогади колишньої вихованки установи Ніни Аленникової «Російська трагедія. Дороги далекі, безповоротні» (Аленникова, 2010). Спогади видані в еміграції, в Парижі і доповненні коментарями. У книзі розглядається дитинство дівчини і її юні роки в жіночих установах. Вона навчалася в стінах двох інститутів шляхетних дівчат, а відповідно мала змогу порівняти окремі моменти повсякденного життя вихованок закладів освіти. Авторка згадує свої перші враження від Одеського інституту шляхетних дівчат та описує взаємини між пансіонерками та служницями інституції.

На сторінках сучасної газети «Вечірня Одеса» вийшли друком публікації мемуарного характеру «Вихованки інституту та їх викладачі», «Хто вони, дівчата із вищого суспільства?» та «Мої духовні наставниці» (Гарницкая, Жаковка, Решетов, 2014). Видання останніх свідчать про безперечний суспільний інтерес до історії жіночого закладу освіти. Читачі газети проявляють інтерес до пошуку інформації про своїх родичів. Першою було опубліковано статтю Т. Жаковка «Хто вони, дівчата із вищого суспільства?» (2008) (Жаковка, 2008). Поштовхом для написання публікацій і інтересу редакції до історії

установи стали принесений С.М. Яковчуком фотознімок інституток разом з викладачами. Серед пансіонерок зображена теща Сергія Миколайовича, М.І. Вознячук. У статті розміщені загальні відомості про Одеський інститут і розповідається про життєву долю вказаної вище інститутки.

У статті І. Гарницької, Т. Жаковки та С. Решетова, «Мої духовні наставниці» (2014) (Гарницкая, Жаковка, Решетов, 2014).опубліковано аспект з розповіді С. Решетова з історії установи. У ній приділено увагу одній з колишніх пансіонерок Інституту, Анни Островській (Корнієвій), яка досягла успіху на педагогічній ниві в галузі французької філології. Також згадуються її інститутські колежанки і їхні життєві долі.

Деталей додають відомості з літопису Олександрійської церкви, котра була при Інституті, котра охоплює період з 1852 до 1870 р. Джерело містить компактні замітки на кожну дату. «Літопис...» належав Одеському товариству історії і старожитностей (Из летописи).

У особистому фонді колишньої вихованки Інституту Віри Торгут що зберігається в російському державному історичному архіві, зокрема вітальні листівки від колежанок по Інституту на її іменини (додаток. Вони розкривають специфіку неформального спілкування серед дівчат, які своє дитинство проводили в стінах «закритого» закладу освіти, перебуваючи цілодобово в контакті одна з одною не лише за партою, але й в дортуарах і під час дозвілля.

Листівки вихованки робили власноруч, використовуючи каліграфічні шрифти, малюнки чи аплікаційні техніки (додаток В). Найпопулярнішим було привітання з побажанням усіх гараздів, а також зустрічалися бажання безперешкодного переходу до наступного класу, що може свідчити про переймання пансіонерками з даного питання або про можливі погрози вчителів та керівництва залишити ученицю на другий рік в тому самому класі (РДІА. Ф. 1578, Оп. 1. Спр. 195).

Також у даному фонді на увагу заслуговує некролог протоієрея Василя Войтковського «Промова під час поховання керівниці Одеського інституту шляхетних дівчат, Анни Федорівни Чикуанової, яка померла 17 жовтня 1889».

(РДІА. Ф. 1578, Оп. 1. Спр. 195). Специфіка даного джерела в тому, що згідно з традиціями про померлу людину, особливо під час поховальної церемонії не заведено висвітлювати життєву історію людини в критичному світлі, а навпаки акцентується увага на її здобутках. Враховуючи, інформаційний дефіцит про згадану вище очільницю закладу некролог набуває ще більшої цінності для вивчення історії установи.

Згадував про потенційний візит до закладу освіти у дружньому листі до Т.Г. Шевченка наказний отаман Чорноморського Війська, український письменник Яків Кухаренко. 7 серпня 1857 р. він писав, що мав забрати з інституції свою другу доньку випускницю Лідію Кухаренко (Шевченко, 1929).

У своїй 3-х томній автобіографії «Без вітчизни. Історія життя російського єврея» (1981) Ф.М. Вейцман, описуючи життя рідних та оточення. Одна зі згадок була присвячена Есфірі Соломонівні Чуднівській, яка маючи єврейське походження здобула освіту завдяки ресурсам батька, знатного підприємця півдня. Автор звернув увагу на навички, котрі засвоїла дівчина під час навчання (Вейцман, 1981, с. 60).

Частина педагогів Інституту паралельно працювали в Рішельєвському ліцеї, відповідно долі жіночого і чоловічого закладів освіти перепліталися протягом усього періоду їх існування. Через це, для доповнення різних аспектів теми корисна робота «Крізь призму пам'яті і часу», котра вміщує мемуари про Ліцей. Зокрема, переїзд пансіонерок до Вознесенську згадується в праці М.І. Ленца «Бомбардування Одеси (10 квітня 1854 року)». Відомості про приміщення Ліцею наявні у спогадах їхніх випускників (Крізь, 2017). Не зважаючи, на роботу М.І. Ленца як сучасника подій, її можливо вважати першим історіографічним виданням. Його особисті враження мають цінність нормативного джерела, але робота має історіографічний характер.

Дослідження історії півдня України XIX – початку XX століття потребує залучення опублікованих довідкових видань. Насамперед стисла довідкова інформація з історії Інституту розміщується на сторінках «Адрес-календаря Одеського градоначальства...» та «Новоросійського календаря» (1835-1893).

Останні розміщували подібну інформацію з поточними переліками працівників установи. Оскільки, останній випуск «Новоросійський календаря» випущено у 1893 р., то до 1917 р. Важливо, що шпальти «Адрес-календар Одеського градоначальства...» сповіщали про штатні зміни в Інституті. Календарі дають змогу реконструювати списки працівників закладу освіти у відповідні роки. Також у виданні «Пам'ятна книжка Одеського навчального округу...» зустрічається інформація про випускниць інституції, котрі пов'язали свою долю з роботою на освітянській ниві у згаданому регіоні.

Наративні джерела з історії Одеського інституту включають спогади, листівки, листи, щоденники, котрі розкривають побутові аспекти життя інституток та доповнюють документальні джерела. Довідкові видання, котрі висвітлюють ключові офіційні відомості з історії регіону дають змогу конкретизувати інформацію про службовців Інституту та випускниць закладу, які по завершенню закладу освіти реалізовували себе у статусі державного посадовця.

Отже, джерельна база дослідження є репрезентативною, включаючи різноманітний спектр історичних джерел як документальних, так і наративних. Особливе місце для дослідження посіли матеріали місцевих газет «Одеський вісник» та «Одеський листок».

1.3. Методологія дослідження. Методологія дослідження включає низку принципів і методів за допомогою яких вивчається наявний комплекс історичних джерел та історіографії та розв'язується проблема дослідження.

Основу методологічної бази дисертаційного дослідження ставлять пов'язані між собою загальнонаукові принципи історизму та об'єктивності, котрі передбачають вивчення теми в контексті розвитку суспільства в Російській імперії кінця XVIII – початку XX століття, використовуючи різноманіття історичних джерел та літератури з тематики жіночої освіти. Насамперед хронологічні рамки роботи охоплюють період від 1805 р. – початку функціонування дівочого пансіону на основі якого було засновано Одеський

інститут, до 1920 – припинення існування закладу освіти. Однак для розкриття специфіки розвитку жіночого закладу освіти авторка виходить за дані межі, розглядаючи історію становлення жіночої освіти на теренах сучасної України. Відповідно, дослідження теми охоплює увесь період роботи установи, а також різні аспекти історії інституції.

Спираючись на актуальність міждисциплінарної тематики, однією ключових сторін якої є гендерна проблематика та наявну комплексну джерельну базу, була сформульовано тему дослідження та поставлено відповідну мету та завдання.

Проблемно-хронологічний підхід використаний в структурі дисертаційного дослідження, котра розкриває еволюцію закладу освіти в хронологічному розрізі. Вказаний метод дозволяє ефективно дослідити комплекс історичних джерел і літератури з теми, прослідкувавши динаміку розвитку на різних етапах функціонування закладу освіти. Історія установи була поділена на різні етапи розвитку установи, включаючи в основу поділу розбіжні ознаки (статути, керівництво, найменування інституції). Останні враховувалися при подальшому аналізі інформації з теми дослідження. Метод узагальнення використовувався під час написання висновків в структурних елементах даної роботи.

Також авторка використала методи аналізу та синтезу. Спираючись на них, було систематизовано наявну джерельну базу та виокремлено окремі аспекти дослідження історії одеського інституту шляхетних дівчат. Зокрема, метод синтезу дає змогу скомпонувати розпорошену по комплексу джерелам інформацію, котра присвячена проблематиці повсякдення.

Для вивчення джерельної бази роботи та дослідження наявної історіографії з теми було використано пошуково-бібліографічний метод. Було здійснено репрезентативну вибірку для подальшого вивчення історії закладу освіти серед фондів: ДАОО, РДІА, ДАКО та НБ ОНУ, ОННБ. Також було здійснено пошук інформації з історії установи на шпальтах місцевих видань, котрі зберігаються у вказаних вище інституцій.

Досліджуючи окремі аспекти функціонування інституції, було використано порівняльно-історичний метод. Зокрема, вивчаючи історію діяльності Одеського інституту шляхетних дівчат розглядається взаємозв'язок інституції з іншими закладами освіти. Насамперед спільні тенденції розвитку інститутів шляхетних дівчат на теренах імперського простору обумовлена перебуванням під спільним протектором ВУІМ. Також переплітаються віхи історії Лицею та НУ. У хронологічному розрізі розглядаються зміни в освітньому та виховному процесі. Авторка досліджує зміни в статутах та освітніх програмах протягом понад столітньої історії Інституту. Також порівнюється в роботі навантаження учениць з курсів навчання під час перебування у різних класах.

Важливим для вивчення теми є використання біографічного методу, котрий дає змогу розкрити професійну діяльність працівників установи (персоналу що обслуговує, викладачів, керівництва) й пансіонерок. Було досліджено подальші життєві долі випускниць інституції та вплив виховних традицій закладу на формування світоглядних міркувань.

В основу дослідження насамперед покладено метод аналізу. Передусім в основу дослідження покладений розгляд документальних джерел, котрі зберігаються в фондах архівів та бібліотек і збагачений фактами.

Концепція теорії модернізації дає змогу прослідкувати динаміку ролі жіночої освіти в суспільстві. Акцентується увага на зростанні інтелектуальних потреб серед дівчат модерної доби. З середини ХІХ століття відбуваються зміни в традиційному погляді на роль жінки, котра раніше базувалася на виконанні домашніх зобов'язань і покірному служінню родини.

Дослідження історії жіночого закладу освіти не можливо без використання гендерного підходу (*gender mainstreaming*). Насамперед інститути шляхетних дівчат для представниць еліти, як перші державні освітні установи поклали початок подальшому бурхливому розвитку жіночої освіти для представниць різних суспільних верств. Це явище, котре змінило перспективи майбутнього для дівчат є невіддільною частиною змін, що переживало модерне

суспільство. На етапі становлення закладу освіти освітній та виховний процес ґрунтувався на традиційних нормах.

Жіноча історія є одним з напрямків серед комплексу історіографії представленої в концепції нової соціальної історії. Базуючись на даному підході, звертається увага на місці інститутів у суспільстві ХІХ-початку ХХ століття. Важливим є соціальний аспект функціонування освітнього закладу. Враховуючи, що робота установи охоплює понад сторічний хронологічний проміжок часу, то для узагальнення біографічних даних про персонал закладу та пансіонерок є використання методу просопографії. Для вивчення історії повсякденного життя вихованок закладу корисним є залучення методології нової культурної історії (*Historische Kulturwissenschaft*). Зокрема, розглянуті особливості побуту мешканок закритої освітньої установи. Автор розглянула видання котрі потрапляли до бібліотеки юної леді.

Таким чином, для вивчення історії Одеського інституту шляхетних дівчат необхідним було залучення ключових методів історичного дослідження: порівняльно-історичного, аналізу, синтезу, пошуково-бібліографічного. На різних етапах роботи над темою були використані наступні підходи та принципи: проблемно-хронологічний, об'єктивізму та історизму.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1.

Отже, вивчення історії Одеського інституту шляхетних дівчат базується на репрезентативному колі джерел та історіографії. Остання охоплює ключові праці з історії жіночої освіти на російському імперському просторі, видання радянських часів, котрі містять дотичні згадки про Одеський інститут (одеський жіночий інститут), опрацьовано комплекс сучасних публікацій, котрі розглядають питання гендерної освіти, історії освіти Одещини, проблеми повсякдення інститутів шляхетних дівчат. Наявний в архівах і бібліотеках комплекс документальних джерел, наративів та вибірка публікацій в періодичних місцевих виданнях дають змогу схарактеризувати різноманіття історії закладу освіти.

Важливим для вивчення є фонд 46 ДАОО, що містить особову інформацію про службовців закладу освіти та деяких вихованок. Зокрема, норми функціонування інституції були містяться в статутах за 1814, 1829, 1855 рр. та доповнювалися діловодною документацією ВУІМ і керівництва закладу. Доповненням з побутової проблематики теми слугують спогади, щоденники, листівки та ін. Під час дослідження теми авторкою, опираючись на засади позитивізму та концепції модернізму, було використано загальнонаукові та спеціальні методи історичного дослідження. Отже, тема історії Одеського інституту шляхетних дівчат потребує комплексного дослідження з використанням сучасних концептуальних підходів.

Розділ 2.

ОДЕСЬКИЙ ІНСТИТУТ ШЛЯХЕТНИХ ДІВЧАТ ЯК ОСВІТНЯ УСТАНОВА

Тривалий час освіта на теренах Російської імперії залишалася становою та гендерною. Нескінченний процес трансформації надання освітніх послуг у закладах освіти Російської імперії у ХІХ століття нерозривно пов'язаний з розвитком освіти та науки загалом, зі змінами поглядів на виховання та освіченість. Домашня освіта у домодерну епоху, котра була подекуди єдиною можливістю здобути базові знання з арифметики та мов поступово втрачала актуальність. Куди важливішими для юних панянок ставали світські навички та знання етикету.

З кінця ХVІІІ століття розпочався процес інституціоналізації жіночої освіти на постімперському просторі. Першими державними закладами жіночої освіти ставали інститути шляхетних дівчат, один з яких було засновано в Одесі. У даному розділі розглядається розвиток жіночої освіти, становлення Одеського інституту шляхетних дівчат як установи, характеризуються етапи функціонування інституції та управління закладом.

Також до ключових питань функціонування будь-якої установи є проблема розміщення цієї інституції. Для заснування закладу освіти важливо визначити його місце розташування та джерела фінансування. У зв'язку з тим, що інститути шляхетних дівчат належали до закритого типу установ, де юні вихованки та частина службовців перебували цілодобово, то мала місце значна кількість побутових питань. Крім того, облаштування аудиторій, що є важливим для відкритих закладів освіти (шкіл, училищ тощо), для забезпечення життя інститутів необхідно було організовувати повсякденність дівчат у будні та святкові дні. До таких аспектів відноситься: розпорядок дня пансіонерок, умови проживання, форма одягу, проведення дозвілля. У даному розділі розглядаються питання фінансування Інституту, розміщення будівлі закладу освіти, проблеми функціонування інституції умовах евакуації до м.

Вознесенськ, характеризуються основні аспекти повсякденного життя вихованок.

2.1. Передумови заснування Одеського інституту шляхетних дівчат. У до модерну епоху жінки, які проживали на теренах сучасної України мали обмежений доступ до освіти. Окрім того, що майбутнім дружинам належало бути вправними господинями. Тогочасним суспільством перед дівчатами ставилося першочергове завдання – народження здорового спадкоємця, продовжувача батьківсько-дідушевої справи. У бідних прошарків населення, заміжня дама мала вправно управлятися по господарству та народжувати помічників у господарстві. Однак у заможних родинах, окремим дівчатам щастило здобути домашню освіту, а подекуди в приватних пансіонах та монастирях (Лихачева, с. 1).

У далекому XI столітті первістком серед таких закладів на теренах сучасної України стала школа для дівчат при Андріївському жіночому монастирі в Києві, котрою опікувалася княжна Анна Всеволодівна, онука Ярослава Мудрого. Поодиноким представницям еліти при монастирях навчали того, що стало б корисним при служінні у святому мешканні. Вони отримували базові знання з арифметики, Закону Божого та вчилися читати (Черчович, 2017), але у домодерні часи освіченість жінки була поодиноким явищем. Умови патріархального суспільства обмежували реалізацію жінок здебільшого домогосподарством та материнством.

У добу Гетьманщини (кінця XVI – першої половини XVII ст.) дівчат навчали грамоти та переписуванню книг, а подекуди іноземних мов при монастирях, де долучалися до книгодрукування, а знатні пані подекуди здобували домашню освіту. Освіченість дівчат відзначали іноземці-мандрівники, які зустрічали панянок, які могли висловити фразу латинською чи іншою мовою. Незалежно від стану, дівчата вступали до братств. Зокрема, у 1586 р. в статуті школи Львівського братства підкреслювалося рівноправ'я жінки (Жіноча освіта).

У XVII столітті знатні панянки мали змогу вивчати церковні догмати, святе письмо та релігійній історії при церквах, а також отримувати приватні уроки (Лихачева, с. 41-42). Активна співпраця імператора Петра I з іноземцями сприяла вивченню мов серед придворних дам, яким необхідно було знаходити спільну мову з ними. Відтепер популярності набирало навчання іноземних мов не лише серед хлопців, але й серед дівчат, яких зазвичай долучали до уроків разом з братами. Знання мов відкривало широкі горизонти для майбутньої кар'єри. (Лихачева, с. 46-47). Тогочасним панянкам вже належало з'являтися на світських заходах – балах та асамблеях. Відвідування останніх вимагало не знань катехизису чи базових навичок граматики, а володіння манерами та іноземними мовами, оскільки варто було підтримувати розмову іноземними гостями.

Отже, у заможних батьків виникла потреба в послугах іноземок-гувернанток, які виховували дівчат відповідно до західноєвропейських традицій. Ініціатива у відкритті приватних освітніх закладів як для чоловіків, так і для жінок в імперії належала французам (Соколов, 1896, с. 13-14). Традиційними залишалися намагання видання юної дівчини заміж за реалізованого чи роботящого парубка.

У реаліях модерного часу все активніше зростала потреба в освіченому суспільстві. Часи бурхливої модернізації в Європі та Російській імперії вказували на те, що елементарних знань рахунку вже було замало для праці на різноманітних виробництвах. Прояви модернізації знайшли зображення не лише в економічному житті, але й сфері освіти. Британський історик Норман Дейвіс у світовому бестселері «Європа. Історія» стверджував про необхідність жіночої освіти в XIX столітті: «Жителі міст уже не могли існувати, не вміючи бодай трохи писати та рахувати, загальна початкова освіта стала необхідністю для дітей обох статей. До освіти стали залучати й жінок...» (Дейвіс, 2001, с. 800–801).

Завдяки віянням нової доби у світі почали набирати популярності «finishing schools» (пансіони для дівчат). Дівчата з заможних родин навчалися,

переважно, етикету, манерам, управлінню домашнім господарством (Merxha, 2020). Так, 1843 р. у США було засновано Miss Porter's School (Школа міс Портер). Прикметно, що цей заклад освіти продовжує успішно функціонувати сьогодні (Miss Porter's school, 2020).

Під впливом ідей Просвітництва імператриця Катерина II заснувала 24 квітня 1764 р. перший інститут шляхетних дівчат у Санкт-Петербурзі «Імператорське виховне товариство шляхетних дівчат» (Смольний інститут). (Бондарчук, 2005). подію варто вважати точкою відліку «епохи освічених жінок», оскільки розпочався тривалий процес розширення мережі жіночих закладів освіти на теренах Російської імперії. Засновуючи заклад освіти, очільниця імперії мала на меті за допомогою освіти та виховання отримати нове покоління освічених жінок. (Лихачева, с. 279.)

Найважливішим завданням освітньої установи та її майбутніх аналогів було морально-етичне виховання дівчат, що мало проходити під егідою християнських канонів. Також леді мала дотримуватися комплексу світських добродетей, а саме бути покірною перед керівництвом, чемною та стриманою (Поздняков, с. 105).

Однак перші успіхи імператриці Катерини II у дітищі освітянських справ виявилися не такими як очікувалися. Комплекс прорахунків виявився після випуску з «закритих» стін Інституту у реальне життя перших випускниць. Дванадцятирічне навчання танцям, манерам, рукоділлю та відірваність від повсякдення поза інституцією з ранніх років призвело до того, що згодом в народі їх прозвали «кисійними баришнями» (випускні сукні були пошиті з серпанку) або інститутками. Таких панянок вирізняла інфантильність, ексцентричність та сентиментальність. Вони мали обмежений світогляд і були не пристосовані до реалій життя поза межами пансіонів.

Ініціативною наступницею в справах Катерини II у сфері жіночої освіти стала імператриця Марія Федорівна, дружина імператора Павла I та мати імператорів Олександра I та Миколи I. Починаючи з 1796 р., жіночі освітні установи почали відкривати нову сторінку своєї історії під крилом Відомства

установ імператриці Марії Федорівни, котре після смерті імператриці в 1828 р. було реорганізовано в IV відділення імператорської канцелярії. Імператриця Марія Федорівна врахувала недоліки в чинній системі освіти. Було вирішено, щоб дівчина вступила до установи дорослішою (8-9 років). Також керівництво внесло низку змін до освітньо-виховної системи (Поздняков, с. 106).

Протягом ХІХ – початку ХХ століття на території сучасної України функціонувало п'ять інститутів шляхетних дівчат: Харківський, Київський, Полтавський, Одеський, Керченський. Відповідно до статуту 1855 р. до першого (вищого) розряду відносили 20 жіночих закладів освіти Російської імперії. Найпрестижнішим було Виховне товариство шляхетних дівчат. Водночас до елітних закладів освіти належали училища ордена св. Катерини у Санкт-Петербурзі та Москві. Однак Керченський інститут, Павловський інститут та Інститут Східного Сибіру були на ранг нижчі та належали до другого розряду відомчих установ (Устав, 1855, с. 6-7).

Першим на теренах сучасної України був заснований 29 квітня 1812 р. Харківський інститут шляхетних дівчат, що до 1818 р. проіснував коштом меценатства місцевої знаті, а згодом перейшов під патронат Маріїнського відомства (Н. Жебылев, с. 1). 12 грудня 1818 р. з ініціативи місцевих дворян та за підтримки княгині Варвари Репніної-Волконської, яка доклала чимало зусиль на жіночій освітянській царині, відкрився Полтавський інститут (Мазанов). Непересічними особистостями закладу освіти були відомі українські письменники Г. Квітка-Основ'яненко та П. Гулак-Артемівський. Завдяки останньому освітній процес в установі став відбуватися російською мовою. Славився меценатською діяльністю на користь інституції Г. Квітка-Основ'яненко, який не лише забезпечував вихованок та персонал необхідними матеріальними благами, але й розв'язував організаційні питання (Сухенко, 1998, с. 64-65). Важливо, що в статуті Харківського інституту за 1812 р. мета діяльності закладу визначалася в наданні освітніх необхідних в суспільстві послуг дівчатам. У майбутньому вихованки мали змогу влаштуватися

приватними викладачками до поміщиків і забезпечити самих себе (Жебылев, 1912, с. 10).

На відміну від інших інститутів шляхетних дівчат, інституція в Києві виникла за підтримки влади, а не ініціативи окремих ентузіастів. Імператор Микола I велів виокремити кошти на заснування Київського інституту шляхетних дівчат, а у 1834 р. було затверджено статут за яким функціонував заклад освіти. Відповідно до документа метою діяльності інституції було зробити доступною освіту для доньок збіднілих дворян Київської, Волинської та Подільської губернії або за помірну платню для дівчат з заможних дворянських родин (Захарченко, 1889, с. 10).

На півдні Російської імперії панянки мали можливість навчатися Одеському інституті шляхетних дівчат та в Керченському (Кушниковський дівочий інститут). У 1836 р. було відкрито другий на півдні й дев'ятий в імперії Керченський дівочий інститут. До його заснування причетний князь Захарія Херхеулідзев, колишній керч-єнікальський градоначальник. Головним керівником цього Інституту вважався М. Воронцов, а опікункою установи була його дружина (Сухенко, 2000, с. 81). Особливо, що завдяки пожертві у розмірі 300 тис. рублів на користь жіночого освітнього закладу дійсного статського радника Г. Кушнікова за інституцією закріпилася назва «Кушніковський інститут» (Кушниковский, 2016).

Хоча офіційна історія ОІШД розпочинається з 28 липня 1829 р., коли інституцію було включено в систему ВУІМ її передісторія сягає 1806 р. Саме тоді для представниць заможних родин з'явилася можливість отримати знання в дівочому пансіоні, що заснував французький емігрант Де-Вольсей зі своєю дружиною. Інституція, метою якої було надання якісної освіти для дівчат шляхетного походження, утримувала 80 пансіонерок. У перші роки свого існування установа була приватним закладом освіти (Краткий., 1879, с. 3). Після їх від'їзду за кордон у 1810 р. опіку над закладом взяла пані Поцці – російського походження, яка була дружиною італійського емігранта, яка також викладала там (Ленц, 1903, с. 29).

Активно долучився до виховного процесу в пансіоні градоначальник Одеси, новоросійський генерал-губернатор Рішельє. Одна з вихованок установи А.Д. Різо, яка згодом стала першою керівницею Кишинівського жіночого єпархіального училища згадувала, що герцог (Рішельє) часто приїжджав і всі вони дуже любили його. Коли він ходив, вони бігали біля нього, але коли він сідав, то всі оточувати його. Він був «лагідний і милостивий», часто посилав усьому інституту дарунки (Записки Анастасиї).

Дослідник історії Південної України А.О. Скальковський у своїй праці «Матеріали для історії суспільної освіти в Одесі» (1867) позитивно оцінив роботу установи у період 1810-1817 рр., звертаючи увагу на те, що в закритій установі дівчат навчали мистецтва домогосподарства у різноманітних проявах, а водночас юнацька освіта охоплювала вивчення «високих» наук. (Скальковський, 1867, с. 23-25). Історик підкреслив, що ймовірно за зразок для дівочого пансіону в Одесі герцог Рішельє взяв першу жіночу школу в Європі в Сен-Сір – Королівський інститут Святого Людовіка (Maison royale de Saint-Louis), (Скальковський, 1867, с. 23) котра була заснована на клопотання мадам де Ментенон, дружини короля Людовика XIV у 1686 р.(Faguet, 1887 р.XIV). Одна з випускниць Сен-Сіра Софія де Лафон керувала Смольним інститутом шляхетних дівчат протягом 30 років під патронатом двох імператриць Катерини II та Марії Федорівни. (Фанталов, 2020, с. 77).

Під час своїх подорожей Сен-Сір оглядав імператор Петро, але відкриття подібного жіночого закладу в Російській імперії, враховуючи дорожнечу та низьку практичність відходило на другорядний план. Вихованки даної установи були повністю ізольовані від зовнішнього світу, а вихователями були лише монашки. Такий монастирський устрій був не до вподоби імператору (Лихачева, с. 45-46).

Одеський дівочий пансіон – установа «закритого» типу у якій навчалися представниці знатних родин. Внутрішніми правилами суворо регламентувалися обмежені візити батьків та родичів до вихованок. Вони відбувалися у неділю раз від другої половини дня на два місяці для кожної пансіонерки, а також

дозволяли побачення з родичами у святкові дні: Новий рік, Різдво, Великдень і Трійцю.

Під час виховання дівчат у дівочому пансіоні першочерговою метою освітнього закладу було освоєння навичок вправного ведення домогосподарства. Через це, значна увага в розкладі молодших і старших пансіонерок приділялася витонченим мистецтвам (музика, танці, малювання), рукоділлю та «доброустрою» (домашньому господарству). Працівники інституції наголошували дівчатам, що володіння витонченими мистецтвами слугує додатковою прикрасою до їх морального стану. У розкладі наймолодших вихованок відводився час для занять з музики та танців, а в другому та третьому класі вивчали окрім цього ще й малювання. Важливе значення приділялося рукоділлю, котрому навчали наглядочки. Пріоритетність цих навичок підтверджує той факт, що під час візиту до освітньої установи королева Обох Сицилій Марія Кароліна Австрійська поділилася своїми вміннями ([Николь Ш. Д., аббат], 1814, с. 2-5). Вихованки практикувалися в вишивці, але найголовніше з шиття, бо кожна дівчина мусила не встидаючись носити одяг власного виробництва (Скальковский, 1867, с. 24).

У добу дівочого пансіону на момент вступу до закладу дівчина мала бути віком 8-10 років. Регламентувалися виплати не лише за навчання, але за одяг та підручники, а також інші предмети побуту. Батькам утримання дівчини в закладі освіти коштувало 750 рублів на рік, а додаткові доплати становили 200 рублів.

У своїх «Записках» А.Д. Різо у негативному ключі характеризує роботу пані Емілії де Майє, яка очолила дівочий пансіон у 1812 р. Колишня вихованка інституції згадувала, що дівчата страждали від голоду, а водночас під час раптових відвідувань герцога Рішельє керівниця демонструвала власне поживне меню як звичайну їжу дівчат. Також директорка конфісковувала ласощі від батьків і продавала інституткам за чималі кошти. Дівчина згадувала про нерівномірне ставлення до дівчат під час оцінювання на іспитах. Наприклад, більш знатні інститутки отримували з легкістю бали за незначні знання, а для

сиріт і незахищених панянок вимоги були значно суворіші. Проте, на думку пансіонерки Анастасії, це надавало стимул вдосконалення своїх знань та навичок (Записки Анастасии). Однак плата за навчання в пансіоні на той момент сягала 750 рублів на рік, а окремо батьки сплачували за підручники та одяг в розмірі 200 рублів (Скальковский, 1867. с. 24).

Починаючи з 1812 р., історія чоловічої та жіночої освіти в Одесі була пов'язана з постаттю французького єзуїта Шарля Домініка Ніколя, який за клопотанням герцога Рішельє став візитатором римо-католицьких церков Новоросії. Він, маючи блискучий досвід розвитку закладу освіти в Петербурзі, в скрутні чумні роки в Одесі активно долучився до справ на освітянській ниві (Аббат Николь).

Абат Николь розпочав процес реорганізації шляхетних інститутів з вироблення системи чітких правил функціонування інституцій. Відповідно, у 1814 р. він видає «Нарис правил виховання в обох одеських шляхетних інститутах» (Plan d'Education pour les deux Instituts nobles d'Odessa). Прикметно, що вказану вище книгу вважають першим датованим виданням, що вийшло друком в Одесі ([Николь Ш. Д., аббат], 1814). Відповідно даний документ закладав основні тенденції розвитку середньої чоловічої та жіночої освіти, а також перспективу появи вищої освіти в регіоні. Аббат Николь доклав зусиль, щоб повністю позбавити одеські інститути від впливу харківського чиновництва.

Згідно «Правил виховання в Одеському дівочому інституті» Інститут підпорядковувався Комісії, що керувала чоловічим інститутом, котру очолював військовий губернатор і сім членів, які були ним схвалені ([Николь Ш. Д., аббат], 1814, с. 28). Відповідно до 1814 р. приватний заклад освіти став підконтрольним одеському градоначальнику. Водночас герцог Рішельє видав положення згідно з яким дівочий пансіон став найменуватися «дівочий інститут». Керівництво закладом було покладене на директорку, якій підпорядковувалися три інспекторки (Краткий..., 1879, с. 3).

Цього ж року під час свого візиту до Одеси королева Обох Сицилій Марія Кароліна Австрійська (сестра французької королеви Марії-Антуанетти, донька австрійської імператриці), яка одна з перших коронованих осіб відвідала місто не оминула своєю увагою дівочий інститут.

Новий навчальний рік 1817 р. ознаменувався одразу кількома ключовими подіями. На базі інститутів було засновано Рішельєвський ліцей та Одеське міське жіноче училище з ініціативи одеського міського голови, відомого одеського підприємця, засновника храму на Старому кладовищі – купця Якова Протасова. Висока платня в пансіоні, яку були спроможні сплатити одиниці родин стимулювало появу більш доступного для вільного населення училища. Насамперед представники зростального прошарку купців розуміли необхідність знань різноманітних дисциплін в реаліях модерної епохи. Таким чином, доступ до базової освіти отримали менш знатні дівчата та хлопці, які раніше не мали змоги навчатися в привілейованих інститутах за відсутністю дворянського походження та майновим цензом.

Наказом від 14 вересня 1817 р. вказана вище установа прирівнювалась до повітових училищ імперії (О сравнении.., 1817), а керівництво очолила новоспечена директорка жіночого інституту французька емігрантка графиня Генрієтта де Фонтене (Fontenay). Дівоче училище на відміну від станових закладів функціонувала коштом заможних купців міста (Херлихи, 2007, с. 74).

Некомпетентне керівництво Інститутом призвело до поступової втрати авторитету установи серед батьків потенційних вихованок. Недовіра до закладу освіти призвела до того, що в 1820 р. навчалось в ньому лише 16 дівчат. Окрім того, накопичувалися борги й невиплати коштів працівникам. Сума боргу сягала близько 17 тис. рублів асигнаціями.

Генерал-губернатор Новоросійського краю Ланжерон (1815-1823) призначив новою директоркою баронесу Любов Шедевр і доручив опіку над Інститутом своїй дружині. Також він переконав херсонське дворянство відрядити власним коштом на три роки на навчання вісім дівчат з бідних родин. З 1821 р. до установи було прийнято 16 доньок грецьких емігрантів коштом

скарбниці, з платою 1000 рублів за кожну (Краткий.., 1879, с. 4). Цим комплексом дій градоначальник намагався відновити втрачений авторитет жіночого закладу освіти серед дворян та заохотити до вступу дівчат в наступні роки.

Новий генерал-губернатор Михайло Воронцов не стояв осторонь проблем, що мали місце в Інституті. Він першочергово заслухав доповідь директорки закладу. Керівниця повідомила, що за новими правилами дівчина мала право вступу у віці 7-12 років, а також до штату додалася четверта інспекторка, яка у разі хвороби чи відряджень заміняла інших. У зв'язку з добором гречанок до освітнього компонента було додано грецьку мову. При баронесі Шедевр справи установи почали поступово налагоджуватися, про що засвідчує зростання кількості пансіонерок до 58 (Краткий.., 1879, с. 5).

М. Воронцов доручив контроль справ жіночого закладу освіти своїй дружині Єлизаветі Воронцовій, яка брала активну участь у жіночому русі та благодійності (Лісунець, 2021, с. 139). З метою максимального покращення справ інституції очільник губернії клопотав перед імператрицею Марією Федорівною про прийняття установи під її протекцію. Спершу це прохання перед імператором він висловив особисто у 1823 р. Через рік Єлизавета Воронцова у листуванні з імператрицею повторила клопотання, додаючи звітність про тогочасний стан Одеського Дівочого інституту. 6 травня 1827 р. після комплексу перевірок і неодноразової редакції планів функціонування Одеського інституту шляхетних дівчат проєкт установи було схвалено. Проте смерть імператриці й війна з Османською імперією призупинили затвердження статуту до 1829 р. (Высочайше.., 1829).

Знаменною подією стало заснування ОІШД 28 липня 1829 р. і прийняття під патронат ВУІМ справами якого опікувалася імператриця Олександра Федорівна (дружина імператора Миколи I, мати імператора Олександра II). (Одесса, 21-го Августа 1829, с. 281). Цього дня у Петергофі утверджено *Règlement de l'institut des demoiselles nobles d'Odessa* (Правила Одеського інституту шляхетних дівчат).

Модерна епоха та економічні зміни, що її супроводжували, потребували освіченості та більш вагомих професійних навичок як серед чоловіків, так і серед жінок, які починали робити кроки на зустріч новим знанням та майбутнім перспективам, що переставали обмежуватися лише вдалим заміжжям. Жіноча освіта поступово почала набувати світського характеру, а не лише задовольняти духовні потреби дівчат. Заможні особи почали відкривати приватні жіночі пансіони у яких за значні кошти навчали управління домашнім господарством, світським манерам та іноземним мовам знатних панянок. Одним з таких приватних закладів освіти в Одесі був дівочий пансіон, що став попередником Одеського інституту шляхетних дівчат та поклав початок історії жіночої освіти в регіоні.

2.2. Основні віхи в історії освітнього закладу. Історія будь-якої установи розділяється на певні періоди її функціонування. Зазвичай, виділяються етапи становлення, розквіту та занепаду інституції. Для подальшої характеристики закладу освіти варто окреслити основні етапи його існування. Багатомірний процес життя інституції пов'язаний з рядом чинників. Серед яких: зовнішні чинники (політика імперії, наявність інших закладів, котрі надують аналогічні послуги) та керівництво установою. Дискусійним в історіографії є питання: «З чого починається історія тієї чи іншої інституції?». В контексті дослідження ОШД дана проблема виглядає наступним чином: «Чи є Одеський інститут шляхетних дівчат правонаступником дівочого пансіону, який розпочав свою роботу в 1805 р.»? У 1879 р. відзначався п'ятдесятирічний ювілей ОШД, спираючись на дату заснування закладу в 1829 р. та прийняті до ВУІМ. Однак навіть, нарис з історії закладу охоплює період початку функціонування дівочого пансіону (Краткий..., 1879). Важливо, що баронеса Шедевр продовжила працювати директоркою установи, а також зберігалися традиції в вихованні пансіонерок та освітній системі. Імперська влада намагалася підкреслити свою позитивну роль в розбудові мережі закладів жіночої освіти, що спонукало до відзначення дати переходу під державний контроль ОШД. На думку авторки,

період 1805-1829 рр. був етапом передісторії закладу освіти або часом зародження Інституту.

На початку XIX ст. жіноча освіта була локальним явищем, а перші заклади жіночої освіти були елітними, малодоступними та не мали конкуренції в регіоні. Форма власності є важливим фактором у формуванні ієрархії управління установою та джерел фінансування і контролю за економічною складовою в функціонуванні інституції.

Хронологічно історія функціонування ОПШД охоплює століття. Він виник на базі дівочого пансіону, котрий існував з 1805 р. і потерпав від фінансових труднощів, а система управління була неефективною, що призвело до кризи установи й втрати авторитету закладу в суспільній думці. Важливою датою в (перед)історії установи є 1814 р., коли до управління приєдналося Одеське градоначальство, а пансіон став найменуватися інститутом. З 1829 р. до 1920 р. інституція була державною та підпорядковувалася ВУІМ. Також з 1898 р. інституція була перейменована в Одеський інститут імператора Миколи I.

Відповідно до домінування у сфері послуг жіночої освіти виділяються наступні періоди: впродовж 1805-1835 рр. інституція займала монопольне становище серед жіночих інституцій на півдні України. З 1835 р. менш знатні дівчата отримали змогу здобуття освіти в стінах Одеського міського училища, а наступного року до відомчих установ приєднався Кушніковський інститут в м. Керчі. Водночас мережа освітніх закладів розширювалася внаслідок появи низки гімназій. Окремим періодом є 1869-1920 рр., коли середні жіночі заклади освіти існували паралельно з вищими жіночими курсами.

Відповідно до наявної нормативно-правової бази, що регулювала його функціонування Інституту його роботу можна періодизувати наступним чином. Під час передісторії: 1) 1806-1814 – дія Внутрішніх правил приватного дівочого пансіону; 2) 1814-1829 – запровадження «Нарису правил виховання в обох одеських шляхетних інститутах» Аббата Ніколя. Далі так само два «нормативних» періоди: 1) 1829-1855 – «Règlement de l'institut des demoiselles

nobles d'Odessa» («Правила Одеського інституту шляхетних дівчат», 1829); 2) 1855-1920 – «Статут жіночих навчальних закладів» 1855 р.

У реаліях повсякденного життя часто функціонування установи пов'язують з діяльністю її керівництва. Через це, розглянемо періоди роботи директрис (керівниць) дівочого пансіону, а згодом Інституту.

Від заснування дівочого пансіону справами опікувалася дружина французького емігранта Де-Вольсея. З 1810 до 1812 очолювала заклад Поцці. Наступні п'ять років керувала Емілія де Майє. Впродовж 1817-1820 рр. – графиня Генрієтте де Фонтене, а у 1820-1829 рр. баронеса Шедевр.

Після реорганізації установи в 1829 р. до закриття керівну посаду в ОІШД займали сім очільниць. З 1830 до 1834 інститутом керувала Луїза Егорівна Сукова. Протягом 38 років на чолі закладу були представниці родини Фітінгоф. За винятком не тривалого очільництва в 1857 р. Софією Антонівною Паульсон. Тривалий час, з 1834-1857 керувала Катерина Олексіївна Фітінгоф. Важливо, що з 1846 р. посаду директорки реорганізовано в посаду «начальниці». Впродовж 1858-1863 – Катерина Антонівна Фітінгоф. Наступні десять років очолювала інституцію Євгенія Антонівна Фітінгоф. З 1873 до 1889 керувала закладом Анна Федорівна Чикуанова. Приблизно 30 років обіймала посаду очільниці Інституту Варвара Платонівна Кандиба.

Одним з головних зовнішніх викликів, котрі спіткали керівництво установи було бомбардування міста Одеси англо-французьким флотом 10 квітня 1854 р. Персоналу та вихованкам закладів освіти загрожувала небезпека і тому було вжито низку заходів щодо їхнього захисту. Найголовніший з яких евакуація Інституту до Вознесенська, де установа перебувала до 1857 р.

З 1898 до 1920 р. Інститут функціонував зі зміненою назвою. Відтепер панянки були вихованками Одеського інституту імператора Миколи I. У цей період установу очолювала Варвара Платонівна Кандиба (Фредерікс). На межі століть робота Інституту була вже здебільшого усталеною. Авторитет інституції серед батьків був одним з ключових показників популярності установи.

У 1918 р. відбулася передача будівлі Одеського Інституту шляхетних дівчат на вимогу студентів сільськогосподарського інституту, що звело нанівець існування станового жіночого закладу освіти.

У квітні 1919 р. Інститут було евакуйовано до Батумі. На сторінках місцевого видання «Одеський листок» за 6 листопада 1919 р. розповідається про повернення інституції з семимісячної евакуації з Батумі на чолі з пані Ахльостешевою. Ключовою причиною повернення стало різке зростання цін та валютні спекуляції. (А.Ш., 1919, с. 4).

Отже, в діяльності Одеського інституту шляхетних дівчат відділяється кілька періодів діяльності. Інституцію доцільно вважати правонаступницею приватного дівочого пансіону. Важливо, що в 1898 р. заклад отримав назву Одеський інститут імператора Миколи I. У ході революційних потрясінь як інші станові заклади освіти Інститут припинив своє існування. Понад столітній період функціонування закладу доцільно поділити на чотири етапи: 1805-1829 – (перед)історія ОІШД, робота дівочого пансіону, 1829-1856 – становлення Інституту, 1856-1914 – період розквіту закладу освіти, 1914-1920 – занедбання та припинення існування.

2.3. Управління інституцією. Діяльність інституції контролювалася коштом внутрішнього та зовнішнього керівництва. З 1829 до 1920 рр. установа підпорядковувалася ВУІМ. Внутрішній устрій ОІШД містив: керівництво закладу (керівницю й Раду Інституту), господарську частину, штат, котрий забезпечував освітній процес, медичну частину, церковників та бібліотеку.

Успішне функціонування закладу освіти визначається як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Серед перших, загальна політика влади щодо розвитку установ, а останні – наявність ефективного керівника установи. Однак управлінський процес закладом освіти пов'язаний не лише з ім'ям очільника установи (директорки, начальниці), але з вищим керівництвом жіночими закладами освіти в імперії та людьми, що опікувалися різними сферами життя Інституту та забезпечували ефективну роботу інституції.

Головне значення в управлінні інституцією мала її приналежність до ВУІМ, котре регулювало основні порядки в функціонуванні установи. Відомство являло собою державний орган управління жіночими та деякими особливими закладами, котрі знаходилися під заступництвом імператриці та імператорської родини. Свою історію відомство розпочало з 1796 р. Саме тоді, під свою протекцію взяла перший державний жіночий заклад на теренах Російської імперії – Смольний інститут – імператриця Марія Федорівна. Протягом усього ХІХ століття активно розширювалася мережа жіночих закладів освіти, котрі підпорядковувалися імператриці та її підлеглим. Підтримку відомства почали здобувати не лише елітні інститути, але й інші заклади освіти. На початку ХХ ст. у мережі ВУІМ нараховувалося 607 освітніх установ у яких здобували освіту близько 40 тис. учнів (Ведомство..., 2002).

Перший пам'ятний візит покровителів Інституту з імператорської родини було зафіксовано у 1837 р. (Краткий..., 1879, с. 17). Відомо, що імператриця Олександра Федорівна заслухала божественну літургію в інститутській церкві. Відзначився з контрольним візитом до стін ОІШД і сам імператор. Наприклад, у 1859 р. приїздив до установи російський самодержець Олександр II, який, також, відвідав храм, поспілкувався зі священнослужителем та пообідав з пансіонерками. Стан інституції відповідав потрібним вимогам, а візит був цілком успішним. Однак храм, на думку імператора, був тісним. Прикметно, що вихованки просили у керівництва з ложки імператора виготовити каблучки з датою «28 вересня», що було схвалено (Стрельбицкий, 1907, с. 47-48).

Відповідно до §2 статуту Інституту 1829 р. його головною керівницею і заступницею була сама імператриця, найближчим керівником був новоросійський генерал-губернатор, безпосереднє управління жіночим закладом освіти належало Раді інституту, котру очолював одеський градоначальник. Остання мала на меті контроль над поведінкою, моральністю та виконанням обов'язків усіх працівників інституції. У випадку грубих порушень установленого статутом порядку вона попереджала генерал-губернатора. До складу Ради інституту входили: херсонський губерньський

провідник дворянства, а у разі його відсутності – провідник дворянства одеського повіту, одеського міського голови, трьох виборних генерал-губернатором членів, якими могли стати чиновники або поважні купці, інспектор Інституту. На документації установи зображалась печатка з гербом Одеси та відповідним підписом (Высочайше.., 1829).

У другій половині XIX століття ключові питання жіночої інституції вирішувалися за ланцюгом: Рада інституту – Головна рада жіночих закладів освіти, котра знаходилася в Санкт-Петербурзі – статс-секретар, який стояв на чолі Ради й Відомства та звітував імператору.

Непересічною постаттю в історії жіночої освіти в Російській імперії другої половини XIX століття був Петро Георгійович принц Ольденбурзький. Він очолив у 1845 р. Головну раду, а в 1851 р. Навчальний Комітет, що був створений у 1844 р. при відомстві та мали на меті контроль за освітнім процесом в підконтрольних закладах освіти. Таким чином, принц Ольденбузький прийняв під опіку жіночу освіту в імперії. Активно долучившись до просвітницької роботи високопосадовець підготував праці «Настанову для освіти вихованок жіночих навчальних закладів» (1852) та замітки про викладання гімнастики. Важливим для всіх закладів ВУІМ була розробка нового уніфікованого статуту жіночих закладів, котрий був розроблений під керівництвом принца Ольденбузького (Гласко).

Принц Ольденбурзький неодноразово відвідував Інститут. Один з таких візитів відбувся 25-26 червня 1862 р. Він детально ознайомився з усесторонньою роботою закладу освіти, але особливу увагу приділив освітньому процесу. Високопосадовець не лише ознайомився з супровідною документацією, але й відвідав заняття та опитав вихованок молодших та старших класів. Зокрема, його потішили успіхи учениць з курсу Закону Божого. Згодом, вони вирушили до інститутської церкви, де відслужили молебень проспіваний вихованками на честь царської родини.

Наступний візит принца Ольденбузького відбувся 25 серпня 1867 р. Особливо, що він відзначив, що запам'ятав священнослужителя Серафімова з

минулого разу. Також службовець провів розмови про різні аспекти функціонування інституції та оглянув класи та заслухав молитви у виконанні вихованки. Наступного дня, принц долучився до іспитів. За результатами триденного візиту, високопосадовець мав приємні враження, однак, акцентував, що класні дами полячки не викликають у нього довіри. Перевірятьник звернув увагу на побудову решітки інститутського саду зі боку бульвару (Стрельбицкий, 1907, с. 49-51).

З керівництва ОІШД до вихованок і батьків безпосередньо наближена директорка (начальниця, керівниця), яка тримала під своїм контролем освітній та виховний процес пансіонерок. Під її опікою були пансіонерки та класні дами та вчителі. Відповідно до §22 статуту: «для досягання своєї мети директорка мала взяти на себе обов'язки ніжної та розсудливої матері, відвідувати вихованок під час навчання, підготовки до уроків та відпочинку, помічати здібності кожної» (Высочайше.., 1829).

26 квітня 1830 р. в «Одеському віснику» опублікували новину, яка сповіщала про призначення та приїзд до міста нової директорки Інституту Луїзи Сукової (Директриса.., 1830, с. 154).

Після не тривалого перебування на посаді вказана вище керівниця звільнилася та покинула стіни закладу за власним бажанням. На шпальтах місцевої преси 8 червня 1834 р. з'явилася новина про призначення керівницею Інституту вдову генерал-майора, Катерину Олексіївну Фітінгоф. Вона заступила на посаду, маючи педагогічно-управлінський досвід, котрий здобула обіймаючи посаду помічниці керівниці московського училища ордена св. Катерини.

Починаючи з 1838 р. чинна директорка Інституту, Катерина Олексіївна Фітінгоф та її наступниці на посаді, стали вважатись за членів Ради інституту, а з 1846 р. іменуватись керівницями (Краткий.., 1879, с. 46). Враховуючи нові тенденції в господарській сфері, очільниця у 1847 р. ініціювала читання курсу з шовківництва, котрий було спеціально розроблено для вихованок закладу. Також К.О. Фітінгоф разом зі своїми підопічними відвідувала ці заняття (Десмет, 1848, с.[1]).

Очільниця Інституту Катерина Антонівна Фітінгоф у 1859 р. за результатами візиту до установи імператора Олександра II була відзначена фермуаром (застібкою для сумки). Водночас член Ради інституту з економічних питань, генерал-майор Олександр Іванович Орлай був нагороджений орденом св. Володимира 3 ступеню (Стрельбицкий, 1907, с. 48).

З 1873 до 1889 р. керівницею Інституту була Анна Федорівна Чикуанова (Крюковська). Закінчивши Катерининський інститут шляхетних дівчат, дівчина вийшла заміж. Після смерті чоловіка у 1866 р., вона подала клопотання на ім'я імператриці Марії Олександрівни про призначення на посаду керівниці жіночого закладу освіти. З 1870 р. Анна Федорівна очолила Керченський інститут шляхетних дівчат, де здобула досвід управління, а згодом була переведена на аналогічну посаду до Одеського інституту (Биография Чикуанова).

Виконуючи обов'язки на професійній педагогічній ниві, обірвалося життя очільниці Інституту у 1889 р. Сумна звістка на сторінках газети «Одеський Вісник» сповіщала 9 жовтня цього року: «Вчора померла після короткочасної хвороби Анна Федорівна Чикуанова, керівниця Одеського інституту шляхетних дівчат». Відзначалося, що вона була освіченою та мала вольовий і гордовитий характер. Також разом з нею увесь час мешкали дві незаміжні доньки (А.Ф. Чикуанова, с. 2).

Під час поховальної церемонії законовчитель та настоятель інститутської церкви протоієрей Василь Войтковський промовив: «Є особистості світло-яскравий та духовно-моральний образ яких не затьмарюється самою смертю. До таких особистостей, можна, віднести у Бозі спочилу особистість, яку ми з повагою, любов'ю та сльозами оточуємо». Керівниця була відома в суспільстві своєю усесторонньою обізнаністю в питаннях культури, літератури, духовних, а також наукових питаннях. Відповідно вона надавала прекрасний особистий приклад своїм юним підлеглим, які лише готувалися до майбутнього світського життя. Також священнослужитель-освітянин підкреслював особисті якості А.Ф. Чикуанової. Серед яких: любов до вихованок, співчуття та увага до

пансіонерок-сиріток та малозабезпечених (РДІА, Ф. 1578. Оп. 1. Спр. 248, арк. 1-3). Прикметно, що в роки її управління Інститут у 1879 р. відзначив свій п'ятдесятирічний ювілей, а 1884 р. у стінах закладу пройшов один з найошатніших балів за всю історію установи.

Серед керівниць, що відрізняється, насамперед тривалістю перебування на чолі Інституті (майже 30 років), Варвара Платонівна Кандиба (Фредерікс). Вона народилася у 1853 р. у дворянській родині. Знатний рід баронів Фредерікс походить з Голландії й був заснований у XVIII століття, коли придворний банкір І.Ю. Фредерікс разом з його нащадками був відзначений боярським титулом. Її батько, Платон Олександрович Фредерікс (1828– 1888) обрав військову кар'єру. Він мав чин генерал-майора, а згодом дослужився до генерал-ад'ютанта та генерал-лейтенанта (Ремнев та Суворова, 2001).

Дівчина здобула елітну освіту в Катерининському інституті шляхетних дівчат, а 15 липня 1873 р. В. П. Фредерікс стала фрейліною імператриці Марії Олександрівни (дружина імператора Олександра II). Незабаром, вона вийшла заміж за Володимира Тимофійовича Кандибу. Історія литовсько-українського роду Кандиб сягає XVI століття (Мицик, 2007). У 1906 р. Починаючи, з 1874 р. він служив ротмістром і ад'ютантом при генерал-губернаторові Східного Сибіру, де водночас на посаді генерал-губернатора перебував П.О. Фредерікс. Чоловік В.П. Кандиби, також, відзначився в російсько-турецькій війні 1877-1878 рр. і пішов у відставку в чині генерал-майора. У 1875 р. у родині Кандиби народилася перша донька, яку назвали Варвара, а в 1877 р. друга – Ольга, а через два роки з'явилася на світ молодша – Євгенія. Значимо, що доньки надалі активно продовжили роботу матері на освітянській ниві .

У 1883 р. Варвара Платонівна посіла посаду головної наглядачки Саратовської Маріїнської жіночої гімназії (ДАОО, Ф. 46, Оп. 1, спр. 43, арк. 7 зв.). У статті «Пятидесятилетие Саратовской Мариинской Женской Гимназии» відзначається, що з початком служби В.П. Кандиби в заклад освіти й справи гімназії пішли вгору (Саратовский., 1910). Відомство стимулювало успішну роботу В.П. Кандиби на теренах жіночої освіти, надаючи керівниці додаткові

грошові пільги та премії. Насамперед на посаді головної наглядачки Саратовської Маріїнської жіночої гімназії з відомчих фінансів вона отримала 600 рублів на рік на додаткові витрати (Коробчук, 2020а).

26 жовтня 1889 р. найвищим рескриптом імператриці Марії Федорівни В.П. Кандиба була призначена на посаду начальниці Одеського інституту шляхетних дівчат. Одна з молодших вихованок Інституту, Ніна Алеїнікова пізніше в згаданих вище мемуарах сповістила читачам свої перші враження від керівниці: «Керівниця Кандиба дуже висока, худорлява дама, зустріла нас холодно і величаво. Вона відразу покликала класну даму, якій мене доручила» Прикметно, що надалі дівчина перебралася до Санкт-Петербурга і продовжила навчання в Павловському Інституті шляхетних дівчат. Зі спогадів панянки: «На відміну від батьківської думки, дисципліна виявилася менш суворою, аніж в Одесі» (Аленникова, 2010).

Відомство стимулювало роботу В.П. Кандиби на посаді керівниці Одеського інституту шляхетних дівчат за допомогою високої заробітної плати та додаткових премій, які сягали на 1915 р. загальної суми 4288 рублів 27 копійок. У цю суму входило 1200 рублів заробітної плати в рік, окрім того, 1200 рублів на утримання (проживання, квартира), а також додаткові надбавки за досвідченість.

Відповідно лише за щомісячну зарплатню вона мала змогу придбати коня для їзди, який коштував 100 рублів. Винятковими були щорічні виплати на виховання доньки Ольги у розмірі 300 рублів впродовж шести років. Починаючи з 1898 р., за гідну службу В.П. Кандиба отримувала виплати в розмірі 240 рублів, які надавалися раз на п'ять років. З 1911 р. за якісну, сумлінну, а також тривалу службу в закладах жіночої освіти вона отримала особисту надбавку в 800 рублів за рік.

Починаючи з 1890 р., В.П. Кандиба отримала право на відпустку в канікулярний час. Цього року вона відлучилася від інститутського дітища лише на 8-10 днів, але вже через рік керівниця покинула установу на 6 тижнів. Мали місце в робочому графіку Варвари Платонівни також відрядження до імперської

столиці – Санкт-Петербургу. На межі 1909-1910 рр. В.П. Кандиба вирушила в закордону відпустку. У подальші роки її відпочинок збігається з літнім канікулярним часом гімназії (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1, спр. 43, арк. 10) (Коробчук, 2020а).

Відзначалася плідна робота В.П. Кандиби в Інституті за допомогою нагород, які підвищували авторитет керівниці закладом. Зокрема, 31 травня 1897 р. вона отримала срібну медаль на згадку про царювання імператора Олександра III. Наступного року її вшанували Мар'їнською відзнакою за роботу у відомстві впродовж 20 років. Нагорода була започаткована 14 грудня 1828 р. імператором Миколою I в пам'ять про свою мати імператрицю Марію Федорівну (1759-1828). Відзнакою нагороджувалися жінки (в день народження Марії Федорівни – 14 жовтня) за довготривалу старанну службу в установах імператриці Марії у безпосередньому віданні імператора і членів імператорської родини (Левин, 2020). Керівниця Інституту також отримала право носіння вензельного знаку на честь сторічного ювілею Відомства установ імператриці Марії Федорівни. У 1903 р. В.П. Кандиба отримала право на носіння нагрудного знаку. У 1908 р. Варварі Платонівні з нагоди 25 річчя роботи була вручена одна з найцінніших нагород – найвищий рескрипт разом з брошкою, яка прикрашалася коштовними каміннями (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 43, арк. 21 зв.). В історії Російської імперії 1913 р. відзначився гучними святкуваннями на честь 300-річчя перебування при владі династії Романових. Під час урочистих церемоній значна кількість імперських службовців отримали свої винагороди за вірну та сумлінну службу на своїй ниві. Не обійшлося без чергової нагороди Варварі Платонівні, яка на основі повеління царя отримала право на носіння світло-бірюзової медалі на честь 300-річчя дому Романових (Коробчук, 2020а).

Вважаємо, що однією з головних заслуг В.П. Кандиби була наявність вимог (більш доповнені та роз'яснені в порівнянні з попередніми) до охочих дівчат вступити в той чи інший клас закладу освіти. Важливим, стала поява в закладі нової категорії вихованок – напівпансіонерки, які виховувались здебільшого вдома, а навчалися в Інституті. Прикметно, що навіть в неспокійні

революційні часи документація закладу (формулярні списки персоналу та викладачів, особові справи вихованок) велася й зберігалася належним чином.

Варвара Платонівна дбала про безпеку вихованок закладу освіти. Підтвердженням цьому може слугувати випадок, коли градоначальник Павло Олексійович Зелений, який (Мельникова) негативно відреагував на прохання В.П. Кандиби, щодо виділення охорони, що мала б супроводжувати дівчат під час переїзду з замиської дачі в міську будівлю Інституту. Згідно з мемуарами сучасника подій журналіста та публіциста В.М. Дорошевича один з діалогів керівниці інститутом та П.О. Зеленого виглядав наступним чином: «– Я до ясновельможності з покірним проханням. Дозвольте моїм дівчаткам гуляти бульваром. – Що-о-о?! – Дозвольте моїм дівчаткам... – Та я... тебе... і твоїх... І полилися «слова»...» (Дорошевич, 2016) (Коробчук, 2020а).

Коли В.П. Кандиба припинила керувати закладом освіти точно не відомо, але в літературі вважають (Гарницкая, Жаковка, Решетов, 2014), що В.П. Кандиба була останньою з керівниць Одеського інституту імператора Миколи I. На шпальтах місцевого видання «Одеський листок» за 6 листопада 1919 р. розміщена інформація про повернення установи з семимісячної евакуації в Батумі на чолі якого перебувала пані Ахльостишева (А.Ш., 1919) (Коробчук, 2020а).

В.П. Кандиба пішла з життя 19 серпня 1932 р. на 80 році життя. Вона була похована на Другому християнському кладовищі м. Одеси. Важливим є те, що у 2017 р. групою волонтерів «Мій дім Одеса» відновили не лише могильний хрест і надгробок на могилі керівниці Інституту, а й відреставрували сусідню могилу її доньки Ольги, яка очолювала гімназію на вул. Пастера (нині школа №105) (На Втором..., 2020). Таким чином, з В.П. Кандибою пов'язаний цілий період існування інституції під назвою Одеський інститут імператора Миколи I, який охоплював майже 30 років. Заступила на високу та відповідальну посаду, будучи випускницею одного з Інститутів шляхетних панянок, що дало можливість знати специфіку виховання та освітнього процесу в закритій установі (Коробчук, 2020а).

Також В.П. Кандиба мала відповідний педагогічний досвід на різних посадах у закладах Відомства імператриці Марії Федорівни, що дало змогу професійно керувати установою, надаючи якісну освіту та виховання пансіонеркам. Педагогиня, не зважаючи на непрості роки в історії імперії виховала цілу плеяду дівчат, які у майбутньому реалізували себе у різноманітних сферах життя (Коробчук, 2020а).

Таким чином, ОІШД як державний заклад освіти контролювався ВУІМ та Головною Радою жіночих закладів освіти. На місцевому рівні на діяльність інституції впливали градоначальники та інші високопосадовці регіону та меценати. Інститут очолювали керівниці закладу та Рада інституту. Окрім того, в установі освітній процес контролювався інспектором класів. Інститутки відвідували храм, лазарет та бібліотеку, котрими опікувалися відповідні фахівці.

2.4. Будівля та ремонтно-будівельні роботи.

На початку свого функціонування жіночий заклад освіти не мав власного приміщення і розміщувався в приватному домі, що винаймався у полковниці Аграфени Акацатовой, а згодом перемістився в будинок Фундуклея. Новостворена з ініціативи М.С. Воронцова піклувальна комісія в 1826 р. розпочала роботу над розв'язанням першочергового питання – приміщення для Інституту. З державної скарбниці було видано кредит на 24 роки у розмірі 100 тис. рублів, котрі повинні були сплачуватися місцевою владою частинами по 8 тис. на рік.

У 1826 р. генерал-губернатор запропонував піклувальній комісії вибудувати приміщення інституції на хуторі, котрий був пожертвований м. Одесі полковником І. Стемповським. Згідно з планами установа мала вміщувати 80 вихованок. Розробкою планів приміщень Інституту займався італійський архітектор Франческо Карло Бофо, який відомий проєктуванням головної візитівки міста Гігантських (нині – Потьомкінських) сходів (1841). Ділянку, де розташовувалися міські плантації було затверджено Одеським будівельним комітетом у розмірі 9 десятин та 2337 квадратних сажнів. Попри

наявність спеціального комітету, головним наглядачем за будівництвом було призначено Олексія Іраклійовича Льовшина, майбутнього члена Ради Інституту (Стрельбицкий, 1907, с. 6-7).

Лише у 1832 р. архітектор прозвітував градоначальнику О.І. Льовшину про кошторис, котрий був необхідним для будівництва храму при Інституті. Однак перебудови та перепланування приміщень закладу не припинялися.

13 травня 1833 р. інституція розмістилася в новому помешканні, що було побудовано місцевим коштом. Витрати на переїзд до нової будівлі сягали 333 рублів. Однак будівля була тісною і могла вмістити лише 100 вихованок закладу. (Краткий..., 1879, с. 16).

На сторінках місцевих довідників на межі століть вказувалася адреса Інституту: Старопортофранківська, 28. Освітній заклад займав чималу ділянку між вулицями барона Штігліца (нині композитора Ніщинського), Інститутській (Дідріхсона) та Зовнішнім бульваром (Мечникова) (Здание..., 2013).

У 1833 р. активно розглядалося питання про побудову кам'яної стіни з палісадником (ДАОО. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 404). Архітектор Ф.К. Бофо рапортував О.І. Льовшину про кошторис на побудову перед будинком Інституту вказаних об'єктів. Генерал-губернатор М.С. Воронцов сповістив Одеський будівельний комітет про необхідність вкластися в кошторис у розмірі п'яти тис. рублів. До будівельних робіт приєднався інженер-підрядник О.М. Казарінов, який контролював будівництво Сабанеївого мосту (ДАОО. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 404, арк. 11-12).

Через місяць виникла потреба в укріпленні стіни Інституту. За рекомендацією інженер-генерала Гофмана необхідно було витратити 16 штук трієстських плит, що використовувалися для бруківки вулиць. Про це клопотав інспектор інституції О.Г. Тройницький до одеського градоначальника Інспектору під розпис були виділені трієстські плити для укріплення болтів та п'яток при огорожі закладу освіти. Під час робіт з'ясувалося, що до кошторису не було включено роботу з чотирма вазами, котрі були зазначені на плані.

Художник Ковшаров погодився на виготовлення зі штучного матеріалу, котрий протистояв волозі виготовити вази відповідно до документації.

У 1839 р. проводилися ремонтні роботи з виправлення хиткості підлогових балок в трьох дортуарах Інституту на суму близько 880 рублів (ДАОО. Ф. 59. Оп. 2. Спр. 404, арк. 22-23).

В 1853 р. будівельна комісія ініціювала будівництво повністю нової триповерхової будівлі інституту (Краткий., 1879, с. 16). Небезпека війни змусила за наказом імператора перевести інститут до м. Вознесенська. З 1817 р. згадане місто стало частиною Новоросійського військового поселення, а у 1837 р. у зв'язку з приїздом до Вознесенська імператора Миколи I у міському парку було збудовано два палаци (Цубенко, 2006, с. 56). В одному з місцевих палаців на період Східної війни облаштувався Інститут (РДІА. Ф. 733. Оп. 78. Спр. 827, арк. 1). Однак Рада інституту та канцелярія продовжували функціонувати в м. Одеса (Новоросийский, 1855, с. 344). Керівниця закладу прозвітувала про те, що вихованки були розміщені в належних умовах і вона цим була задоволена. Очільники закладу звернули увагу на необхідність добору нових пансіонерок для розміщення яких планувалося будівництво двоповерхового будинку, котрий коридором поєднувався з палацом (РДІА. Ф. 759. Оп. 21. Спр. 1547, арк. 7).

Представники Ради інституту повідомляли, що 1855 р. розпочалась побудова нових будівель для Інституту. Завершення будівельних робіт планувалося не раніше аніж через чотири роки. Керівництво установи у зв'язку з переїздом отримало достатньо проблем. Насамперед приміщення були непристосовані для розміщення в них закладу освіти, а також віддаленні один від одного (РДІА. Ф. 733. Оп. 78. Спр. 827, арк. 1).

Питання про приміщення Інституту було врегульовано лише тимчасово, на період війни. Будівництво нової будівлі закладу потребувало не лише значних матеріальних витрат, але й часового ресурсу. Через це питання повернення закладу освіти з евакуації поставило перед керівництвом низку

питань: офіційний дозвіл, фінансування переїзду – як додаткові витрати, транспортування, приміщення, кадри тощо

15 червня 1856 р. Рада інституту поставила на розгляд Головній раді питання про повернення Інституту з Вознесенську. Оскільки в старе приміщення інституції з міркувань безпеки повертатися панянкам було не раціонально, то розв'язання потребувала головна проблема – нова будівля для закладу. Оскільки варіант оренди приватної будівлі не вдалося реалізувати через необхідність значних витрат на облаштування в ній жіночого закладу освіти, то у пошуках альтернатив, Рада інституту запропонувала на розгляд питання про переїзд до старої будівлі Ліцею, де розташовувався на той час шпиталь (РДІА. Ф. 733 Оп. 78. Спр. 827, арк. 1 зв.). Насамперед задля засвідчення безпечності будівлі керівництво Інституту звернулося з проханням про проведення кваліфікованого огляду до будівельного комітету.

Технічна комісія будівельного комітету зробила висновок, що ліквідувавши тріщини, приміщення було б цілком безпечне для облаштування в ньому жіночого закладу освіти на період три-чотири роки. Рада інституту, яку представляв граф О.Г. Строганов, акцентувала на тому, що успішне функціонування Інституту та його фінансова благонадійність на пряму пов'язана з поверненням установи до Одеси, а розміщення закладу освіти в старих приміщеннях Ліцею дозволило б уникнути зайвих витрат.

У зверненні до міністра народної освіти від 27 серпня 1856 р. вказувалося, що вчасне закінчення ремонтних робіт в новій будівлі чоловічої установи залежить від постачання з закордону мармурових та трієстських плит. Зокрема, було укладено угоду про закупівлю цих плит з іноземцями Джованіді до січня наступного року (РДІА. Ф. 733. Оп. 78. Спр. 827, арк. 10 зв.)

Впродовж 1853-1856 рр. посаду очільника Одеського навчального округу займав П.Г. Демидов. За нетривалий час чиновник відзначився тим, що неодноразово клопотав перед вищим керівництвом про фінансування закладів освіти, а також зробив свій вагомий внесок в трансформацію Ліцею в університет (Ратушняк). Відповідаючи на запитання про переміщення Інституту

до старого приміщення Ліцею, він наголосив на тому, що досить важко спрогнозувати, коли саме буде завершено ремонтні роботи в новій будівлі. Однак посадовець наголосив, що приймалися необхідні заходи задля того, щоб це відбулось не пізніше літа 1857 р. (РДІА. Ф. 759. Оп. 101. Спр. 101, арк. 1).

У доповідній записці очільника Одеського навчального округу «Про старі будинки Рішельєвського Ліцею» від 14 липня 1856 р. (РДІА. Ф. 733. Оп. 78. Спр. 827, арк. 6) вказувалося, що переїзд був можливим при слідуванні наступним умовам: під Інститут відводилося частина приміщення, а інша частина, що по вул. Катерининська мала бути проданою після переїзду Ліцею до нової будівлі. Також Інститут мав сплачувати орендну платню, котра б витрачалася на «квартирні гроші», оскільки штатної суми на ці витрати у закладу не вистачало. Ремонтувати приміщення інституція мала б за власний кошт.

Директор Ліцею (1853-1857) Микола Никифорович Мурзакевич вказував на доцільність надання Інституту всього приміщення, бо при продажі частини будівлі у жіночого закладу освіти виникли певні незручності, особливо з бажанням нового власника приміщень проводити ремонтні роботи. В умовах евакуації, окрім проблем з приміщенням мали місце питання про необхідність до комплектації службового персоналу Інституту.

Розв'язання даної проблеми розглядалось у двох варіантах: направити представника Ради інституту до Вознесенська або виділення щомісячної виплати для зарплати писаря, котрим міг бути представник з відставних нижніх чинів. Генерал-лейтенант С.Ф. Щербинський висловив прохання найняти в штаб закрійника, якому б виплачувалась зарплатня в розмірі 70 рублів на рік та ключника, котрий мав відати господарчими справами за 115 рублів платні за рік. Останній звернув також звернув увагу на необхідності писаря, оскільки в цей час збільшилась необхідність в листуванні (РДІА. Ф. 759. Оп. 101. Спр. 101 арк. 5).

Причиною відсутності в штаті Інституту закрійника і ключника була викликана скороченням кількості вихованок. Відповідно наголошувалося, що

при поступовому збільшенні кількості підопічних виникала необхідність повернення персоналу, що обслуговує установу.

Попередньо розглядався можливим варіант відрядження до Вознесенська писаря канцелярії. Однак це унеможлиблювалося тим, що зріс документообіг по справі повернення Інституту до Одеси, а також листуванням, що пов'язане з щорічним вступом до установи вихованок. Рада інституту підтримала клопотання про наймання працівників, які вказані вище з відповідними сумами заробітку. Відповідно писар отримав обов'язок запровадити касову книгу. Головній Раді Жіночих закладів (далі – Головна рада) такі кадрові зміни пояснювались тим, що звільнення працівників являло собою вимушений захід під час евакуації Інституту з Одеси до Вознесенська.

У зверненні до А.Л. Гофмана наголошувалося, що враховуючи заклики до вищих інституцій відсутні перешкоди для переїзду Інституту на три або чотири роки на умовах оренди старої будівлі Ліцею, повернення до Одеси вихованок установи мало б відбутися літом 1857 р. (РДІА. Ф. 759. Оп. 101. Спр. 101, арк. 1), щоб вони мали змогу облаштуватися до початку нового навчального року.

Зайнявши в 1856 р. посаду очільника Одеського навчального округу Микола Іванович Пирогов з ентузіазмом погодився взяти під контроль питання переїзду закладів освіти. Наголошувалося, що стара будівля була небезпечною, а питання побудови було ще далеким від завершення, то як тимчасовий захід Інститут у свій час було вирішено евакуювати до Вознесенська. Він підтвердив те, що для Інституту поділ будівлі на дві частини, одна з яких піде на продаж, був би незручним. Чиновник наголосив на перспективі у майбутньому розмістити гімназію в старій будівлі Ліцею (РДІА. Ф. 733. Оп. 78, спр. 827, арк. 6 зв.). Проте від 25 січня 1857 р. посадовцю А.Л. Гофману повідомили про можливість дострокового повернення вихованок до Одеси та передання старих будівель Ліцею для розміщення установи.

Надалі актуалізувалося питання орендної плати за використання даних приміщень Ліцею. 5 квітня цього ж року Головна рада підтвердила відсутність перешкод для переїзду Інституту до серпня. Відповідальним за виконання даної

справи було назначено очільника Одеського навчального округу М.І. Пирогова. Рада інституту виступила з клопотанням до останнього у разі можливості передати у розпорядження керівництву інституції старого приміщення Ліцею не пізніше червня, оскільки на початок нового навчального року вони мали облаштувати будівлю під жіночий заклад освіти, а згодом перевезти дівчат з Вознесенську.

М.І. Пирогов погоджувався з проханням ще й через те, що мав на меті до травня розв'язати проблему з меблями для нового приміщення Ліцею. Будівельному комітету цього закладу освіти було наказано вжити необхідних заходів задля того, щоб роботи у новому приміщенні завершилися не пізніше кінця травня. Відповідно міністерство народної освіти турбувало питання про те, що для своєчасного переїзду Інституту потрібно було здійснити низку реорганізацій. Рада інституту виступила з ініціативою доручення архітектору-будівничому нових інститутських будівель Никифору Никифоровичу Черкунову, який у цей час обіймав посаду архітектора 4-ї частини міста в Одеському будівельному комітеті (Тимофієнко,1999), скласти кошторис першочергових за необхідністю ремонтних робіт, що необхідні для комфортного розміщення інституцій (РДІА. Ф. 733. Оп. 78. Спр. 827, арк. 6 зв.).

Для перевірки кошторис було відправлено до місцевого будівельного комітету. Також повідомлялося про неможливість повного розрахунку за всі витрати, що пов'язані з переїздом до старої будівлі Ліцею власними ресурсами. Через це, до А.Л. Гофмана звернулися з клопотанням до Головної ради про можливість розрахунку за облаштування будівлі коштом відсотків загального капіталу жіночих установ. Рада інституту прохала про те, щоб розпочати необхідні роботи заради прискорення процесу без проведення торгів. Попередньо звірений профільними інстанціями кошторис для остаточного затвердження обіцяно було надіслати Головної Раді.

6 травня 1857 р. телеграфував новоросійський і бессарабський генерал-губернатор граф О.Г. Строганов статс-секретарю А.Л. Гофману про те, що кошти в Інституті відсутні. Він виступив з проханням виділити на потреби

Інституту 7356 рублів. А.Л. Гофман своєю чергою звернувся з клопотанням до Петра Георгійовича, принца Ольденбургського, який з 1845 р. очолював Головну раду, а незадовго до описуваних подій зробив важливий внесок в розвиток жіночої освіти – під його керівництвом у 1855 р. був розроблений статут жіночих закладів освіти. Йому повідомили про телеграму від графа О.Г. Строганова у котрій він висловив прохання про виділення коштів для Інституту.

Головна рада взяла до уваги те, що у жіночого закладу освіти виникли фінансові проблеми після вимушеної евакуації інституції до Вознесенська. Серед головних причин цих труднощів чиновники виділяли: скорочення кількості вихованок і значний ріст цін на речі найпершої потреби. Наголошувалося, що в жовтні 1855 р. за підтримки імператора Олександра II Інституту з процентів загального капіталу було виділено 4521 рублів 70 копійок на витрати установи пов'язанні з відкриттям нижчого (молодшого) класу. До повернення Інституту Одеси керівництво мало щорічно звітувати перед Головною радою про економічне становище з метою отримання додаткових асигнувань з процентного капіталу.

Наступного року керівництво закладу освіти повідомило Головну раду про те, що у зв'язку з підвищенням цін в першій половині року було перевищено витрати на харчові продукти (РДІА. Ф. 759. Оп.101. Спр. 101, арк. 26). У другій половині 1856 р. додаткові витрати зросли через причину збільшення штату панянок. Також виникла потреба у новому працівникові – ключнику. Відповідно за рік додаткові витрати сягнули суми у розмірі 2319 рублів 35 копійок. Керівництво Інституту звертало увагу на те, що серед 22 вихованок, які щойно поповнили ряди молодших пансіонерок лише за двох своєкоштных мали надіслати 572 рублів.

Прозвітувавши про витрачені за рік кошти, висувалося клопотання про асигнування з відсотків капіталу 7356 рублів 5 копійок на потреби Інституту в наступному році. Головна рада прийняла рішення про те, що витрати жіночого закладу освіти є обґрунтованими та запросила дозвіл в імператора про виділення суми вказаної вище на потреби Інституту. У зверненні О.Г.

Строганова до А.Л. Гофмана вказувалося, що сума 7356 рублів розподілялась на наступні витрати. По-перше, 5036 рублів 70 копійок потреби, що пов'язані з поверненням установи з евакуації, а по-друге, 2319 рублів 35 ½ копійок сріблом на компенсацію за торішнє утримання з фінансів на харчування. Також у цьому зверненні зверталася увага на затримки по виплатах за навчання своєкоштных вихованок.

Графу О.Г. Строганову повідомлялося, що принц Ольденбургський підтримав клопотання та дозволив повернутися жіночим закладам освіти Одеси та Керчі, а також привести до належного стану будівлі, де б вони мали розташуватися.

Від 12 червня 1857 р. міністерства народної освіти довели до відома А.Л. Гофману те, що вбачають об'єктивною орендну плату Інститутом в розмірі 4000 сріблом щорічно. Керівництво Ліцею обґрунтувало цю суму тим, що приміщення були б продані за 100 тис. рублів, а заклад отримував з відсотків не менше 4000 рублів за рік (РДІА. Ф. 733. Оп. 78, спр. 827, арк. 11). Водночас Н.Н. Черкунову було доручено складання кошторису облаштування старих приміщень Ліцею під потреби Інституту Він звернув увагу, що за наявності коштів роботи можливо було провести протягом двох місяців. Ремонтні роботи планувалося завершити на початку серпня, але через пофарбовану масляною фарбою підлогу переїзд вихованок мав відбутися в кінці цього ж місяця. Водночас в середині червня розпочалося перевезення майна Ліцею до нової будівлі (РДІА. Ф. 733. Оп. 78, спр. 827, арк. 28-29).

Рада інституту сповістила А.Л. Гофмана, що сума, котру висунуло керівництво Ліцеєм була обґрунтованою, однак, Інститут не мав змоги її сплатити коштом власних ресурсів закладу й висовувалося клопотання про виділення суми з відсоткових коштів Відомства. Також 29 червня 1857 р. з канцелярії Тимчасового розпорядчого комітету з улаштування Південних поселень до IV Відділу повідомлення про те, щоб було сповіщено про терміни повернення Інституту до м. Одеса, бо будівля в котрій перебував заклад в м. Вознесенськ надана Військовому відомству (РДІА. Ф.759. Оп.101, спр. 101 арк.

26). На початку місяця відповідно до положення про новий устрій Військового поселення кавалерії будівля, де перебував Інститут, мала бути продана на публічних торгах.

Рада інституту сповістила А.Л. Гофмана про те, що 25 серпня установа остаточно звільнить приміщення, що належало Військовому відомству, а через два дні планувалося, що вихованки почнуть облаштовуватися в старому приміщенні Ліцею. Попередньо в докладній записці від 5 серпня директор Ліцею Павло Васильович Беккер повідомив, що Ліцей остаточно передав старі приміщення під контроль Інституту (РДІА. Ф. 733. Оп. 78, спр. 827, арк. 30.). Для комфортного перевезення керівниці Інституту, класних дам, вихованок, а також усіх необхідних речей граф О.Г. Строганов пропонував звернутися до контрадмірала, головного командира Миколаївського порту Григорія Івановича Бутакова з проханням про виділення двох пароплавів. Водночас Н.Н. Черкунову, архітектору-будівничому нових інститутських будівель, було доручено без затримок розпочинати виконання господарських робіт в старих приміщеннях Ліцею задля комфортного облаштування Інституту.

Звернувшись до Г.І. Бутакова, керівництво закладу освіти отримало відповідь про те, що жоден з пароплавів Чорноморського відомства за своїм технічними характеристиками не мав змоги дійти до Вознесеньська. Виходячи з цього, Рада Інституту відправила аналогічне клопотання до головної в Одесі контори Російського товариства пароплавства і торгівлі (РТПТ) (РДІА. Ф. 759. Оп. 101. Спр. 101, арк. 44).

Архітектор-будівничий Н.Н. Черкунов повідомив про те, що 8 серпня планувалося завершення ремонтних робіт, а через два дні мав відбутися візит Технічної комісії, котра мала б затвердити виконання робіт згідно з затвердженим кошторисом. Відповідно Рада інституту звернулася до контори РТПТ з проханням про виділення пароплава на останні числа серпня. Представництво Інституту отримало позитивну відповідь на клопотання. Установі виділявся пароплав «Миколаїв» («Anglesia»), котрий нещодавно був проданий РТПТ з Англії, а побудований для британського судновласника

корабельні «Price & C» (Колесный товаро-пассажирский). Пароплав мав вирушити з Одеси 24 серпня о восьмій ранку, а наступного дня о 12 годині дня зупинитися в поселені Ракове, що в семи верстах від Вознесенська. Протягом дня пароплав мав прийняти багаж, а на інший день, взявши вихованок та персонал закладу. Планувалося спочатку відправитися до Миколаєва на ночівлю, а на ранок відправитися до Одеси. З метою дотримання термінів контора звернулася до Ради інституту, щоб заздалегідь було підготовлено розпорядження про доставлення багажу до Ракового.

Разом з тим по завершенню ремонтних робіт в старому приміщені Ліцею, розпочалося перевезення меблів, що орендувалися в Одесі під контролем секретаря Ради інституту титулярного радника В.М. Спрудіна. На порядку денному стояло питання про облаштування лазарету, дортуарів (спальних кімнат вихованок) та класних кімнат.

27 серпня 1857 р. на однопалубному товаро-пасажи́рському пароплаві «Миколаїв» повернувся з евакуації Одеський інститут шляхетних дівчат у складі 59 вихованок, помічниці керівниці закладом, трьох класних дам та інших службовців установи. З радістю зустрічали панянок на пристані військово-практичної гавані як службовці, так і батьки з родичами. Серед них: виконувач обов'язки члена Ради з господарської частини, статський секретар Дмитро Олександрович Байков; секретар Ради, титулярний радник Микола Іванович Спрудін. З пароплава інститутки перемістилися в екіпажі батьків та родичів й вирушили до облаштованої будівлі Ліцею, де їх вже очікували згадувані вище посадовці. Згодом пансіонерки, попрощавшись з рідними в загальній залі, вирушили до їдальні. Водночас сухопутним транспортом повернулася до Інституту і керівниця закладу К.О. Фітінгоф, яка одразу забажала бачити своїх підопічних, котрі своєю чергою не приховували радості від її візиту (РДІА. Ф. 759. Оп. 101. Спр. 101, арк. 46).

У літописі Олександрійської церкви, котра знаходилась при Інституті, а відтепер функціонує в стінах Одеського національного морського університету (ОНМУ) зафіксовано, що наступного дня в установі відслужили молебень та

окропили кімнати інституток (Із летописи). Важливо, що на молебні був присутній градоначальник та виконувач обов'язки Члена Ради, граф Федір Давидович Алопеус.

26 вересня А.Л. Гофмана сповістили, що від 5 серпня керівництво Одеського навчального округу офіційно затвердило користування Інститутом старими приміщеннями Ліцею з виплатою орендної плати 4000 на рік на користь останнього. Дані кошти було сплачено з загальних коштів Інституту, однак, через вкрай скрутне становище Рада інституту клопотала про погашення цих витрат як скоріше коштом відсотків загального капіталу усіх жіночих установ.

20 червня 1859 р. відбувся переїзд установи до нової будівлі. Настоятель інститутського храму згадував: «Інститут переведено до нових будівель. Перед тим, весь будинок був окроплений святою водою, а після переїзду вихованок, знову відбувся водосвятний молебен» (Із летописи). Старі будівлі, що знаходилися позаду нових приміщень були віддані для подальшого знесення попереднього року. (Краткий.., 1879, с. 9, 14). Архітектором нової будівлі став О.С. Шашин, який спроектував будівлю Ліцею за адресою вул. Дворянська, 2 (нині – головний корпус Одеського національного університету імені І.І. Мечникова).

У 1897 р. церкву св. мучениці цариці Олександри було розширено внаслідок залучення спальних кімнат, що прилягали до неї з західної сторони. У процесі ремонтних робіт було покладено паркетну підлогу в храмі та облаштований клірос (місце для хору) та реконструйовані іконописи. (Стрельбицкий, 1907, с. 15).

У спогадах про юнацькі роки К.А. Скальковський від 1906 р. сповіщав, що Інститут знаходився в тому самому місці, що і тепер, але будівля була тіснішою і запах був бридким (Скальковский, 1906, с. 39).

Таким чином, однією з головних проблем керівництва Одеського інституту шляхетних дівчат було будівництво приміщення установи. Попри монаршу та місцеву протекцію та залучення до робіт відомих архітекторів

(Бофо та Шашина), розв'язання даного питання фактично затягнулося до 1859 р. (додаток А), коли заклад остаточно розмістився в нових стінах за адресою: вул. Зовнішня, 34 (нині – вул. Мечникова, 34), де наразі розміщуються сучасний заклад вищої освіти – Одеський національний морський університет. Окрема увага приділялася необхідності будівництва при Інституті храму, де проводилися б церковні служіння, котрі були невіддільною частиною повсякденного життя пансіонерок та службовців.

Перше освячення храму св. Олександри відбулося 1834 р., але як і стіни самого закладу, церква була затісною для перебування у ній усіх охочих. Даний храм було реконструйовано і він успішно функціонує на сьогодні, зберігаючи історію жіночої закладу освіти XIX століття. Під час проблем пов'язаних з подіями Східної війни, що збіглися з новим будівництвом Інститут було вирішено евакуювати до Вознесенська. Проте перебування в іншому місті перешкоджало налагодженій роботі установі, тому рішенням керівництва у 1858 р. Інститут повернувся до Одеси у стіни Ліцею.

2.5. Фінансування закладу. Важливим джерелом прибутку для Інституту була платня за вихованок, які навчалися коштом батьків чи родичів. На момент функціонування дівочого пансіону плата за дівчину становила близько однієї тис. рублів на рік. А.О. Скальковський у своїй праці «Матеріали для історії суспільної освіти в Одесі» вказував, що сплачували за пансіонерку 750 рублів за рік і додатково 200 рублів на книги, одяг та білизну (Скальковский, 1867, с. 26). Вихованка закладу А.Д. Різо також пригадувала, що благодійники сплатили за шість років перебування в інституції її та сестри 12 тис., відповідно навчання в закладі коштувало одну тисячу рублів на рік (Записки Анастасии).

Правила регламентовані абатом Ніколем у 1814 р. передбачали оплату за перебування в установі в розмірі 600 рублів на рік, а сплата мала відбуватися батьками за пів року (1 липня та 1 січня). Окрім того, дівчина мала бути забезпечена необхідними речами. Серед останніх: одяг, чотири комплекти постільної білизни, серветки, рушники, матрац, дві подушки, дві ковдри та

столовий прилад. Окремою була плата за книги у розмірі 100 рублів, котрі були власністю дівчини ([Николь Ш. Д., аббат], 1814, с. 9-11).

На момент заснування закладу у 1829 р. плата за пенсіонерку сягала 500 рублів за пів року. Окрім того, дівчина мала бути забезпечена необхідною літературою для освітнього процесу та побутовими речами, що ставали власністю установи. Контролював дані внески інспектор інституції, який робив в журналі записи про сплачені кошти (Высочайше..., 1829).

Вищим керівництвом відповідно до штату установи на плату для службовців Інституту виділялося 23660 рублів асигнаціями, а сумами завідувала Рада інституту. Відповідно до затвердженого 9 вересня 1833 р. штату на заробітну плату службовцям установи виділялося 27 650 рублів, а на прислугу додатково 4740 рублів. Загалом дані витрати становили 32390 рублів. Зафіксовано, що у 1844 р. ОШД мав капітал у розмірі 20000 рублів сріблом. Через два роки було видано новий штат, що розрахований на 140 інституток. За яким розмір прибутку жіночого закладу освіти становив 39182 рублів, а сума витрат розраховувалася в 35552 рублів (Краткий..., 1879, с. 9,14).

Мав Інститут і своїх благодійників, які допомагали закладу не лише під час свого перебування на певній посаді, але й після життя. Щедру пожертву установі зробив поміщик Одеського повіту, відставний полковник Г.М. Курт, який заповів закладу чималі ресурси. Метою заповіту поміщика було піклування про сиріт-дворян та юним збіднілим дворянкам. Новим надбанням інституції мав став його маєток, що складався з села Куртівки (Одеський повіт) до якого входили 174 ревізькі душі та понад 5564 десятин землі. Згідно з законом маєток мав завжди належати закладу, а якщо він припинить своє існування, то його мав би успадкувати подібний заклад освіти Херсонської губернії, котрий буде визнаний кращим. Прибуток зі спадку мав покривати витрати пансіонерок зі збіднілих дворянок чи сиріт Херсонської губернії та, бажано, Одеського повіту. Прикметно, що щедрість благодійника було відзначено орденом св. Володимира третього ступеня. Не залишилася не

поміченою його пожертва й імператрицею, яка 16 грудня 1838 р. видала рескрипт, котрий проголошував Г.М. Курта Почесним членом Інституту.

У статуті жіночих закладів освіти за 1855 р. вказувалося, що прибутки інститутів поділялися на постійні та додаткові. Відповідно до §151 до постійних надходжень належали: пожертви імператорської родини, щорічні виплати від Приказу суспільного піклування («призрения»), міської ради, піклувального комітету та інших державних установ, а до змінних прибутків належала плата за вихованок та інші прибутки закладу (Устав, 1855, с. 45).

Найбільшою проблемою у скрутний воєнний час стало фінансове становище Інституту, що унеможливлювало виплати гідної та регулярної заробітної платні вчителям та персоналу. Дані обставини загострили проблему кадрів, які б в умовах евакуації забезпечили надання якісної освіти та виховання пансіонеркам. На той час, кваліфіковані педагоги охочіше бажали працювати в державних та приватних закладах освіти у портових містах переїзд до старої будівлі Ліцею, де розташовувалась лікарня (РДІА, Ф. 733 Оп. 78. Спр. 827, арк. 1 зв.).

У 1862 р. було затверджено новий штат Інституту. На утримання закладу освіти витрачалося 64796 рублів 90 копійок. Додатково виділялися кошти на екіпаж інспектору та священнику та особисту надбавку інспектору. Джерела прибутку визначалися наступним чином: 1) кошти від ВУІМ – 7150 рублів, 2) від приказів та міської думи – 5432 рублів, 3) відсотки з власного капіталу ОПШД – 26271 рублів. Даний штат розрахований на 220 вихованок закладу, 170 з яких навчалися за власний кошт (Краткий.., 1879, с. 14). Регламентувалися наступні блоки витрат інституції на заробітну платню: 1) службовцям при управлінні (керівниці, класним дамам, пепіньєркам); 2) службовцям при класах (інспектору та вчителям); 3) службовцям храму; 4) робітникам лазарету; 5) службовцям при Канцелярії Ради інституту; 6) працівникам при господарській частині. (Полное собрание законов).

У 60-ті рр. ХІХ століття платня за навчання вихованок, які навчалися за батьківський чи спонсорський рахунок в ОПШД сягала 640 рублів на рік і

обов'язково сплачувалася на пів року вперед. Окремою одноразовою виплатою були 70 рублів на екіпіровку пансіонерки (Сведения., 1866, с. 1-2).

Особливою опікою серед благодійників користувався інститутський храм. Серед них були, імператор Микола I з імператрицею Олександрою Федорівною, які пожертвували кошти на устрій храму; керівниця Інститутом К.О. Фітінгоф, яка, перебуваючи на службі виділяла на доброустрій власні кошти. Члени Ради інституту, класні дами, батьки та вихованки приділяли увагу збереженню та поповненню храмових ужитків: ікон, одягу священнослужителів, посуду, кадил тощо. Усіх благодійників згадували в молитві під час божественних літургій та святкових молебнів. Зокрема, свій внесок в процвітання храму св. Олександри зробили: інспекторка, а згодом керівниця закладом, С.А. Паульсон, керівниця К.А. Фітінгоф; член Ради інституту з господарської частини О.І. Орлай; інспектор класів Д.О. Байков; одеський купець та батько вихованок інституції М. Яловіков та ін. (Стрельбицкий, 1907, с. 42-43).

До фінансів в Інституті був причетний економ і скарбничий. У 1872-1873 рр. цю посаду обіймав титулярний радник М.Г. Бурцев (православний, родом Полтави). Він закінчив повний курс наук в одному з повітових училищ і розпочав трудову діяльність викладачем малювання та каліграфії в Полтавському інституті шляхетних дівчат й нетривалий час працював ОШД викладачем чистопису. На посаді економа та скарбничого отримував зарплатню 800 рублів на рік. Службовець мав проблеми зі здоров'ям і вимушено робив перерви в роботі (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 21, арк. 1-2). Також вказану вище посаду обіймав з 1911 р. губернський секретар Ф.Т. Нудлер. Він здобув освіту в Миколаївському духовному училищі та пройшов не весь курс наук в Самарській духовній семінарії. У 1896 р. склав іспит на викладача міського парафіяльного училища. Працю службовця керівництво відзначило нагородами: орденом св. Станіслава 3 ступені, світло-бронзовою медаллю в пам'ять про війну 1812 р., нагрудним знаком до 300-річчя правління династії Романових. За свою роботу чиновник отримував 1000 рублів зарплатні та 500 рублів виділялося на його утримання, а також мав додаткові виплати. В 1918 р. у

зв'язку зі станом здоров'я звільнився з посади. (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 67, арк. 3-6).

Отже, фінансування установи здійснювалося коштом пансіонерок, ВУІМ, місцевою владою та низкою благодійників. Коштами закладу опікувалася адміністрація та бухгалтер, економ, скарбничий.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Отже, важливим етапом в становленні жіночої освіти на теренах сучасної України була поява мережі інститутів шляхетних дівчат. У домодерну добу освіта дівчини не мала значення й була винятком в патріархальному суспільстві. Наприкінці XVIII століття розпочався процес інституціоналізації жіночої освіти. Цей загальноцивілізаційний процес торкнувся і Російської імперії у якій почали з'являтися закриті заклади жіночої освіти – інститути шляхетних дівчат. Не було виключенням найбільше і наймодерніше місто тодішньої України – Одеса. 1805-1829 роки можна розглядати як період передісторії або зародження Одеського інституту шляхетних дівчат. У цей час перші очільниці елітного приватного закладу освіти удавалися низки неприпустимих у сучасній педагогіці помилок, що призвело до падіння авторитету установи.

Таким чином, Інститут, як державний жіночий заклад освіти, мав відповідні джерела фінансування, що регламентувалися офіційною документацією. Починаючи з існування приватного дівочого пансіону, одним з основних джерел прибутку була платня за пансіонерок, котра була чималою, але умови проживання в даному закладі не були належними, але створювалася ілюзія відповідної повсякденності під час візитів герцога Рішельє та високоповажних батьків. Відповідно, це стало однією з причини втрати авторитетності освітньої установи до якої не дуже охоче віддавали на виховання своїх дівчат знатні особи. Протягом тривалого часу існування елітного жіночої закладу освіти в Одесі потребували розв'язання питання матеріального забезпечення належного функціонування. З часів дівочого пансіону установа розміщувалася в орендованих приміщеннях, котрі були затісними. Відповідно,

втрачалася можливість набору більшої кількості пансіонерок. У зв'язку з відсутністю додаткової фінансової підтримки та не раціонального використання коштів, установа збанкрутіла і втратила авторитет.

Вихід з кризового положення став можливим завдяки протекції імператорської влади та чіткого розподілення функцій серед службовців. Одеський інститут шляхетних дівчат у 1833 р. розмістився у власній будівлі, котру було спроектовано архітектором Ф.К. Бофо, а наступного року була освячена інститутська церква. Однак у 1850-ті роки виникла нагальна потреба в ремонті та розширенні приміщень Інституту. Після переходу ОІШД під відомчий контроль, заклад отримав державні ресурси фінансування, а також виділялися кошти від місцевої влади. Останні контролювали цільове використання ресурсів. У разі потреби, котра виникла в Інституту під час евакуації ВУІМ виділяв додаткові кошти на розв'язання нагальних питань.

Тимчасово, під час Східної війни, інституцію було переведено до Вознесенська, а згодом розміщено в будівлі Ліцею, а вже в 1859 р. ОІШД остаточно переїхав у нову будівлю у 1859 р. Розв'язання проблемних питань інституції та цілодобове перебування у закладі юних дівчат потребувало чималих коштів. Частина з них заклад отримував з прибутку від сплати за навчання пансіонерок, виділялися фінанси та від ВУІМ та місцевої влади. Забезпечення окремих аспектів функціонування закладу покращувалося коштом благодійників.

У ролі меценатів виступали службовці, батьки, члени Ради інституту та високопосадовці. Додаткову допомогу інституції надавали благодійники коштом одноразових пожертв. Довговічною була допомога Г.М. Курта, який за допомогою заповітних коштів дав змогу для отримання освіти ряду малозабезпечених дівчат.

Розділ 3.

ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Основним призначенням закладу освіти є здійснення освітнього процесу. І сьогодні це залишається актуальним для сучасних закладів середньої освіти, адже відповідно до Закону України «Про повну загальну та середню освіту» метою його: «...є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, виховання відповідальних громадян...» (Закон України).

З кінця XVIII століття відбувався процес формування модерної освіти. Протягом XIX століття тривала еволюція в системі жіночої освіти. Від початку пріоритетність в навчанні визначав традиційний патріархальний устрій. У роки існування Дівочого пансіону в Одесі основні засади освітнього процесу регламентувалися «Нарисом правил виховання в обох одеських шляхетних інститутах» (Plan d'Education) упорядником якого був Абат Ніколь. У документі містився «План виховання в Одеському дівочому інституті» в котрому розписувалося життя вихованки закладу освіти відповідно до класу в якому вона навчалася. Загалом, інститутка знаходилася в установі до шести років. Освітня програма розподілялася на три класи, тривалість перебування у кожному два роки ([Ніколь Ш. Д., аббат], 1814, С.[1]). На відміну від ОШД, більшою тривалістю дев'ятирічний вирізнявся освітній курс в Полтавському інституті (Мазанов).

У другій половині XIX століття освітня програма була модернізована. Відтепер вихованки навчалися сім років – по року в кожному класі (за винятком повторного перебування в певному класі в результаті не засвоєння курсу предметів). У 1855 р. запроваджувалися дані нововведення у зв'язку з новими тенденціями в освітньому процесі та збільшення кількості охочих дівчат отримати відповідні освітні послуги. Система трирічних класів створювала перешкоди для прийняття нових дівчат до інституції. До Вознесенська під час

Східної війни було евакуйовано 66 старших пансіонерок. Керівництвом розглядалося питання переведення деяких вихованок ОШД до Київського та Полтавського інституту. Актуальним було збільшення кількості молодших учениць (РДІА. Ф. 759. Оп. 21. Спр. 1547, арк. 3 зв., 37).

Контроль за успішністю інституток в навчанні покладался на викладачів окремих дисциплін. У кожному класі була книга (аналог класного журналу), де фіксувалися досягнення дівчат у науках. Оцінювалися відповіді учениць під час уроків та іспитів за 12-бальною шкалою з градацією 12 – відмінно, 11 – вельми добре, 10-9 – дуже добре, 8-7 – добре, 6-5 – посередньо, 4-1 – погано (РДІА. Ф. 1578. Оп. 1. Спр. 3, арк. 1).

Учениці, які за роки навчання проявили себе зразково в поведінці та науках під час випускної церемонії відзначалися винагородами: золотим шифром (не нижче 11 балів), золотою медаллю (не менше 10 балів) або срібною (не менше 9 балів), похвальними листами, пам'ятними книгами з дарчими підписами. Згідно зі статутом 1855 р. поведінка ставала важливим фактором для отримання відзнаки. У пансіонерки, яка претендувала на нагороду протягом трьох років мала мати 11-12 балів за поведінку, а у випадку однакових результатів за навчання вище рейтинг мала дівчина з вищим балом за поведінку (Высочайше..., 1855).

Заохочення у вигляді подарункової книги та похвального листа отримували не лише випускниці, але й відмінниці (мали не менше 11 балів) молодших класів під час випускних церемоній старших колежанок, що мало на меті стимулювання їх інтересу до навчання у майбутньому та надання прикладу іншим пансіонеркам. І дійсно, зазвичай нагороджені молодші дівчата в майбутньому отримували медалі та шифри (Коробчук, 2022а.)

Відповідно до вимог програми за 1870 р. учениці, які отримували середній бал з навчальних дисциплін менше, ніж 7 балів залишалися на другий рік у тому самому класі, але понад два роки в одному класі залишаться не дозволялося (Сведения..., 1870, с. 16).

Також про успішність інституток повідомлялося щомісячно їх батькам та родичам (Краткий.., 1879, с. 9), які могли зробити власні корективи до виховного процесу доньки чи племінниці. Вони журили дівчат або хвалили, відвідуючи додатково інститутку. Деяким вихованкам щастило отримати смаколики від рідних чи отримати цікаву книгу для дозвілля.

3.1. Місце богословських дисциплін в освітньому процесі. У дівочому інституті курс навчання вихованок охоплював: курс «Релігія», російську, французьку та італійську мову, арифметику, географію, історію, а також рукоділля та «приємні» мистецтва. Однією з семи освітніх дисциплін у пансіонерок була «Релігія». Важливість вказаного вище курсу пояснювалась тісним зв'язком релігійних засад з повсякденним життям дівчини в стінах інституції та майбутньому сімейному житті. Для вихованок першого класу відводилося тричі на тиждень дві-три години на вивчення релігійних норм. За перший рік дівчата ознайомлювалися зі «Священною історією», а протягом другого року вони засвоювали «Догмати віри». Юні інститутки вивчали релігійні канони не лише під час викладання священниками правил благочестя, але й під час уроків з російської та французької граматики. Викладачі, навчивши писати даними мовами, практикували письмові перекази релігійних текстів. У такий спосіб персонал закладу закріплював знання одразу кількох навчальних предметів ([Николь Ш. Д., аббат], 1814, С.[2]).

У 1829 р., коли Одеський інститут шляхетних дівчат було прийнято під протекцію ВУІМ, було офіційно затверджено «Règlement de l'institut des demoiselles nobles d'Odessa» («Статут Одеського інституту шляхетних дівчат»). Згідно з документом передбачалося вивчення молодшими пансіонерками курсу «Священної історії», однак, в порівнянні з попередніми роками релігійній освіті приділялася увага й у старшому класі. Вивчений в кабінетах матеріал закріплювався під час щотижневого відвідування храму та повчальних бесід. На законодавчому рівні підкреслювали, що Закон Божий є ключовим предметом в

освітньому процесі: «В Одеському інституті шляхетних дівчат, окрім Закону Божого, котрий буде основою всього виховання...» (Высочайше., 1829).

Враховуючи специфіку поліетнічного та поліконфесійного півдня, в ОШД Закон Божий паралельно викладали священники різних конфесій: православні, римо-католики, грецькі православні. Дослідник В.В. Левченко вважає, що це «демонструє прояв одеситами толерантності й терпимості стосовно представників інших віросповідань» (Левченко, Левченко, 2017, с. 124).

Першим законовчителем Інституту став протоієрей Ісидор Гербановський, який водночас працював у Ліцеї. Майбутній викладач Закону Божого здобув освіту в Київській духовній семінарії. Він набув освітянського досвіду, пропрацювавши вчителем духовного училища в м. Річиця (Мінська губ.) та викладачем російської мови в публічному училищі в Ясах (Румунія) та бухарестському ліцеї (Аргатюк, Сапожников, 2020, с. 224).

Важливе значення для покращення освітнього процесу та виховання на християнських традиціях мало відкриття храму при Інституті. 8 квітня 1834 р. у стінах установи була освячена церква св. мучениці цариці Олександри. Настоятелями храму були священники, які водночас викладали Закон Божий для вихованок православного віросповідання. Упродовж 1834-1838 рр. М. К. Павловський одночасно обіймав посаду викладача Закону Божого та настоятеля інститутського храму. Як і його попередник, священник викладав богослов'я в Ліцеї, а згодом в гімназії, а також був настоятелем тутешнього храму. Він був освіченою й авторитетною людиною про, що свідчить публікація його промов в періодичних виданнях та додаткове викладання ним психології та логіки (Михневич, 2014, с. 238). Також освітянин був духовним наставником представників місцевої еліти (графині Роксандри Едлінг (Стурдза), Воронцових та ін.) (Записки, 1902, с. 16).

Станом на 1836 р. посаду законовчителя в Інституті обіймали: викладач православного напрямку отець М.К. Павловській, отець Ансельм Бернуці римо-

католицького сповідання, пастор-євангеліст Флетніцер (Новоросійський календар, 1835, с. 104).

З 1851 р., після звільнення протоієрея Миколи Соколова, посаду викладача Закону Божого православного зразку викладав Серафім Серафімов. Священник окрім богословської діяльності активно працював на освітянсько-науковій ниві, контролюючи викладання вказаної вище дисципліни у світських закладах освіти, викладаючи в гімназіях, жіночих училищах та публікуючи дослідження церковної історії в «Записках» Одеського товариства історії й старожитностей (Бацак). Під час евакуації Інституту до Вознесенська 10 квітня 1854 р. законовчитель, благословивши в дорогу інституток і персонал установи, залишився при храмі в Одесі. Отримавши наказ керівництва, через місяць він приїхав до установи для проведення уроків Закону Божого та молебнів (Из летописи).

У 1855 р. було уніфіковано освітній процес в закладах підвладних Відомству, а основні постулати було викладено в «Статуті жіночих освітніх закладів». Відповідно до нього ключовою метою жіночих закладів освіти було виховання добрих дружин, матерів родин (Высочайше..., 1855), що було неможливим без християнського виховання. Віднині освітній процес в Інституті поділявся на три напрями: фізичне виховання, моральне виховання, розумова діяльність. Отже, богословська освіта опинилася на перетині морального виховання та вивчення Закону Божого під час уроків. Для вивчення вказаної вище дисципліни в розкладі як молодших, так і старших пансіонерок відводилося по три години.

Згідно з вимогами у 1866 р. пансіонерки отримували базові знання з Закону Божого. Вихованки наймолодшого, сьомого класу вивчали молитви та короткий катехизис (від грецьк. *Kateshesis* – повчання) – виклад основ християнської віри та моралі. Дівчата шостого класу на уроках з даного предмету розпочинали знайомство зі Священною історією. Для вивчення курсу керівництвом закладу було схвалено працю «Священна історія Старого Завіту» протоієрея Олександра Рудакова (Сведения..., 1866, с. 5-6), котрий в цей час

викладав аналогічний курс в Ларінській гімназії (м. Санкт-Петербург), а в 1867 р. став членом навчального комітету при св. Синоді (Рудаков, 1918).

У наступному, п'ятому класі інститутки продовжували вивчати Закон Божий, завершуючи курс Священної історії Старого заповіту та знайомлячись з географією Палестини. Вихованки четвертого класу мусили знати Священну історію Нового заповіту, а для поглиблення знань з вказаного вище курсу рекомендувалося видання О. Рудакова.

Відповідно до релігійних вподобань пансіонерки у третьому класі вивчали розгорнутий християнський катехизис (до третьої частини). Пропонувалося вивчення православних постулатів, а саме Західної та Східної церкви. Вони побудовані в форматі відповідей на основні релігійні постулати: що таке віра, надія тощо. Не зважаючи на різноманіття, катехизиси мають аналогічну структуру: тлумачення молитви Господньої, Символу віри та десяти заповідей, а також вміщували тлумачення християнських таїнств та традицій.

Старші інститутки у другому класі відповідно до навчальної програми засвоювали вступ до православного богослужіння. Під час підготовки до уроків вони використовували книгу С.І. Красноцветова «Про богослужіння православної церкви». Учениці ознайомлювалися з храмовим устроєм, структурою та різновидами богослужінь, елементами одягу священнослужителів. В останній рік навчання в Інституті дівчата опановували обов'язки християнки та історію церкви (Сведения..., 1866, с. 7-11).

З 1868 р. Закон Божий євангелістсько-лютеранського зразка викладав пастор Юлиус-Герборд Густавович Бінеман. Він здобув університетську освіту за напрямом богослов'я в м. Дерпт (нині – Тарту, Естонія). Г. Бінеман служив в громаді Арцизу, а в 1868 р. став пастором одеського приходу св. Павла (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 14, арк. 2 зв.). У 1881 р. його наукові здобутки були відзначені орденом св. Станіслава III ступеню. Також за старанну працю він був нагороджений знаком Червоного Хреста (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 14, арк. 4).

У навчальній програмі за 1870 р. наявні зміни у викладанні курсу Закону Божого. Найменші пансіонерки як і в минулі роки вивчали молитви та короткий

катехизис, однак, нині було рекомендовано видання священнослужителя, ректора Одеської духовної семінарії, законовчителя Ріщельєвської гімназії Мортирія Чемени (Діанова, 2014, с. 271) «Переклад на російську мову найвживаніших молитов з поясненням в окремих слів і виразів та поясненням змісту кожної молитви» (Сведения.,1870, с. 6). Відповідно до положення інститутки не лише механічно опановували необхідний у повсякденному житті мінімум молитов, але й знайомилися з ними у доступному перекладі й з'ясовували їх тлумачення.

У наступному, шостому класі вони опановували богословську дисципліну відповідно до книги протоієрея Миколи Попова «Священна історія Старого Заповіту». Зазначене видання, котре було популярним наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в гімназіях Російської імперії, виділяється доступною формою викладення матеріалу, що вирізняється додатковими коментарями та супутніми ілюстраціями. Програма цього навчального року включала слов'янське читання.

Вихованки другого класу відтепер не лише вивчали основи богослужіння, але й розділ катехизису присвячений любові. Згідно з рекомендаціями користувалися дівчата підручником О. Рудакова «Стисле вчення про богослужіння православної церкви» та розширеним катехизисом.

Найстаршим пансіонеркам у підготовці під час вивчення предмета були корисними книги богослова Василя Бажанова, котрий був духовником імператора Миколи І та учителя цесаревича Олександра ІІ. Його праця «Про обов'язки християнина» (1839) була написана для майбутнього імператора Олександра ІІ та була популярною серед представників імператорської родини, а за роботу «Про віру і життя християнське» він був ушанований ступенем доктора богослов'я (Жерихина, 2009). Даний курс у юних інституток та майбутніх матерів формував погляд про гідну християнську поведінку (шанування Бога, любов до ближнього, взаємини в родині) (Бажанов, 1839). Також в останній рік перебування в стінах Інституту, дівчата закріплювали знання з усього вивченого курсу Закону Божого.

Варто згадати, що до штату викладачів Закону Божого станом на 1871 р., входили: протоієрей православного віросповідання М. Чемена та М. Косовський, римо-католицький священник І. Канумов, євангелістсько-лютеранський пастор Юлиус-Герборд Густавович Бінеман (Новоросійський календар, 1870, с. 71).

Одним з наставників з римо-католицького Закону Божого був Рудольф Миколайович Рейхерт. Середню освіту він здобув у гімназії при Саратовській римсько-католицькій духовній епархіальній семінарії у якій продовжив освітній шлях у 1862 р. Завершивши у 1866 р. навчання, юнак був висвячений у священнослужителі та залишився працювати викладачем та економом при своїй *Alma mater* (ДАОО, Ф.46, Оп.1, спр. 77, арк. 1 зв). Згодом, богослов продовжив службу на освітянській ниві. Він працював законовчителем в одеських гімназіях та комерційному училищу, а у 1871 р. приєднався до лав викладачів Інституту, де отримував зарплатню у розмірі 180 рублів на рік. (ДАОО, Ф.46, Оп.1. Спр. 77, арк. 3 зв).

З 1872 р. посаду законовчителя православного віросповідання й настоятеля інститутської церкви обіймав протоієрей Василь Миронович Войтковський. (Новоросійський календар, 1871, с. 71). Просвітницьку роботу в Інституті богослов поєднував з викладанням церковної історії в Імператорському Новоросійському університеті (ІНУ, нині – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова) (Клитин, 1904). Під час ювілею священнослужителя та знатного освітянина керівництво установи спільно з класними дамами вшанували колишнього законовчителя кошиком квітів, а вихованки підготували квітковий човен.

У промові до ювіляра наголошувалося: «Майже двадцятирічне служіння Ваше в цьому навчальному закладі відбито тими ж високопривабливими якостями Вашої душі, які Ви виявляли на всіх теренах службової діяльності. Ваше завжди спокійне, до всіх доброзичливе, справді християнське ставлення до товаришів по службі здобуло Вам в середовищі їх загальне позитивне ставлення, не втрачене і досі» (Пятидесятилетие..., 1899, с. 663). Випускниці

ОШД пригадували, що пастиря уроки були одними з найулюбленішими, а моральні християнські принципи, що прищеплював богослов, супроводжували їх по життю (Пятидесятилетие..., 1899, с. 670).

Відповідно до вимог прийняття дівчат в наймолодший, сьомий клас Інституту в 1890 р. дівчина на момент вступу до установи мала знати: «Молитву Господню», «Царю небесний», а також заповіді (без тлумачення). Вже потрапивши до лав інституток панянки вивчали пояснення вказаних вище та інших молитов і Дванадесяті свята з Великоднем. Оскільки роз'яснення молитов зовсім юним пансіонеркам справа не з легких, то під час у нагоді ставала книга протоієрея Дмитра Соколова «Молитви, заповіді та Символ віри з поясненням» (Молитвы, 1887), (Подробная., 1890).

У 1896-1897 навчальному році при ОШД впровадили підготовчий клас. Дівчата, які навчалися в цьому класі відповідно до розкладу відвідували двічі на тиждень заняття з Закону Божого за котрі сплачували додатково.

Відповідно до навчальної програми курсу за 1881 р. інститутки виокремлювалося вивчення основної частини Нового заповіту – Євангелія. Навчаючись у третьому класі, дівчата як і раніше ознайомлювались з розширеним катехизисом, але додавалося ще до засвоєння Євангелія від Матвія. Серед рекомендаційної літератури для підготовки до уроків Закону Божого для панянок другого курсу з'явилися праці з історії церкви єпископа Псковського і Порховського, досвідченого законовчителя Гермогена (Добронравіна) (Сведения., 1881, с. 16-17). «Нарису історії християнської церкви» (Гермоген (Добронравин) єпископ, 1866) «Нарис історії слов'янських церков» (Добронравин, 1873). Цього ж року вихованки вивчали Євангеліє від Марка та Луки. На останньому році навчання завершували курс Закону Божого знайомством з Євангелієм від Іоанна.

З 1898 р. законовчителем православного сповідання та настоятелем храму при Інституті став протоієрей Іоанн Хрисанфович Стрельбицький. Він здобув освіту в Київській духовній академії. У 1896 р. він став членом Історико-філологічного товариства при ІНУ, а також Одеського товариства історії й

старожитностей (Музичко, 2016). У 1907 р. вийшла друком його праця, котра присвячена одному з напрямків діяльності установи – «Церква Одеського інституту Миколи І».

Програма курсу Закону Божого за 1899 р. включала вивчення в усіх класів тропарів, богослужбових святкових пісень. Під час вивчення корисним було видання Д. Соколова (Сведения..., 1899, с. 16).

Протягом 1911-1917 рр. серед законовчителів Інституту був ординарний професор ІНУ Володимир Миколайович Ренненкампф. Його багатогранність окреслюється широким спектром освітніх дисциплін, котрі він викладав: історія, юриспруденція, Закон Божий. Він здобув ступінь кандидата (юрист) в стінах університету св. Володимира (нині – Київський національний університет імені Т.Г. Шевченка) з 1888 р. вчений викладав історію старшим пансіонеркам Київського інституту шляхетних дівчат. За якісну працю у 1904 р. вчений був відзначений орденом св. Анни 3 ступеню, а наступного року назначений почесним мировим суддею м. Одеси (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 76, арк. 1-6).

З 1911 р. В.М. Ренненкампфа за сумісництвом з університетською роботою призначено викладачем Закону Божого в Одеському Інституті імператора Миколи І з правом одночасного перебування на державній службі в ВУІМ (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1, Спр. 76, арк. 8-9).. За роки роботи на освітянській ниві він заслужив репутацію талановитого, старанного добросовісного працівника. Через п'ять років працю фахівця було відзначено черговою нагородою орденом св. Рівноапостольного князя Володимира (ДАОО. Ф. 46. Оп.1. Спр. 76, арк. 42-43).

З 1912 р. посаду викладача Закону Божого римо-католицького сповідання в Інституті обійняв Адам Йосипович Дубишевський (ДАОО. Ф. 46, Оп. 1. Спр. 40, арк. 3 зв.). Маючи дворянське походження, професійну освіту він здобув в стінах Люблінської духовної семінарії (Польща), де й був висвячений в духовний сан у 1890 р. (ДАОО. Ф. 46, Оп. 1. Спр. 40, арк. 2). Розширив свої знання богослов в імператорській Римсько-католицькій духовній академії у

Санкт-Петербурзі, де отримав не лише знання з релігійних питань, але й опанував світську науку (Академия, 1890, с. 257), котра у майбутньому дозволяла стати кваліфікованим освітянином. Викладацький досвід А.Й. Дубишевський отримав, пропрацювавши в чоловічій і жіночій гімназії в м. Седльці. Перебуваючи законовчителем в Інституті, священнослужитель отримував 75 рублів заробітної плати в місяць (ДАОО. Ф. 46, Оп. 1. Спр. 40, арк. 2).

Отже, починаючи з існування дівочого пансіону в Одесі курс Закону Божого був найпріоритетнішим для вихованок закладу, бо виховання порядної дружини та зразкової матері було неможливим без використання моральних принципів, що лежать в основі будь-якої релігії. Враховуючи конфесійну різнобарвність регіону, інститутки протягом усього періоду існування установи мали нагоду вивчати Закон Божий в одних з найвідоміших священнослужителів відповідно до усталених сімейних традицій, а також паралельно привчаючись до релігійної віротерпимості.

Законовчителі усіх конфесій мали відповідну професійну освіту, котру здобували в семінаріях та досвід роботи на освітянській ниві викладачами шкіл, гімназій, ліцеїв. Також професійний шлях деяких богословів (В.М. Войтковського та В.М. Ренненкампа) перетнувся з викладанням в Новоросійському університеті. Усі протоієреї навчали пансіонерок, опираючись на провідну літературу з курсу Закону Божого. Професійність богословів-освітян підкреслювалася тим, що за необхідності вони викладали не лише Закон Божий, але й інші гуманітарні дисципліни. Дана тенденція вказує на залишки в ОПШД рис домодерного суспільства, де церква є складовою держави, а освіта перебувала під впливом релігії. Освіта модерної епохи вирізняється світським характером та пріоритетністю здобутків сучасної науки. Релігійне забарвлення освітнього процесу давало додаткові можливості підтримувати імперські традиції та традиційний самодержавний устрій.

3.2. Навчання природничим та точним дисциплінам. Вихованки ОІЩД за роки перебування в освітній установі мали отримати комплекс знань та навичок, що стануть необхідними їм у статусі дружини та матері. Через це, на початковому етапі функціонування жіночої інституції навчання пансіонерок «високій» науці не було в пріоритеті ні у батьків, ні в керівництва.

Однак серед незначної кількості навчальних дисциплін у дівочому пансіоні, котрі мали опанувати пансіонерки, наявний курс арифметики та географії. Молодші пансіонерки тричі на тиждень вивчали цифри, основні дії над ними (додавання, віднімання, множення, ділення), а також не складні пропорції (потрійне правило) ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[5]). Ці знання мали стати необхідними майбутній господині під час ведення домашніх розрахунків. Прикметно, що хлопці, навчаючись в цей час в чоловічому пансіоні в рази детальніше та протягом усіх чотирьох років навчання опановували не лише початкові знання арифметики, але й геометрію, практичну математику, тригонометрію та окремо відвідували заняття з фізики ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[20-21]). Курс географії, що вивчався на другому році 1 класу вихованками поділявся на давню та нову географію ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[6]).

Після включення інституції до ВУІМ у 1829 р. заклад освіти розпочав функціонувати за новим статутом. Відповідно до §72 вказаного документу до комплексу навчальних дисциплін було додано фізику та природознавство (натуральна історія), котру вивчали старші інститутки в 3 класі. Арифметику, як і в попередні роки засвоювали наймолодші дівчата, однак, вивчення даної науки продовжувалося і в другому класі. Географія класифікувалася відповідно на російську географію, котру опановували вихованки 1 класу та загальну географію, що була включена до розкладу другокласниці (Высочайше ..., 1829). Відповідно, прослідковується тенденція розширення пріоритетності освітнього компонента в виховному процесі. Учениці отримували більш розгорнуті знання з предметів, що вивчалися в дівочому пансіоні, а також їм стали доступними науки, що раніше вивчалися лише в чоловічих освітніх установах.

Цього ж року розпочав свою роботу в статусі викладача історії та географії, майбутній інспектор класів Олександр Григорович Тройницький, який відомий як редактор газети «Одеський вісник» (Михневич, 2014, с. 249) (Картелян, 2011). У 1833 р. до ведення курсу початкової географії та російської мови приєднався його брат Микола Григорович Тройницький, який через три роки продовжив викладання наук в Одеському дівочому училищі (Модзалевский, 1996, с. 82).

У 1847 р. в комплексі освітніх предметів вихованок Одеського інституту шляхетних дівчат став курс з шовківництва. На запрошення керівниці інституції К.О. Фітінгоф член-засновник імператорського Товариства сільського господарства Південної Росії Карл Якович Десмет прочитав пансіонеркам повний курс з цієї дисципліни. Особливо, що фахівець напередодні повернувся з Парижу, де дізнався про деякі тонкощі від відомого шовковода Робіне (Десмет, 1848, с.[1]).

Наступного року вийшла друком його унікальна праця «Скорочений курс шовківництва», котра мала стати корисною для майбутніх господинь: «...присвячує свій твір новоросійським дамам, котрі займаються сільським господарством». Важливо, що автор-викладач наголошував на особливостях місцевого клімату й включив до книги ряд порад з шовківництва. Заняття з цього новомодного курсу відвідувала й сама керівниця Інституту (Десмет, 1848)..

Учениці під час занять знайомилися з історією шовківництва, анатомією черв'яків та особливостями догляду за ними, хвороби, що їх спіткають, що являє собою шовк. Завершувався курс вивченням роботи шовкомотального верстата. Викладач звертав увагу юних інституток на досвід шовківництва в Китаї, Італії та Франції.

Згідно «Статуту жіночих закладів освіти» 1855 р. пансіонерки освітнього закладу, що належав до першого розряду ВУІМ (елітних установ) відповідно до програм вивчали наступні природничі та точні дисципліни: арифметику та поняття про вимірювання (1,5 години на тиждень), курс про природні явища

(фізика), природознавство (1,5 години на тиждень у старших вихованок), географію загальну та Російської імперії (по 3 години. на тиждень) (Устав..., 1855).

У розкладі пансіонерок за 1866 р. була арифметика та елементарна геометрія, а також курс про природні явища, загальна, російська та математична географія. Наймолодші вихованки у сьомому класі мали засвоїти математичні дії з числами від 1 до 1000 за популярною методикою німецького педагога Августа Вільяма Грубе (Сведения...,1866, с. 6).

Нові тенденції в царині математичної науки стали проникати в освітній процес з 1859 р., коли вийшла друком стаття педагога, фахівця з методики викладання молодших класів І. І. Паульсона «Арифметика за методом Грубе» в «Журналі для виховання» (Саввина, 2019, с. 67), а згодом праця А.В. Грубе була перекладена російською. За новою методикою увага приділялася конкретним числам, розкладанню їхнього складу. Однак результативність такої методики була не успішною, бо юні вихованки надалі заплутувалися в математичних діях. Проте на наступний рік під час розв'язання на практиці різних задач та прикладів у пансіонерок була нагода надолужити знання та з'ясувати неточності. Цього ж року вихованки починали знайомство з математичною (інша назва – астрономічна) та фізичною географією. Увага приділялася опануванню географічною термінологією. Під час вивчення підготовчого курсу рекомендувалося користуватися підручником Д. Семенова «Уроки географії. Рік перший» (Сведения...,1866, с. 6-7), який працював кілька років викладачем географії у молодших смолянках.

Навчаючись в п'ятому класі, пансіонерки отримували цінні в побуті та господарстві знання складних іменованих чисел (наприклад: 2 кг 300 г, 4 год 30 хв) та практикувалися в задачах та прикладах, що розміщувалися в рекомендованій міністерством народної освіти збірці. У наступному класі заняття були присвячені простим дробам. (Сведения...,1866, с. 7, 9).

Також п'ятикласниці продовжували знайомство з фізичною географією, вивчаючи континенти доквілля та екологію за другою частиною підручника Д.

Семенова (Семенов, 1865). Прикметно, що дане видання хоч і не в значній кількості містить ілюстративний матеріал. Особливо, що автор пропонував проведення простих дослідів (вивчаючи повітря тощо) з залученням простих підручних матеріалів, а це надавало можливість проведення пізнавальних уроків. Перейшовши у четвертий клас, вихованки опановували тематику частин світу: Австралія, Африка, Океанія (Сведения...,1866, с. 9). Для вивчення предмета дівчата використовували підручник В.В. Вержбиловича «Стислий підручник загальної географії» (1865) (Вержбилович, 1865).

Під час підготовки вказаного вище видання автор вивчав особливості викладання подібного курсу в європейських державах та ознайомився з німецькими та французькими підручниками. Він намагався в стислому форматі охопити необхідний обсяг знань. Основний виклад навчального матеріалу відбувався за принципом: від землі до людини (Вержбилович, 1865, с. III-IV)

У третьому класі спектр природничо-точних дисциплін у вихованок розширювався. Вони опановували арифметику, географію, фізику та природознавство. Пансіонерки продовжували вивчати географію різних континентів і країн, звертали увагу на Америку та Азію за відомим раніше виданням. Під час курсу арифметики інститутки цього року вивчали «наочні поняття про виміри» та практикувалися в задачах на потрійне правило (Сведение...,1866, с. 10). Підкреслимо, що в 1860 р. освітянин-новатор Костянтин Дмитрович Ушинський в пояснювальній записці про реорганізацію освітнього процесу в Смольному інституті шляхетних дівчат розкритикував наявний курс арифметики. Він вважав, що раціональніше пояснювати матеріал за принципом: від практичного до теоретичного (абстрактного). Відповідно, педагог пропонував молодших панянок зацікавлювати на початку курсу наочним матеріалом (фігурами, формами), а вже потім переходити до вимірювання, чисел тощо (Наглядное..., 2007, с. 91).

Третьокласниці під час уроків фізики мали нагоду ознайомитись не лише з фізичними, але й хімічними властивостями тіл, з вагами, тяжінням тіл (Сведения...,1866, с. 10). Під час вивчення даного предмету корисним ставав

популярний на той час підручник француза Адольфа Гано «Практичний курс фізики» («*Traité de Physique*») (Гано, А. 1862) Видання, що було розраховане для жіночих закладів освіти та людей, котрі не мали попередньо знань з математики було перекладено багатьма мовами, зокрема на російську М. Білим. Книга збагачена значною кількістю ілюстративного матеріалу. Її перевагою є чітко виділені терміни з теми, що вивчається.

Знайомство з природознавством у пансіонерок розпочиналося з тваринного світу (Зоологія. Органологія). Пізнаючи навколишній світ, дівчата вивчали різноманітних ссавців, плазунів, риб, птахів та одноклітинні організми. Проте курс природничої історії мав різноманітні варіанти проведення занять. У закладі освіти була наявна колекція метеликів та інший наочний матеріал. Додатковий потенціал для вивчення панянками навколишнього світу, який не доступний звичними очима надавав доступ до мікроскопа та хімічних реактивів. Для опанування природничого курсу ученицям рекомендувалося скористатися підручником В.В. Григор'єва «Зоологія». (Сведения...,1866, с. 10-11). У наступному році вихованки продовжували знайомство з рослинним світом за книгою з ботаніки вказаного вище автора.

Старші інститутки, другого класу під час уроків фізики знайомилися з гідростатикою та різноманітними приладами (термометром, барометром, паровими машинами), а на заняттях з арифметики практикувалися у вирішенні прикладів з різними діями.

Курс географії у старших дівчат передбачав вивчення фізичної географії Європи за підручником вже відомого вихованкам автора В.В. Вержбиловича, а найстарші детально опановували географію імперії: аспекти фізичної географії (географічне положення імперії), соціальної (населення країни), економічної (торгівля, транспортування, кредитні папери), а також розглядали окремі губернії. Для засвоєння багатоманітного матеріалу з тем дівчата використовували працю «Підручник географії Російської імперії» (1863) П.Н. Белохи (Белоха, 1863), який знайомив з напрацюваннями багатьох вчених та публікаціями в періодичних виданнях імперії

У 70-х рр. ХІХ століття в інституток з'являється курс геометрії. Молодші вихованки у сьомому-третьому класах, як і в попередні роки вивчали курс арифметики. Однак, перейшовши у другий клас, в розкладі учениць з'являється курс математики, що охоплював арифметику та геометрію. Другокласниці закріплювали вивчений попередньо матеріал і продовжували практикуватися в прикладах на різні дії, але відтепер вони знайомились ще з лонгіметрією. Вони опановували перший розділ геометрії, що присвячувався лініям та обрисам за книгою викладача математики Смольного інституту Ф.І. Бусе «Посібник з геометрії для повітових училищ» (1830). Першокласні учениці під час занять математики повторювали раніше вивчений матеріал з арифметики й переходили до детального знайомства з геометрією: планіметрією, що вивчає площини; стереометрією, котра знайомить з тілами та товщами (Сведения...,1870, с. 12, 14).

Зазнала не значних змін і програма з географії. Зокрема у четвертому класі учениці почали опановувати тему Америки, а рекомендувалося вивчати предмет за виданням «Порівняльна географія». На наступний рік панянки продовжували використовувати дану книгу під час уроків з фізичної, політичної та соціальної географії Європи та Азії. Найстарші дівчата вивчали не лише різнобічну географію імперії, але й знайомилися з астрономічною географією. Тематика їх уроків була наступною: «Зорі», «Сонячна система», «Рух сонця та місяця» тощо. Відповідно до рекомендацій учениці поповнювали багаж знань з цієї проблематики за допомогою книги В.П. Воленса «Початкові основи астрономічної географії» (Сведения...,1866, с. 10, 14, 15).

Учениці третього класу на заняттях з фізики приділяли увагу вивченню рідини, закону Архімеда, ваги, ендосмосу (просочування щільнішої рідини в менш щільну). Дівчата використовували не лише раніше рекомендований іноземний підручник Гано, але й мали можливість обрати альтернативну книгу О.Ф. Малініна «Курс фізики для жіночих закладів освіти». За цими виданнями продовжували вчити пансіонерки на наступний рік такі теми як повітря,

електрика, вимірювальні прилади. Учениці першого класу завершували опанування курсу фізики, вивчаючи акустику, оптику та світло.

Особливо, що упродовж 1888-1890 рр. викладачем арифметики працювала 25 річна випускниця ОШД Олена Фердинандівна Ранхнер (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 75, арк. 1-2).

Відповідно до освітньої програми 1890 р. під час уроків з арифметики семикласниці вивчали написання чисел до мільйона та детальніше розглядали числа до сотні. Вони знайомилися з арифметичними діями та мірами довжини, ваги, монетами. Відповідно з'являлася можливість зацікавлення предметом завдяки практичності та життєвим прикладам. Панянки на заняттях опрацьовували «Збірку арифметичних задач» (Ч.1) В.А. Євтушевського, який зробив корективи в популярну в 60-ті рр. ХХ століття методику Грубе.

Авторська методика, котра викладена в книзі витримала значну кількість видань та не втрачає актуальності до сьогодні. Педагог акцентував на те, що необхідно вивчити числа першої сотні, а надалі практикуватися в математичних діях (Євтушевский, 1894, с. 505). На наступний рік учениці продовжували вивчати арифметику за вказаним вище підручником, однак, приділялася увага прикладам на ділення та простим дробам. Також шестикласниці та їх викладачі на заняттях користувалися книгою відомих математиків О.Ф. Малиніна та К.П. Буреніна «Збірник арифметичних задач» (Подробная..., 1890, с. 20), а у програмі п'ятого класу з'являється вирішення рівнянь з «х».

Вивчення геометрії розпочиналося в п'ятому класі, коли дівчата розпочинали вивчати об'ємні фігури (куб, циліндр, конус, піраміда) в контексті вивчення цих тем розглядаються і першочергова термінологія з курсу (точка, лінія). Важлива увага приділялася кресленню як на папері, так і на загальній дошці в класі.

Одним зі штатних працівників Одеського інституту імператора Миколи I був Володимир Миколайович Кравченко, який викладав у юних інституток математику, фізику та космографію, а також входив до інститутської Ради (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 52, арк. 1).

Як і сучасні школярки, інститутки зверталися до послуг репетиторів з різних предметів, враховуючи закритість установи, актуальності дане явище набирало під час літніх канікул. Наприклад, одна з учениць Ніна Аленнікова писала у своїх мемуарах: «...батько виписав мені з Одеси репетитора-студента. Він був греком за походженням і звали його Жаном Романо. Він був дуже веселий і дотепний. Ми займалися вранці, особливо арифметикою, яку я не могла терпіти й проклинала, що вона існує...» (Аленнікова, 2010).

Деякі викладачі поєднували викладання різних дисциплін як в межах одного закладу освіти, так і поєднували роботу в деяких закладах освіти міста. Багатостороннім освітянином, який викладав на межі століть арифметику і російську мову був Олександр Федорович Мальцев.

Згідно з програмою з географії у 1890 р. юні інститутки у сьомому класі детально розглядали математичну та фізичну географію усіх частин світу. Відтепер для розкриття запропонованих тем рекомендувалося використовувати підручник І.В. Янчина «Стислий підручник географії» Курс. 1» (Подробная..., 1890, с. 23). Автор мав якісну вищу освіту в стінах московського університету та все своє подальше життя присвятив викладанню географії, у тому числі в жіночій гімназії Софії Олександрівни Арсенєвої. Використання наочного методу та постійна зацікавленість в розширенні знання зі свого предмета допомогли набути популярності його підручникам, які витримали значну кількість перевидань (Янчин, 1913, с. 156-157).

Відповідно до програми 1890 р. знайомство учениць з природою, розпочиналося з сьомого класу. За допомогою книги відомого освітянина К.Д. Ушинського «Дитячий світ і хрестоматія» вони вивчали основні аспекти з теми «Будова людського тіла». Автор звернув увагу на зв'язок науки з життям, роз'яснюючи складні біологічні теми доступною юним ученицям мовою. Він вдало пробуджував у них інтерес до природи, а у майбутньому й до науки.

У змінених програмах 1899 р. вихованкам Інституту вказаний вище підручник ставав корисним під час вивчення географії молодшими дівчатами. Також у наступних класах ученицям рекомендувалося звертатися до видань

О.Я. Герда (Сведения..., 1899, с. 26-27) – засновника методики викладання природничих наук. Він, отримавши якісну вищу освіту, навчаючись на за фізико-математичним напрямом в столичному закладі вищої освіти, вдосконалив знання зі специфіки викладання природничих наук за межами імперії (Німеччині, Бельгії), а повернувшись до Російської імперії працював на науковій та освітянській ниві в жіночих закладах освіти (Российская..., 1993).

Популярними були не лише видання О.Я. Герда з географії, але й з природознавства. Курс природознавства охоплював кілька дисциплін: мінералогію, ботаніку, зоологію та фізику та викладався у старших інституток. (Сведения..., 1899, с. 29). Освітянин наголошував на нових методиках викладання предметів. Важливим, на його думку, було проведення екскурсій у різну пору року та створення живих куточків. Відомі публікації дослідника, котрі присвячені даній проблематиці: книга «Перші уроки мінералогії», стаття «Дерево взимку».

Таким чином, розвиток точних та природничих наук, як навчальних дисциплін для інституток, протягом різних етапів інституції зазнав змін. На ранньому етапі функціонування освітньої установи даним предметам приділялася замала увага. Вважалося, що жінці достатньо мати базові знання з арифметики, що стануть потрібними в господарстві та основи географії. Починаючи з 1829 р., до розкладу додалася фізика, а відомі раніше арифметика та географія стали викладатися детальніше. Родзинкою у спектрі викладацьких дисциплін став курс з шовківництва в 1847 р., що розвивав інтерес до нових технологій. У другій половині XIX століття нові віяння в науці та педагогіці змінювали процес викладання природничих наук. Відтепер більша увага приділялася переходу від практичних знань до теоретичних, зацікавлювали учениць до наук за допомогою багатоманітного наочного матеріалу. Серйознішим став підхід до вивчення математики, яка не обмежувалася лише арифметикою, але й необхідними ставали знання з геометрії, котра доповнила перелік навчальних предметів.

3.3. Викладання гуманітарних дисциплін. Французький філософ та історик М. Фуко висловлювався, що гуманітарні науки звертаються до людини доти, доки він живе, говорить, виробляє (Фуко, 1966).

Комплекс гуманітарних наук, котрі вивчали людину як суспільну істоту, а також результати її діяльності був достатньо різноманітний. У різні роки вихованки Інституту вивчали окрім рідної мови ще й грецьку, італійську, французьку, німецьку, а в останні роки функціонування інституції українську. Вивчення мов знаходило продовження в ознайомленні з різномовною літературою. Своє місце у розкладі панянки знаходила історія.

На початку XIX століття, коли дівчата здобували знання в дівочому пансіоні, а головна мета відводилася на розширення знань з домашнього устрою, ученицям слід було засвоїти перед усім основні знання з мов. Молодші учениці паралельно вивчилися писати російською та французькими мовами. Згодом, засвоївши більш-менш граматику, матеріал закріплювався переказами релігійних текстів. У наступному, другому класі дівчата під час занять французькою та російською вивчали завчасно схвалені керівництвом вірші, а також перефразовували їх в прозі ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[3]). Під кінець цього року навчання в розкладі панянок тричі на тиждень з'являлась італійська мова, котра вивчалася за аналогічною методикою. Пансіонерка А.Д. Різо згадувала: «Нас вчили російською, французькою, італійською та німецькою» (Записки Анастасии).

Старші вихованки під керівництвом викладачів російської та французької мови вивчали мистецтво риторики. Під час занять, що тривали лише пів року вони розглядали уривки з класичних творів, а в останній рік перебування в стінах Інституту пансіонерки практикувалися в висловлюваннях у форматі творів ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[4]).

Знання з історії, котрі здобували вихованки другого класу як і вивчення мов мали закріплювати вчення про мораль. Дівчата розглядали різноманітні приклади з історії, що слугували зразком моральності та конспектували їх ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[4]).

Відповідно до вимог, що прописувалися «Règlement de l'institut des demoiselles nobles d'Odessa» у 1829 р. інститутки за роки перебування в у освітній установі мали вивчати наступні гуманітарні дисципліни: російську, французьку мову та італійську. До переліку мов додавалися ще курси російської та всесвітньої історії.

Викладання усіх вказаних вище наук було розподілено протягом шести років навчання. Молодші пансіонерки вчилися читати російською мовою. Вони засвоювали граматику російської мови та французької. У другому класі вихованки продовжували опановувати розпочату граматику. До їх розкладу додавалася ще російська та вітчизняна історія й риторика. Першокласні учениці завершували курс вивчення мов, історій та риторики та більшу увагу приділяли знайомству з поезією на вивчених мовах та історії літератури.

Одним з перших вчителів інституції був викладач російської мови Дмитро Фомич Жуков, який за сумісництвом проводив уроки з історії та географії у Ліцеї. До викладацького штату Інституту входив учитель італійської мови Антон Андрійович Піллер. Освітянин обіймав посаду професора та інспектора Ліцею. Також він відзначився виданням італійської граматики для навчальних закладів та хрестоматії з італійської у прозі та віршах для учнів (Михневич, 2014, с. 240).

Підручник «Méthode courte, facile et pratique de langue italienne» (Стислий легкий і практичний метод італійської мови) був розрахований в першу чергу на одеських ліцеїстів та інституток та був насичений прикладами з італійської поезії. У книзі було розписано особливості методики викладання курсу італійської мови, а наявні таблиці та наведені приклади допомагали краще роз'яснювати матеріал. Праця італійського освітянина стала фундаментом для подальшої розробки навчального матеріалу з лінгвістики. За плідну працю педагог отримав чин статського радника, а також орден св. Анни (Морошану, Никитина, 2016а, с. 102).

Відповідно до «Статуту жіночих закладів освіти» 1855 р. пансіонерки освітнього закладу, що належав до першого розряду ВУІМ, відповідно до

програм вивчали низку гуманітарних наук: російську мову та літературу (3 години на тиждень), французьку мову та літературу (4,5 години), німецьку мову та літературу (4,5 години), загальну та російську історію (3 години). Курс вивчення мов охоплював також знайомство з літературою. (Устав ..., 1855.)

У 1866 р. у розкладі деяких пансіонерок наявна новогрецька мова, котру вивчали грекині за бажанням. Юні дівчата, які вступали до Інституту мали відповідну попередню підготовку – вони повинні були вміти читати та писати російською мовою. Молодшим вихованкам у шостому класі під час вивчення граматики російської мови ставав необхідним підручник М.Г. Мініна «Стислий підручник російської мови» (Минин, 1867). Автор вказаної праці розумів особливості викладання предмета, оскільки сам працював вчителем у військово-навчальних закладах. Видання Мініна вирізнялося стислістю та чіткістю викладення матеріалу та орієнтованістю на те, що російська мова була рідною для дівчини. Через це акцентувалася увага на застосуванні вивченого матеріалу в повсякденному спілкуванні, а не лише безсеновому вивченню інституткою малозрозумілих правил. Вивчений матеріал закріплювався та перевірявся завдяки вивченню віршів, переказу текстів, написанню диктантів.

Заняття з французької мови у молодших пансіонерок проходили зі зверненням до анекдотів, що дозволяло в форматі діалогу звертатися під час спілкування до життєвих ситуацій, збагачуючи словниковий запас необхідною розмовною лексикою. Під час вивчення даного матеріалу рекомендувалося скористатися виданням Теодора Куртенера «Le livre de l'enfance» («Книга дитинства») (Сведения..., 1866, с. 6).

На наступний рік тематика занять з предмета ставала серйознішою. Викладачі використовували міждисциплінарний підхід під час викладання французької мови. Під час уроків вони зверталися до текстів, котрі були присвячені історичній тематиці. Перекладаючи тексти, учениці практикувалися в граматиці, а також спілкувалися з викладачем іноземною мовою на основі вивченої інформації. Дівчата знайомилися з дитячими книжками французькою мовою. Популярною серед них була Л. Карраунд «Les Historiettes»

(Оповідання), але допускалося використання іншої подібної за змістом навчальної літератури.

Починаючи з 60-х рр. ХХ століття, популярністю користувалися праці викладача французької столичних освітніх установ швейцарця Давида Марго «Cours élémentaire et progressif de la langue française» (Початковий та поглиблений курс французької мови). Відповідно до програми інститутки практикувалися в перекладах історичних текстів та байок французького релігійного та культурного діяча Франсуа де Саліньяк де ла Мот Фенелона (Fénelon). Дівчата писали під диктування та виконували завдання з граматики.

Молодші вихованки, шостого та п'ятого класу розпочинали вивчення курсу німецької мови. Важливо, що під час навчання використовувався підручник Моріця Ертеля, (Эртель Мориц Андреевич), який викладав німецьку мову в Інституті та Ліцеї «Hilfsbuch zum praktischen Unterricht der deutschen Sprache» (Посібник для практичного вивчення німецької мови) (von Moritz Oertel, 1900). Педагог вирізнявся ораторським талантом, а його вказана вище праця витримала 45 видань. Викладання предмета було тісно пов'язаним з користуванням даною книгою, дівчата виконували вправи та поповнювали словниковий запас з німецької мови (Сведения..., 1866, с. 6).

Завдяки міждисциплінарному підходу учениці розпочинали знайомство з предметом історії, маючи певні уявлення про окремі історичні події чи особистості з якими вони знайомилися під час вивчення іноземних мов. Інститутки у п'ятому класі слухали та читали історичні розповіді, котрі здебільшого були присвячені російській історії. У нагоді викладачам та ученицям ставала низка книг. Серед них праця раніше згадуваного німецького педагога відомого виданням з арифметики А.В. Грубе «Нариси з історії та народних переказів». Водночас популярністю користувалася книга В.В. Водовозова «Розповіді з російської історії» (у двох частинах). Досвід роботи в Смольному інституті та талант дитячого письменника надавав можливість більш доступного та цікавого викладу навчального матеріалу. Автор у зрозумілій формі та хронологічному порядку знайомив читачів зі скарбницею

історичної спадщини – літописами, билинами, «Словом про Ігорів похід» (Водовозов, 1862). Актуальними для роботи під час занять з історії були чотири видання історика та журналіста П.К. Щербальського «Читання з російської історії» (Сведения.,1866, с. 8).

У четвертому класі програма вивчення російської мови включала читання творів у популярних виданнях другої половини ХІХ століття, зокрема, «Дитячий світ» К.Д. Ушинського. Цього року дівчата переходили до письмового відтворення інформації іноземною мовою у форматі творів чи листів. Водночас вони відтворювали та розбирали граматично анекдоти та розповіді на заняттях з німецької мови. Також пансіонерки вивчали всесвітню історію, відкривали для себе світ таємничого стародавнього Сходу, Греції та Риму, а у третьому класі – середньовічного світу, використовуючи книги Д.І. Іловайського «Посібник до курсу всесвітньої історії» та Г. Вебера «Стислий підручник з всесвітньої історії». У відгуку на підручник Д.І. Іловайського у «Вітчизняних записках» акцентувалася увага на тому, що автор приділив увагу слов'янським народам, а сама книга була оригінальною та захоплюючою (Сведения.,1866, с. 9).

У старших, від третього до першого класів панянки практикувалися у перекладах різноманітних статей та написаннях творів французькою та німецькою мовою, поглиблювали знання з синтаксису та граматики, вивчали іноземну та вітчизняну літературу.

Другокласниці відповідно до вимог одночасно вивчали курс вітчизняної історії та продовжували вивчати всесвітню історію. Останню вони опановували за допомогою підручників раніше відомих їм авторів, а з російською історією знайомились за допомогою книги класика російської історіографії С.М. Соловйова «Навчальна книга історії російської» та Д.І. Іловайського «Стислі нариси російської історії».

У 70-ті рр. ХІХ столітті у навчальних програмах більше уваги приділено вивченню російської словесності (літератури). Зокрема вивчалися панянками п'ятого класу як прозові твори, так і лірика класиків російської літератури О.С.

Пушкіна та М.Ю. Лермонтова. Дівчата практикувалися, пишучи твори та перекази. Також увага приділялась декламуванню віршів. Пансіонеркам рекомендувалося користуватися виданням «Повна російська хрестоматія» (дві частини), яку уклав історик російської літератури О.Д. Галахов. Учениці знайомилися з оповіданнями, міркуваннями, ораторськими промовами (Галахов, 1861). Під час вивчення російської мови значення надавалось етимології (вивчення походження слів) та грамотному написанню диктантів. Протягом п'ятого та четвертого класів для панянок корисною була праця К.Г. Говорова «Досвід елементарного керівництва при вивченні російської мови практичним способом» (Сведения..., 1870, с. 7-9).

Третьокласниці поглиблювали свої знання літератури, не лише знайомлячись з різноманітними творами, але й опановуючи теорію літератури, вивчаючи поняття психології та логіки. Пансіонерки вчили на пам'ять не лише вірші, але й декламували уривки з прозаїчних творів, що розвивало у них ораторсько-театральні здібності, котрі могли знадобитися у майбутній професії (викладачки чи гувернантки), а також під час виховання власної малечі у майбутньому.

Під час опанування літературної спадщини зверталися до комплексу навчальної літератури: К.П. Петров «Досвід короткого викладу теорії словесності» (Петров, 1871), М.Г. Мінін «Навчальна теорія словесності», В.Я. Стоюнін «Посібник для теоретичного вивчення літератури». Цього ж року учениці на заняттях з іноземних мов практикувалися в перекладах текстів та написанні нескладних творів. Значна увага приділялась етимології. На наступний рік вони на уроках французької знайомилися з історією французької літератури XVII ст. та вдосконалювалися в перекладах. Під час останнього навчального року панянки завершували вивчення раніше розпочатих тем, а на заняттях з історії додатково закріплювали вивчений матеріал з всесвітньої та вітчизняної історії за попередні роки (Сведения..., 1870, с. 12-15).

У 1875-1876 рр. в Інституті викладав відомий український історик, майбутній перший приват-доцент Новоросійського університету – Олексій

Іванович Маркевич (Синявська, 2022, с. 169). Водночас на службу вступив викладач німецької мови Адольф Якович Дренгер. Отримавши свідоцтво з кваліфікацією «викладач гімназій та прогімназій з німецької мови», він розпочав роботу вчителем Маріїнської гімназії. За працю на освітянській ниві його було нагороджено орденами св. Анни та св. Станіслава III ступеню (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 39, арк. 4 зв.).

У 1878 р., отримавши дозвіл від архієпископа Платона (Городецький), розпочав свою роботу на посаді викладача російської мови та літератури в стінах Інституту Василь Олександрович Анісімов (ДАОО. Ф. 46, Оп. 1. Спр. 6, арк. 13). Освітянин здобув богословську освіту у В'ятській духовній семінарії та Казанській духовній академії. Він викладав богослов'я та був членом педагогічної Ради, а також проводив заняття з церковної історії в Одеській духовній семінарії. В.О. Анісімова за компетентну роботу в семінарії було нагороджено орденом св. Анни III та II ступеню та орденом св. Станіслава III та II ступеню (ДАОО. Ф. 46, Оп. 1, спр. 6, арк. 5 зв.). Разом з тим, у 1879 р. освітянина призначено інспектором семінарії (ДАОО. Ф. 46, Оп. 1. Спр. 6, арк. 14).

Згідно з навчальною програмою за 1890 р. в розкладі інституток мали місце наступні гуманітарні дисципліни: російська мова та література, французька мова, німецька мова, історія. Вступаючи до наймолодшого, сьомого класу дівчина мала продемонструвати наступні компетентності: вміння читати, знання байок та віршів, навички переказування простих текстів та написання розбірливо робіт, вміння розділяти слово на звуки та правильно переписувати тексти. Від потенційної інститутки вимагалися і базові знання іноземних мов (Подробная..., 1890, с. 3, 14, 17).

Під час вивчення мов та літератури застосовувалися різні форми контролю знань учениць, що актуальні й сьогодні: списування з книги, написання поточних та контрольних диктантів, усні відповіді, перекази. Молодші вихованки практикували навички читання, використовуючи популярне видання К.Д. Ушинського «Рідне слово», котре було своєрідною

абеткою чи букварем для учениць другої половини ХІХ століття. Особливістю підручника було поєднання казковості та емоційності з життєвістю та чіткістю, що відображається в назвах творів: «Суперечки дерев», «Прокази старушки-зимми». Досвідчений педагог закликав до порівнянь казок з реальністю (Учебник «Родное слово»), що разом з оглядом зображень у юних пансіонерок формувало усебічний світогляд.

З 1891 р. лави викладачів Інституту поповнив викладач німецької мови Вільгельм Іванович Блумберг. У 1884 р. освітянин закінчив Мітавське реальне училище (сучасна Єлгава, Латвія). Згодом, витримав іспит та отримав свідоцтво викладача німецької мови гімназій та прогімназій за підписом піклувальника Одеського навчального округу. За плідну працю його було винагороджено медаллю пам'яті царювання імператора Олександра ІІІ та орден Станіслава ІІІ ступеню (ДАОО. Ф. 46, Оп. 1. Спр. 15, арк. 4 зв-5). Прикметно, що він викладав німецьку, також в Одеській жіночій гімназії (заснована А.І. Бракенгеймер), Одеській 1-й Маріїнській гімназії, Одеському реальному училищі (Список, 1901)

Одним з викладачів історії та географії Інституту був Дмитро Олександрович Терновський, який здобувши освіту в Новоросійському університеті, розпочав роботу на освітянській ниві як учитель 3-ї Одеської гімназії. За сумлінну працю його нагороджено медаллю пам'яті царювання імператора Олександра ІІІ (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 83, арк. 1 зв).

За сумісництвом спеціальному (додатковому) класі Інституту працював викладач всесвітньої історії та російської літератури колезький асесор, приват-доцент Новоросійського університету – Володимир Федорович Лазурський, який здобув середню освіту в Лубенській гімназії, а вищу в 1892 р. Він закінчив з відзнакою історико-філологічний факультет Московського університету (нині – Московський державний університет імені М.В. Ломоносова). На початку педагогічної кар'єри набув викладацького досвіду в стінах Усачівсько-Чернявського училища (м. Москва), викладаючи пансіонеркам російську мову. Самовіддана праця освітянина була відзначена орденами св. Анни та св.

Станіслава III ступенів і бронзову медаль до 300 річниці правління Романових. Зокрема, орденом св. Анни III В.Ф. Лазурський був ушанований у 1914 р. за зразкову роботу в установі ВУІМ (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 54, арк. 12 зв., 6).

У 1918 р. його дружина Наталя Михайлівна Лазурська (у дівоцтві Богомолець) розпочала викладання української мови в інституток (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 53, арк. 1). У заяві вона наголошувала, що як колишня слухачка курсів українознавства та уродженка Чернігівської губернії, вона володіє українською мовою та загальною філологічною підготовкою (Муzychko, 2010)

З 1870-х рр. вихованки ОІШД вивчали курс педагогіки, що надавало змогу майбутнім викладачкам та гувернанткам більш кваліфіковано спілкуватися зі своїми підопічними. Зазначений вище предмет опановували старші інститутки в другому та першому класах. Другокласниці знайомилися з основними напрацюваннями в галузі психології та розглядали різнобічні аспекти виховання (фізичне, розумове), зверталася увага на виховання волі та чуттєвості. Першокласні вихованки вивчали методику викладання основних навчальних курсів, дидактику (Сведения..., 1870, с. 13, 15).

Таким чином, в освітньому процесі в Одеському інституті шляхетних дівчат, починаючи з витоків історії інституції, чимала увага приділялася гуманітарним дисциплінам. У різні роки викладалися наступні дисципліни: грецька та новогрецька мова, італійська мова, російська мова та література, німецька мова та література, французька мова та література та історія. Окрім загальноімперських тенденцій, важливе значення мало етнічне різнобарв'я Півдня. Насамперед викладачами іноземних мов були іноземці, які були носіями мови, але й долучалися до розробки підручників зі свого предмета, котрими користувалися не лише вихованки одеського інституту, але й пансіонерки інших закладів освіти на теренах Російської імперії. Важливо, що крім учителів-іноземців до навчання інституток долучалися працівники Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету. Усі викладачі мали відповідну освіту та педагогічний досвід, зокрема в жіночих закладах освіти, а навчання відбувалося за популярними підручниками, що написані кваліфікованими фахівцями та

витримали значну кількість перевидань. З другої половини XIX століття більш серйозна увага приділялася ознайомленню з літературою як російською, так й іноземною.

Новою тенденцією стало запровадження педагогіки, де вивчалися додатково аспекти психології як окремої навчальної дисципліни, що робило інститутки компетентнішими наставницями чи вчительками у майбутньому.

3.4. Навчання «витонченим мистецтвам» (танці, музика, гімнастика, співи тощо). Художник І.І. Шишкін висловлювався: «Витончені мистецтва» ведуть до всього прекрасного, щирого, шляхетного – до всього, що зветься надією, порадою і втіхою...» (Іван Шишкін).

Під час виховання дівчат у дівочому пансіоні першочерговою метою освітнього закладу було освоєння навичок вправного управління домогосподарством. Через це значна увага в розкладі молодших і старших пансіонерок приділялася витонченим мистецтвам (музика, танці, малювання) Викладачі закладу наголошували дівчатам, що володіння витонченими мистецтвами слугує додатковою прикрасою до їх морального стану. У розкладі наймолодших вихованок відводився час для занять з музики та танців, а в другому та третьому класі вивчали окрім цього ще й малювання ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[2-3]).

Важливе значення приділялося рукоділлю, котрому навчали наглядки. Пріоритетність цих навичок підтверджує той факт, що під час візиту до освітньої установи королева Обох Сицилій Марія Кароліна Австрійська поділилася своїми вміннями ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[5]). Вихованки практикувалися у вишивці, але найголовніше у шитті, бо кожна дівчина мусила не встидаючись носити одяг власного виготовлення (Скальковский, 1867, с. 24).

Старші пансіонерки активно залучалися до управління господарськими справами в пансіоні. Прищеплювання навичок з домашнього вжитку відбувалося завдяки чергуванням, що проходило протягом тижня. Шестеро

чергових залучалися до кухонних справ, а також пансіонерки вчилися вести рахунки ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с.[6]).

За роки навчання в Інституті згідно зі статутом 1829 р. вихованка мала опанувати окрім різноманітних світських наук також низку витончених мистецтв, що подекуди мали важливіше значення для майбутньої берегині домашнього затишку, аніж знання геометрії чи фізики. До таких мистецтв належали: малювання, гра на музичних інструментах, музика вокальна, а також танці. Прикметно, що ці дисципліни називалися ще й «дворянськими науками». Окремо викладався краснопис (каліграфія) для молодших вихованок. Місце в розкладі пансіонерок знаходилося й для риторики. Усі вказані навички були корисні майбутній світській дамі, але для того, щоб мати репутацію прекрасної господині приділялася увага рукоділлю та засвоєнню навичок домашнього господарства (Высочайше..., 1829).

Курс витончених мистецтв панянки опановували протягом усіх шести років перебування в закладі освіти. Навички добропорядної господині прищеплювалися поступово з малечку під час навчання рукоділля. У найстарших пансіонерок з'явилися обов'язки чергової, якою щодня ставала одна з них. Дівчина, яка чергувала була активно залучена до усіх процесів, що протікали у кухонному господарстві та відсторонялася від навчання на цей день: Вона мала бути присутньою під час видачі продуктів економом, надавала накази кухарям стосовно страв, слідкувала за чистотою та охайністю, а також підраховувала продуктивні збитки.

Згідно «Статуту жіночих закладів освіти» 1855 р. окрема увага приділялася фізичному вихованню інституток. Метою останнього була профілактика захворювань та підсилення імунітету вихованок. Задля цього проводилася гімнастика за особливою програмою. Враховуючи приналежність Інституту до 1 розряду закладів ВУІМ, окрім аудиторних наук дівчата вивчали рукоділля та основи домогосподарства, однак, на відміну від вихованок училищ з них не вимагалось пошиття власноруч одягу та виконання обов'язків персоналу, що обслуговує (Устав..., 1855).

Відповідно до §109 як і в попередні роки в освітньо-виховному процесі основна увага приділялася викладанню мистецтв (малюванню, співам, музиці). Проте більша увага приділялася природним здібностям пансіонерок. Наприклад, співами займалися з дівчатами, які мали груди великої статури, що підтверджувалося лікарем Інституту. Однак заняття танцями та малюванням були обов'язковими для кожної дівчини, оскільки без танцювальних умінь не можливе майбутнє світської дами. Заняття з музики були доступними лише заможним панянкам, котрі могли сплачувати додаткові заняття. Такі заняття заохочувалися серед молодших вихованок, які у майбутньому мали перспективи максимального розкриття природних даних. Наперекір тому, що вказані вище науки були достатньо важливими для пансіонерок, для них виокремлювався час поза освітнім процесом, доповненням якого вони слугують. До мистецтв також належав краснопис (3 години у молодших вихованок і 1,5 години у старших).

Серед навчальних дисциплін вихованок у 1866 р. фігурують мистецтва. Інститутки вивчали гімнастику, малювання, музику, танці, спів церковний та італійський, рукоділля, а також проводилися заняття з приготування їжі на зразковій кухні (Сведения...,1866, с. 4).

На відміну від програми 1866 р., у 1870 р. у загальному переліку предметів пансіонерок відсутнє приготування їжі на зразковій кухні, однак, кулінарії продовжували навчати у старших класах. За заняття музики батьки вихованки мали сплатити додатково 30 рублів за рік, а заняття проводилися в обсязі по одній годині на тиждень (Сведения...,1870, с. 4-5).

Понад 20 років викладачем малювання працював статський радник, художник Олександр Харитонович Швайкевич, який зокрема викладав в Рішельєвській гімназії. Учитель здобув освіту в Імператорській Академії мистецтв (Дмитренко, 2018, с. 76) й отримав чотири срібні медалі. Також він видав підручник «Елементарний курс креслення та теорії малювання геометричних форм».

З 1902 р. працювала вчителем рукоділля закрійниця Євгенія Андріївна Орлова, яка здобула домашню освіту. У 1908 р. за плідну роботу її було

відзначено премією в розмірі 140 рублів, що становило половину її річної платні (без додаткових виплат) (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 68, арк. 2-3).

У 1917 р. на посаду викладача музики в Інститут було прийнято Ольгу Едуардівну Кампіоні, яка отримала загальну освіту в Маріїнській гімназії та була ученицею відомого чеського піаніста єврейського походження Ігнаца Тедеску (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 42, арк. 3), котрий був придворним музикантом герцога Ольденбурського.

Отже, окрім академічних наук в Інституті викладався цілий спектр мистецтв на володінні якими подекуди акцентувалася більша увага, аніж на знанні математики чи фізики. Дівчат готували світським манерам, танцям, музиці, співам, а також готуванню їжі та контролю над веденням домогосподарства. Дані навички давали змогу випускницям проявляти себе в статусі вправних берегинь домашнього затишку та демонструвати свої таланти під час світських заходів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3.

Отже, в перший період існування жіночого закладу освіти важливе місце в освітньому процесі вихованок посідали заняття з Закону Божого та витончених мистецтв. Дана зорієнтованість мала на меті виховання вправних господинь, порядних дружини, мудрих матерів та світських леді, котрі вправно дотримувалися всіх встановлених вищим суспільством порядків. Опанування музичними інструментами було добровільним і залежало від природних здібностей пансіонерки та від фінансових можливостей батьків чи опікунів, котрі мали сплачувати за додаткові заняття.

Від другої половини XIX століття більшого значення набувають з різноманітні науки, котрі активно розвиваються в цей час. Дівчата почали здобувати більш кваліфіковані знання з точних та природничих дисциплін та гуманітарних дисциплін. Інститутки вирізнялися з поміж інших школярок більш поглибленими знаннями іноземних мов. Окрім німецької та французької мови у різні роки вихованки опановували грецьку, новогрецьку та італійську. До освітнього процесу долучалися носії мов та викладачі, які використовували одні

з кращих тогочасних підручників і методик. Усебічному розвитку пансіонерки сприяли уроки з історії та географії. Здобуті на уроках знання закріплювалися в повсякденних розмовах з класними дамами. Протягом усього періоду навчання дівчата поглиблювали знання з російської мови та літератури. Унікальним був курс з шовківництва, котрий було спеціально розроблено для інституток, а також К. Десметом було опубліковано спеціальний підручник з цієї дисципліни. Викладання педагогіки дозволяло ученицям набути теоретичних навичок для майбутньої самореалізації в педагогічній сфері, а залишившись пепінсьеркою вони мали змогу набути досвіду в цій галузі.

РОЗДІЛ 4

ВИХОВАНКИ ІНСТИТУТУ: БУДНІ ТА СВЯТКОВІ ДНІ

Стіни Одеського інституту шляхетних дівчат за свою сторічну історію випустили понад дві тисячі панянок, і лише деякі з вихованок не відгуляли свій випускний вечір через різноманітні обставини. Говорячи про інститут шляхетних дівчат, в уяві постають зображення з ошатними балами, танцями юних інституток у витончених сукнях з галантними кавалерами, елітні гувернантки та вимогливі інтелігентки-викладачки, але пансіонерки закритої установи мали низку усталених норм повсякденного життя.

4.1. Вихованки закладу: походження, чисельність, соціальний склад.

У добу «дівочого пансіону» на момент вступу до закладу дівчина мала бути віком 8-10 років. Регламентувалися виплати не лише за навчання, але за одяг та підручники, а також інші предмети побуту. На момент занепаду цього закладу у 1820 р. було прийнято вісім пансіонерок з бідних дворян та 16 доньок грецьких мігрантів коштом скарбниці й надалі квоту зменшено до дев'ятьох. Греки відігравали важливу роль в культурному житті модерної Одеси. Розуміючи роль освіти в майбутньому житті, греки-переселенці прилаштовували доньок до установи, а також започаткували у 1817 р. Грецьке комерційне училище (Уварова, 2022b, с. 72). На першому етапі діяльності Інституту ключовим критерієм відбору до закладу ставала приналежність дівчини до знатного роду. Прослідковується тенденція конкуренції між дівчатами, яка фактично зводилася до суперечок між представниками свого регіону, а враховуючи замкненість тодішньої еліти, то в окремих випадках це ставало об'єктом міжособистісної батьківської боротьби.

У своїх спогадах вихованка дівочого пансіону Анастасія Різо згадувала про те, що їх родина мала опікуна – графа Філіпеско. Її рідний батько, грек за походженням був мореплавцем, капітаном корабля та водолазом і мав значні матеріальні статки. Граф Філіпеско одного дня запитав у дівчини про її бажання

навчатися. Отримавши стверджувальну відповідь, батьки й граф сказали, що вона буде навчатися в інституті. До закладу вона і сестра вирушили зі знатним посагом, що вимагало керівництво: «вся екіпіровка для сестри Катерини і для мене була графська: розкішна білизна, чудова шовкова постіль та ін.». У пансіоні дівчата отримали подвійне прізвище Філіпеско-Різо і мали заступництво Рішельє (Записки Анастаси).

У ПЗЗРІ за 1830 р. були опубліковані «Правила для обрання в Одеський інститут шляхетних дівчат вихованок від губерній Херсонської й Таврійської, Бессарабської області й міст Одеси, Таганрога, Кишинева й Ізмаїлу». Відповідно до положення до установи приймалися дівчата відповідно до квоти кожної з вказаних губерній християнського віросповідання батьки котрих належали до дворян або працювали на чиновницькій службі. Першочергово враховувалась репутація батька дівчини, котра мала бути бездоганною, зокрема він не повинен мати судимостей. Крім того, відповідно до статті 15 перед поданням документів доньки чиновників мали попередньо обиратися місцевою Дворянською опікою. Остання мала надавати пріоритет малозабезпеченим родинам або переважно сиротам (О правилах, 1830).

До лав одеських інституток мали змогу вступити доньки купців двох перших гільдій, на відміну від дівчат Київської губ. (Сухенко, 2000, с. 81). Особливе право на вступ до ОШД також мали дівчата магометанського віросповідання, котрі походили з татарського дворянства. Татари з Таврійської губернії робили відповідний фінансовий внесок до скарбниці закладу освіти й відповідно мали пріоритетність при вступі до закладу над іншими дворянками губернії.

На другому етапі функціонування закладу більше уваги було приділено розумовим здібностям дівчат. Відповідно до статуту 1855 р. до губернських інститутів, а до таких належав ОШД, вступали переважно дівчата з губернії на протипагу столичному закладу освіти до якого мали змогу балотуватися потенційні інститутки з різних регіонів імперії. Абітурієнтці, яка вступала до установи мало виповниться в день прийняття до установи 9 років, але вона мала

бути не старше 12,5 років. Однак при прийомі дівчини на державний кошт в інститути, що знаходилися поза південним краєм слід було переконатися, що їй вже є 10,5 років. При вступі на платну вакансію у молодший клас панянка мала бути віком від 8 до 13,5 років. Також регламентувалося, що водночас в Інституті не мали навчатися державним коштом понад двох рідних сестер.

Звернувшись до керівництва Інституту з метою прийняття дівчини до освітньої інституції батьки чи опікуни надавали відповідний вимогам пакет документів. До останнього включалися: 1) формулярний список батька або його атестат про службу та інші документи, що підтверджують шляхетне походження дівчини; 2) свідоцтво духовної консисторії про хрещення та законне народження; 3) медична довідка про загальний стан здоров'я з зазначенням про зроблене щеплення від віспи. Окрім того, якщо дівчина була сиротою, то традиційного пакета документів додавалося свідоцтво від священнослужителя або місцевої поліції про смерть батьків. Претендентці на вступ коштом держави варто було надати свідоцтво про недостатнє фінансове забезпечення родини, котре завірялося місцевими органами влади.

Важливо, що мати або сестри багатьох з них були випускницями Інституту в минулі роки, а тому навчання в ньому ставало доброю сімейною традицією і майбутня пансіонерка була більш підготовлена до свого інститутського майбутнього.

У другій половині XIX століття допускалися до навчання в Інституті доньки військовим нижчих рангів. Їм до заяви керівництву обов'язково треба було подати медичну та метричні довідки, що завіренні Полковим командиром або місцевою поліцією (Устав..., 1855).

Починаючи з 13 випуску інституток, котрий відбувся 1861 р., пансіонерки випускалися з установи щороку, а не раз на два роки як в попередні роки. Кожного року близько 30 учениць отримували атестати про закінчення Одеського інституту. У 1865 р. курс навчання заклад жіночої освіти закінчили 26 інституток. Серед них, вісім вихованок навчалися за бюджетний кошт, а за 18 дівчат сплачували перебування в Інституті батьки чи родичі. Існували різновиди

казеннокоштных пансіонерок: для дівчат з Таврійської, Херсонської губернії, Бессарабської обл., куртовська вакансія, Кубанського козацького війська, Морського міністерства. За походженням юні вихованки були здебільшого доньками офіцерів або чиновників (РДІА. Ф. 759. Оп. 50. Спр. 498, арк. 5).

Вимоги до знань з кожного курсу регламентувалися письмово, а також, визначалися рекомендовані до підготовки підручники. У статуті прописувалося те, що головним чином панянка з 10 років мала мати відповідні навички читання та письма російською та однією з іноземних мов (Устав..., 1855). З 1890-х рр. виникає нова категорія панянок – напівпансіонерки (5% від загальної кількості), які після занять поверталися до батьків.

У своїх мемуарах одна з вихованок Одеського інституту пригадувала про власний вступ до освітньої установи. Дівчина розповідала, що випадково почувши від батька, що він відправить її до інституту, налякалася самого слова «інститут», а потім запитала тітку, що це за установа. Для того, щоб влаштувати панянку до закладу батькові довелося найняти напередодні репетитора з французької, котрою дівчина вже оперувала і читала книжки. Особливо до вподоби були популярні дитячі видання графині де Сегюр. За клопотанням батька до вищого керівництва, як виключення, кандидатка в інститутки була допущена до іспитів у віці восьми років. Дівчина завдячувала репетиторці, мадам Жюлі за те, що вона вразила екзаменаторів своїми знаннями з французької мови.

Свої перші враження від закладу вона описувала наступним чином: «Казенна, холодна обстановка інституту сильно вплинула на мене. Повіяло чимось чужим. Серце стиснулося при думці, що я скоро потраплю в це закрите для всіх незнайоме коло». Однак батько заохотив юну леді до навчання, купивши модну ляльку. У перші дні в Інституті, перебуваючи в наймолодшому класі, дівчина відшукала двох подруг. Одна з них, Єлизавета Сергіївна Варун-Секрет – донька великого землевласника Херсонської губернії, депутата I, II, IV Державної думи, октябриста Сергія Тимофійовича Варун-Секрета (Аленникова, 2010).

Деякі пансіонерки, хоча і мали інтелігентне походження, але перебували в скрутному матеріальному становищі. Зокрема, подекуди випускниці не мали змоги придбати необхідне екіпірування. Наприклад, у 1904 р. керівництво Інституту клопотало про матеріальну допомогу бюджетним випускницям. Перша з них, Анна Федорова – вихованка з багатодітної родини. На чолі родини був батько, який працював наглядачем маяку. Друга, Єлизавета Петрова, котра залишилася без батьківської опіки й будь-яких засобів існування. Третя, Єлизавета Євдотьєва, котра мешкала у батьків, а її батько не мав змоги утримувати родину на незначну пенсію, перебуваючи у відставці. На клопотання з кредитних коштів ВУІМ було виділено по 75 рублів (загалом 225 рублів) на екіпірування вказаних вище дівчат. Також казеннокоштними була сирота – Лідія Барун-Секрет, яка мала дещо краще становище на забезпечені бабусі й донька архітектора – Зоя Булгакова, котра отримала в нагороду за успішне навчання (загальна сума балів 392, маючи лише 9 з французької мови) – шифр (РДІА. Ф. 759, Оп. 58. Спр. 255, арк. 4-5, 12).

Особливою прихідною пансіонеркою, котра вступила до лав Інституту в 1912 р. була принцеса, донька перського шаха Мохаммада Алі – Хатідже Ханум. Дівчинка виховувалася в мусульманській родині й лад закладу освіти відрізнявся від традицій виховання східного світу. Однак, ще не будши вихованкою Інституту, в літню пору юна принцеса зацікавилася життям пансіонерок й охоче проводила час з інститутками. Через це, батьки клопотали у вищого керівництва про прийняття дівчинки до інституції. Питанням прийняття на навчання іноземки опікувався передусім міністр іноземних справ С. Сазонов (Симонова, 2004).

У роки Великої війни (1914-1918) значна кількість солдатів-підданих Російської імперії загинули під час бойових дій. Їх доньки та племінниці залишилися сиротами та перебували на межі виживання. З падінням монархічного імперського устрою було запущено хвилю закриття інститутів шляхетних дівчат на просторі колишньої Російської імперії. Однак попри скрутне становище деякі вихованки бажали закінчити освіту. Також родичі та

опікуни сиріт війни, не маючи змоги отримувати та мінімально прогодувати дитину, вбачали в Інституті більше не заклад освіти, а місце прихистку дівчини. До Одеського інституту керівництво закладу погодилося прийняти І. Манько також прихідною ученицею, а не в інтернат. Ймовірно, дівчинці так і не вдалося закінчити навчання (ДАОО. Ф.46. Оп. 2. Спр. 229, арк. 2-3).

До таких вихованок належала Ірина Монько, котра напередодні революційних подій 1917 р. навчалася в Петроградському інституті святої Олени. У зв'язку з поступовим припиненням роботи закладу освіти керівництво рекомендувало перевести дівчину до найближчого інституту, де юна леді мала змогу завершити освіту. Її дід, Євгеній Ркліцький, спершу надав клопотання про зарахування до першого класу, а також відомість про успіхи в навчанні онуки до керівництва Київського інституту шляхетних дівчат. Однак там отримав позитивну відповідь лише на навчання в статусі прихідної пансіонерки, що не задовольняло опікуна, який не мав змоги розмістити свою панянку.

У схожих життєвих обставинах виявилася у 1919 р. колишня вихованка Павлівського інституту (нині – Санкт-Петербург) Людмила Нікольська, яка перейшла на навчання в Ставропольську 3-ю жіночу гімназію. Дівчина, втративши батька, котрий виконував службові зобов'язання, виявила бажання закінчити навчання в лавах бюджетних стипендіаток. Оскільки її мати перебувала в регулярних роз'їздах, то бажаючи дати належне виховання й догляд за донькою вона бажала розмістити її в інтернаті Інституту. Проте заклад освіти міг запропонувати лише вакансію своєюкоштною приходящою пансіонерки (ДАОО. Ф. 46. Оп.2, спр. 252, арк 2-3).

Траплялися випадки переходу з інших закладів жіночої освіти в Одесі до Інституту. Зокрема, у 1919 р. на вакансію прихідної учениці балотувалася донька полковника Миколая Луцицького. Його донька Ольга навчалася в другому класі Одеської жіночій гімназії О.С. Белен де Балю (ДАОО. Ф. 46. Оп. 2. Спр. 180, арк. 1).

Схожим було клопотання удови офіцера Надії Панащатенко, яка втратила чоловіка в ході воєнних подій. Її донька здобувала освіту в третьому класі

Маріїнської гімназії, однак, через низький дохід родини мати звернулася до керівництва Інституту у 1918 р. взяти її доньку на безоплатну вакансію. З документа видно, що подібними правами користувалися доньки матросів (ДАОО. Ф. 46. Оп. 2, спр. 277, арк. 2).

За десятирічну осиротілу онуку Валерію Мацеєвську подавала прохання на вступ до Інституту бабуся, котра в 1918 р. не мала змоги утримувати дівчину. Остання у клопотанні акцентувала на військових здобутках батька-полковника потенційної пансіонерки, котрий воював в російсько-японській війні, а з 1914 р. на фронтах Першої світової війни (ДАОО. Ф.46. Оп. 2, спр. 213, арк. 2).

Навчання деяких вихованок спонсорувалося коштом благодійників та різних організацій. Серед них донька капітана Добровольчої армії Зоя Агура за перебування в закладі освіти якої клопотав Одеський комітет об'єднання Білого Хреста. Комітет сплатив за навчання протягом півріччя 1919-1920 р. (ДАОО. Ф. 46. Оп. 2. Спр. 9, арк. 2).

Отже, за період існування інституції правила прийняття до нього змінювалися під впливом суспільних трансформацій. У період становлення закладу в середовищі еліти важливим був сам факт наявності освіти у дівчини. Однак в умовах демократизації освіти й лібералізації щодо доступу до неї – з 1860-х років – першочерговими стають вимоги до знань, а не лише до станової чи регіональної приналежності. Таким чином нові віяння виявляли себе й у такому консервативному закладі освіти як Одеський інститут шляхетних дівчат. Повний курс навчання в установі тривав шість років, але окремі вихованки переривали освітній процес, а інші вступали до закладу в старшому віці. В останній період існування установи збільшувався суспільний попит на цілодобовий пансіон для дівчат, але через фінансову кризу частими були відмови потенційним вихованкам.

4.2. Повсякденне життя пансіонерок. Повсякденне життя в Інституті було суворо врегульовано розпорядком дня, що прописувався в статуті закладу освіти за 1829 р. Пансіонерки пригадували, що весь день був поділений не лише

на години, але й хвилини (Аленникова, 2010). Буденний день вихованки Інституту був наступним: 6:00-7:00 години – ранковий туалет та молитва; 7:00-8:00 години – підготовка до занять; 8:00-8:30 години – сніданок; 8:30-12:30 години – уроки або самопідготовка до них; 12:30-14:30 години — обід та вільний час; 14:30-17:00 години – уроки; 17-17:30 години – полуденок; 17:30-19:00 години – підготовка до занять або рукоділля; 19-20:30 години – вечеря та вільний час; 20:30-21:00 години – підготовка до сну та відбій.

Вихідним днем була неділя, а також дні християнських великих свят, а липень був часом канікул. У неділю розклад інституток вирізнявся: о 9:00 години – церковна настанова і божественна літургія, а після завершення та півгодинного відпочинку дівчата збиралися в класах, щоб написати листи своїм рідним, а інший час був для дозвілля.

Відповідно до статуту 1855 р. розпорядок дня інституток по імперії було уніфіковано. Особливістю було те, що він вирізнявся з першого квітня до першого жовтня. Відповідно у період з першого жовтня до першого квітня підйом у дівчат був на пів години пізніше, а у весняно-літній час побудки були о шостій ранку, що надавало час для прогулянки перед сніданком в гарну погоду або на додаткову підготовку до занять. Відтоді розпорядок був таким: о 16:00 години. закінчувалися уроки; 16:00-18:30 – обід та вільний час; 18:30 - 20:30 – підготовка до занять та танці. Відбій у весняно-літній час був о 22:00 години, а осінньо-зимовий на пів години раніше. Молодші пансіонерки спали вранці на пів години довше (Устав..., 1855).

Під час канікул вихованки, що лишалися в Інституті не лише відпочивали, але й з 9:00-10:00 години й 14:00-15:00 години повторювали навчальний матеріал. (Высочайше..., 1829).

В Інституті перебували дівчата віком 8-17 років, а закритість установи зумовлювала наявність не лише освітнього компонента, але й усестороннього виховання юних панянок. А про суворі порядки в інститутах ходила народна слава та навіть залякували ними малечу, що якщо вони будуть бешкетувати, то відправлять їх до Інституту, де привчаться «по струнці ходити».

У роки існування дівочого пансіону директорки закладу на власний розсуд карали своїх підопічних. Зокрема, А. Різо пригадувала: «ще два роки я мала страждати від голоду, від несправедливої та злючої Майї. Вона не сміла бити старших, але карала нас, залишаючи без обіду і я, нещасна, часто з голоду падала без почуттів і лікар Верлеян приходив і пригощав мене «дівочою шкірою» (солодкий засіб від кашлю – авт.) і сварив директорку Майє» (Записки Анастасиї). Вона також пригадувала, що керівництво не карало заможних дівчат, а найчастіше під розправу потрапляли сироти, які не мали заступництва серед старших.

Правила в даній приватній інституції з 1814 р. регламентувалися «Нарисом правил виховання в обох одеських шляхетних інститутах» (упорядник абат Ніколь), що поклали фундамент в подальші статuti Інституту. В основу виховних традицій закладено публічне заохочення та публічне виховання, що мало пробуджувати конкурентність серед пансіонерок. Кожна наглядачка (пізніше – класна дама) вела класний журнал, де занотовувала успіхи та прорахунки вихованок під час уроків та поведінці загалом. Щонеділі витримка з цих записів зачитувалася привселюдно та передавалася Військовому губернатору ([Ніколь Ш. Д., аббат], 1814, С.[8]).

Відповідно до статуту Одеського інституту шляхетних дівчат 1829 р., коли освітній заклад було прийнято під протекцію імператриці та ВУІМ, §33 у випадку порушення дисципліни пансіонерки до неї застосовувались моральні повчання. Також про бешкетництво дівчини повідомляли керівниці Інституту, що мало викликати відчуття провини у вихованки й оберігати її від витівок у майбутньому. Допускалися такі різновиди покарань: відсаджування на окремі місця в їдальні та класах, не допускання до обіду або вечері, заборона на проведення дозвілля разом з іншими пансіонерками. Важливо, що тілесні покарання суворо заборонялися (§89). Перебування в закритій установі передбачало контроль над комунікаціями вихованок листи зачитувалися керівництвом, а «вихованки не можуть ні відсилати будь-яких листів інакше,

ніж через директорку, яка зобов'язалася читати всі без вилучення» (Высочайше.., 1829).

Спілкування з персоналом, що обслуговував Інститут, суворо заборонялося. Однак одного разу допитливість і тяга до пригод трьох пансіонерок змусила рушити до зали, де працювали молоді електрики, які з охотою розпитали дівчат про їх «тюремне життя», а під кінець розмови насипали повні кишені насіння. Повертаючись, інститутки натрапили на старшу «класуху» (класну даму), яка пригрозила, що повідомить все керівниці. Запізнившись на урок, пансіонерки з почуттям провини посіли свої місця. Коли настала обідня година, сувору тишу в їдальні порушила своєю промовою «Маман» (керівниця): «...у стінах шляхетного закладу перебувають такі обурливі елементи, які порушують своєю поведінкою увесь життєвий устрій. Попри заборону ходити до зали до робітників, знайшлися три дівчини, котрі мали сміливість вирушити туди, завести знайомство з робітниками, голосно хіхікали, словом зганьбили нашу установу «шляхетних дівчат» (Аленникова, 2010). Потім вона наказала вийти та показатися всьому Інституту. Однак вихованок не завжди лякали нотації керівництва так, як повідомлення про бешкетництво батькам. Прикметно, що одну з учасниць подій та авторку мемуарів, Ніну Аленнікову батько згодом перевів до Павловського інституту в Петербурзі, погрожуючи більш суворими порядками (Аленникова, 2010).

Також карали дівчат обмеженням відпусток та побачень. Зокрема, подібні заходи застосовувалися у випадку запізнень попереднього разу або якщо класні дами помічали негативний вплив з боку оточення, що відображалося в змінах в поведінці панянки (РДІА. Ф. 1578. Оп. 1. Спр. 21, арк. 1 зв.). Відповідно, перебуваючи поза стінами закладу, інститутки повинні були тримати себе як справжні леді.

Дівчатами в повсякденному житті опікувалися різнофаховий персонал, що обслуговує. Щодня вони контактували насамперед з класними дамами. За роки існування інституції працювали в закладі понад 80 класних дам, котрими були здебільшого незаміжні пані або вдови, оскільки дана праця передбачала

тривале, майже, цілодобове перебування в установі. Насамперед не одне покоління пансіонерок виховали Н.П. Верзілова, Н.Н. Зикова, М.О. Зінченко, М.К. Колюпанова, М.Р. Семякіна, П.Є. Волкова. (Адрес-календарь) (Новороссийский календарь). Серед численних класних дам відомо про тридцятирічну службовицю О.О. Древінг (православна, донька генерал-лейтенанта), котра здобула освіту в Павловському інституті. 19 лютого 1902 р. розпочала роботу в ОІШД, замінивши на чотири місяці відпустки класну даму Л.К. Віталь. У цей час вона не отримувала заробітної платні, однак, користувалася службовою квартирою та столом. З 15 вересня цього ж року продовжила виконувати свої обов'язки з виплатою, а з 23 вересня 1904 р. була остаточно затверджена на цій посаді. Її виплати становили 300 рублів на рік і 145 рублів на утримання (260 рублів на 1912 р.). Прослуживши п'ять років класна дама отримала додатково 60 рублів, а в 1904 і 1910 р. разову виплату в розмірі 190 і 185 рублів. Від початку 1912 р. була призначена класною дамою додаткового класу, однак, через пів року звільнилася у зв'язку з хворобою (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 38, арк. 2-6).

Зокрема, коли вихованки хворіли вони потрапляли до лазарету, де окрім лікаря про стан їх здоров'я опікувалися наглядачки та їх помічниці. Наприклад, з 1909 р. до лікарів ОІШД належав окуліст О.К. Вальтер, котрий обіймав посаду лікаря-консультанта відповідного напрямку. Він працював в Одеській міській лікарні очей графа П. Коцебу. Лікар був відзначений за сумлінну працю державними нагородами св. Станіслава 2-3 ступеню та св. Анни 3 ступеню та отримував 3000 рублів заробітної плати на рік. У 1911 р. службовець за вислугу років був переведений з колезького радника в ранг статського радника (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1, спр. 24, арк. 13 зв.). Одним з лікарів-консультантів інституції був К.М. Сапежко – статський радник, ординарний професор Новоросійського університету, який опанував курс медицини в Київському університеті св. Володимира. У 1886 р. розпочав роботу в Клініці очей університету св. Володимира. З наступного року почав працювати прозектором при кафедрі оперативної хірургії. Також фахівець у 1892 р. захистив дисертацію «Клінічний

матеріал до питання про пересадку слизової оболонки» на ступінь доктора медицини. Протягом 1898 р. перебував на стажуванні за кордоном. З 1902 р. він обіймав посаду екстраординарного професора по кафедрі хірургії клініки Новоросійського університету. В 1906 р. призначений лікарем консультантом в ОШД з хірургічних захворювань. Важливо, що на високу кваліфікацію співробітника вказує його участь в з'їзді німецьких лікарів в Берліні (1905) і IV Міжнародному конгресі хірургів у Нью-Йорку (1904) (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 77, арк. 2-5, 15).

Також лікарем в інституті працював Богдан-Ігнатій-Макарій Станіславович Піотровський. Вищу медичну освіту він отримав в Київському університеті св. Володимира, котрий закінчив з відзнакою в 1896 р. Службовець активно працював в закладах ВУІМ. Зокрема, в 1904 р. його почав працювати директором Одеського Маріїнського дитячого притулку. Через два роки став лікарем в ОШД. У 1908 р. за сумлінну працю Б.-І.-М. С. Піотровського відзначили орденом св. Станіслава 3 ступеню (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1, спр. 71, арк. 11-12).

Однією зі службовиць була В.А. Попова, яка здобула домашню освіту й почала працювати в 1915 р. наглядкою за білизною, але згодом була переведена на роботу наглядкою до лазарету, котра мала опікуватися постійно за хворими дівчатами та слідкувати за вчасним прийманням ліків, чистотою та прогулянками з хворими пансіонерками. За свою працю вона отримувала 200 рублів на рік і стільки ж виділялося на її утримання. Також у 1916 р. їй виплачено одноразову виплату з відомчих коштів в розмірі 100 рублів з причини зростання цін (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1, спр. 72, арк. 8 зв.). Серед службового персоналу побут пансіонерок забезпечували кастелянші та закрійниці, котрі опікувалися їх білизною та одягом. Відповідно до статуту 1829 р. кастелянші підпорядковувалися пралі (Высочайше..., 1829).

З 1846 р. закрійницею працювала пані Бугаделевська, котра з 1864 р. продовжила роботу кастеляншей в ОШД. Рада інституту сповіщала вище керівництво про те що вона на відмінно виконувала свої професійні

зобов'язання (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1, спр. 20, арк. 1). Допомогу в утриманні вихованок надавали помічниці завідувачки білизною. Такою робітницею в останні роки існування інституції була 52-річна вдова К.І. Гуковська. У формулярному списку службовиці зазначено, що вона отримала 300 рублів виплат і 450 рублів додатково на рік (ДАОО. Ф. 46. Оп. 1. Спр. 72, арк. 3-4).

Меню інститутки не було вишуканим. Головними критеріями була простота та корисність. Снідали дівчата в зимову пору чаєм з булкою, а влітку до булки пропонувалося масло, молоко або яйця. Також масло було частиною святкової їжі. Страви не вирізнялися і в інших інституціях: «а після був ранковий сніданок: чай з молоком і хліб з маслом. Все мені здалося смачнішим, ніж в Одесі» (Аленникова, 2010). Однак в статуті підкреслено, що влітку до раціону додатково включалися фрукти. З метою соціалізації пансіонерок чергові дівчата обідали та вечеряли разом з керівницею (Высочайше..., 1829).

Побачення інституток з рідними відбувалися у спеціально відведені години, зазвичай у вихідні та свята після обіду. Рада інституту повідомила про це батьків на шпальтах місцевої преси. Зокрема, на сторінках «Одеського вісника» у 1834 р. попереджалося, що у непризначений для відвідування час можливі були зустрічі з родичами, які мешкали поза м. Одеса, а для місцевих лише у невідкладних випадках. У такому разі, по прибуттю батьки першочергово спілкувалися з керівницею. Зустрічі з дівчатами відбувалися в приймальній залі установи. Керівництво закликала з розумінням поставитися до чинних обмежень заради спільної мети виховання пансіонерок: «...батьки та родичі, котрі довіряють Інституту дівчат, цілком мали оцінити користь цього розпорядження, що має на меті запобігти частим розвагам, особливо під час занять...» (Совет, с. 313).

Від 60-х рр. XIX століття вихованки Інституту (окрім першокласниць з 1864 р.), які поводити себе належним чином мали змогу відлучитися на літні канікули або Великодня та Різдва до рідних. Регламентувалося, що забирати пансіонерок мали змогу лише батьки або сімейні рідні брати та сестри або опікуни. Відлучатися до інших родичів можливо було молодшим дівчатам з

дозволу керівництва та письмовою згодою батьків. У разі передання інститутки іншим особам без відома керівництва або залученню останньої до світських заходів, вихованка поверталася в Інститут, а іноді виключалася з нього. Пансіонерок додому забирали та повертали особисто батьки або родичі з письмовою довіреністю від них (РДІА. Ф. 1578. Оп. 1. Спр.21, арк. 1 зв.).

Обов'язковим для пансіонерок було носіння однакової форми. У роки функціонування дівочого пансіону, відправляючи дівчину на навчання батьки мали її забезпечити чотирма білими коленкоровими сукнями та двома коленкоровими кавового кольору сукнями, халатами – зимовим та літнім та надати вісім сорочок та ін. ([Николь Ш.Д., аббат], 1814, с. 10). Прикметно, що в різних закладах жіночої освіти за кольором форми молодших вихованок називали «кавові», а відповідно до статуту 1829 р. пансіонерки під час занять рукоділлям самі шили собі форму (Высочайше..., 1829).

К.А. Скальковський, мати якого Софія Живкович закінчила заклад у 1840 р. та пригадувала свої юнацькі роки в Інституті, писав у спогадах: «Інститутки ходили в блакитних сукнях і білих пелеринках, котрі влітку знімалися; годували вельми погано, однак, як мешканки півдня, всі інститутки вирізнялися живим та веселим характером» (Скальковский, 1906, с. 21). Подібні записи містяться і в мемуарах молодшої вихованки Інституту початку ХХ століття: «блакитні, з товстого коленкору сукні, білі пелеринки, білі рукави та фартухи. Взуття було легке, прюнелеве, у вигляді ботиків» (Аленникова, 2010). Особливо, що колір суконь вихованок різних інститутів вирізнявся. Однак блакитний колір форми та випускних стрічок до нагород одеських інституток був не лише шляхетним, але й відсилав до можливих майбутніх професій вихованок. Звернімо увагу, що синіми були сукні класних дам і керівниць установ ВУІМ, пізніше синіми стали мундири чиновників міністерства народної освіти, а згодом став рекомендованим кольором для суконь вчителів гімназій (Пономарева, 2017, с. 135).

Постійне перебування в стінах інституції супроводжувалося спільним побутом, перебуванням на заняттях, прогулянок та церемоній протягом років,

формувало дружні стосунки між вихованками одного класу, а колежанки старших класів подекуди були взірцем. Популярним був культ «обожнювання», коли молодша пансіонерка переймала приклад конкретної старшої подруги. На свята дівчата вітали одна одну власноруч виготовленими листівками. Креативність останніх була різною: від каліграфічного написання слова «Поздоровляю» на весь аркуш з підписом, до гербаріїв посеред тексту. Популярним було побажання «всього найліпшого». Також зустрічалися побажання переходу з класу в клас і коли зичили поцілувати когось (РДІА. Ф. 1578. Оп. 1. Спр. 195, арк. 13-15,18).

Культура читання сприяла розвитку всебічного світогляду юних панянок. Читаючи на дозвіллі навчальну та художню літературу, дівчина розширювала знання отриманні під час занять, а також розважалася. Книги, котрі читали пансіонерки не були випадковими, їх сюжет відповідав моральним засадам на яких будувався освітній процес.

Відповідно до §112 статуту жіночих закладів освіти 1855 р. для ширшого доступу вихованок до повчального читання у вільний від занять час в Інституті була спеціальна бібліотека. До останньої потрапляла навчальна література й посібники, що входили до переліку рекомендованих видань. Дані списки формувалися та доповнювалися за рішенням Головної ради (Устав..., 1855).

Від'їзд дівчат на канікулярний час за межі закладу зробило актуальним для керівництва питання про контроль над читанням. Керівництво ВУІМ вирішило, що «найкращою мірою застереження дівчат назавжди від шкідливого впливу поганих книг мав би бути розвиток у вихованках чуйності, морального почуття, природного здорового глузду та здатності відрізнити істинне від хибного» (Пономарева, 2014, с. 106).

До сьогодні збереглися видання на титульному аркуші яких розміщується власницький знак (екслібрис) бібліотеки Інституту, а з 1898 р. екземпляри відзначалися штампом з новою назвою закладу (Одеський інститут імператора Миколи І). Зокрема, вихованки проводили свій вільний час за читанням низки журналів: «Беседа», «Вісник Європи», «Дитяче читання», «Журнал для дітей»,

«Історичний вісник», «Світ божий», «Нива», «Російська думка», «Російський архів».

Класифікувати журнали доцільно за кількома критеріями.

За періодичністю: 1) щотижневі («Журнал для дітей» та «Нива»); 2) щомісячні («Беседа», «Вісник Європи», «Дитяче читання» «Історичний вісник» «Світ божий», «Російська думка»).

За цільовою аудиторією та змістовим наповненням: 1) для молодших вихованок («Дитяче читання» та «Журнал для дітей»); 2) для старших пансіонерок («Беседа», «Вісник Європи», «Історичний вісник», «Світ божий», «Російська думка»); 3) для всіх інституток («Нива»).

За місцем видання: 1) Москва («Беседа», «Російська думка»); 2) Санкт-Петербург (усі інші) (Коробчук, 2021b).

Відповідно до правил пансіону від 1814 р. морально-етичне виховання будувалося на релігійних засадах. Священнослужителі різних конфесій, класні дами та керівництво за допомогою уроків Закону Божого, а також поза заняттями формували світогляд юних пані на благочесті віри. За часів дівочого пансіону ранок дівчат починався з прослуховування релігійних книг, що зачитувалися наглядачками щонайменше протягом 25 хв. По завершенню читань була молитва, котру по черзі зачитували пансіонерки. ([Николь Ш.Д., аббат]. 1814, с. [2]).

Важливою віхою в історії Інституту було освячення храму при ньому. Церква св. мучениці цариці Олександри була побудована в приміщенні інституції у 1834 р., а з переїздом установи до нової будівлі в 1859 р. була переміщена (Із летописи). Настоятелями храму були викладачі Закону Божого, які вплинули на світогляд юних панянок не лише під час занять, але й релігійних церемоній, котрі стали частиною повсякденного життя.

Відзначали в установі й дні народження покровительки закладу імператриці Олександри Федорівни. Одним з таких днів було 1 липня 1834 р., коли члени Рада Інституту, керівництво та вихованки зібралися в інститутській церкві задля божественної літургії та святкового молебню. Цього дня вперше в

закладі пролунали молитви у виконанні хору пансіонерок (Одесса, 23-го Апреля, 1843, с. 153).

Важливим щорічним святом в Інституті було «Тезоіменитство» (іменини царської особи) імператриці Олександри Федорівни (дружина Миколи I, мати Олександра II), що відзначали 23 квітня. Щороку на сторінках газети «Одеський вісник» сповіщали про святкування вказаного вище свята до якого залучалися вихованки, керівництво та почесні гості на чолі з губернатором. Наприклад, 23 квітня 1843 р. «Тезоіменитство» архієпископом Херсонської й Таврійської єпархій Гавриїлом була справлена Божественна літургія в інститутській церкві.

Статут жіночих закладів освіти 1855 р. як і попередній наголошував на важливості морального виховання на релігійній основі, крім того, важливим було вселяти покірність та відданість престолу та вдячність високопоставленим покровителям, любов до Батьківщини та покірність батькам (Устав, 1855).

22 жовтня в стінах інститутської церкви проводилися особливі релігійні урочистості. З кафедрального собору перевозилася головна святиня – чудодійна Касперівська ікона Божої Матері. Зі спогадів протоієрея Серафімова 11 січня 1859 р.: «З єдиної волі вихованок і виховательок з собору було привезено настоятелем храму чудодійний образ Богоматері Касперівської для молитви та поклоніння Цариці небесній». Обраним пансіонеркам старшого класу щастило долучитися до церемонії зустрічі святині: коли ікону приносили до закладу в фое її зустрічали дві вихованки, які на першому поверсі її передавали двом першокласницям, а за ними спостерігали виховательки, керівництво та хор. Потім настоятель клав образ на спеціально підготовлене місце, котре було оздоблено різноманітним різнотрав'ям.

Заслухавши тропарі на честь свята і прислонивши коліна, ікону брали дві інші вихованки, які несли її до храму. Інститутки на завершення літургії, заслуховували молебень, а потім прикладалися до святині. Також вихованки протягом години робили хресну ходу зі святинею приміщеннями закладу. У зв'язку з подіями на фронті, у 1905 р. традиційну церемонію відклали на грудень (Стрельбицкий, 1907, с. 57-59).

В Одеському інституті існувала традиція, коли випускниці напередодні Великодня, у Велику суботу, по завершенню літургії прибирали храм. Дівчата чистили свічники та прибирали пил з ікон (Стрельбицкий, 1907, с. 61).

Отже, перебуваючи в закритій освітній установі – Інституті, вихованки закладу виховувались та навчались, дотримуючись суворої дисципліни. Остання забезпечувалася за допомогою різних способів впливу на дівчат. Зазвичай у дівчат-бешкетниць викликали почуття сорому та провини, закликаючи до совісті та моралі. Важливе значення набув публічний характер як заохочень, так і покарань, задля того, щоб виховувати не лише одну чи кількох пансіонерок, а надати приклад (чи навпаки, щоб зупинити) інших. Керівництво закладу мало вплив на вихованок не лише під час перебування останніх в стінах інституції, але й під час їхніх візитів в місто та опирались на підтримку зі сторони батьків та родичів. Дорікання та публічна похвала, відмова в побаченнях з близькими та винагородження за успішне навчання і досконалу поведінку на випускних церемоніях, де збирався цвіт тогочасної еліти – саме так з представниць еліти ХІХ століття виховувалися справжні світські леді, зразкові дружини та матусі (Коробчук, 2022а).

Для всебічного розвитку пансіонерок, покращення результативності з навчальних дисциплін та морального виховання в ОІШД розміщувалася бібліотека, котра забезпечувала дівчат літературою, що відповідала встановленим відомством та Ради інституту вимогам. З 1854 р. молодші пансіонерки проводили дозвілля, читаючи «Журнал для дітей», що сприяв їх всебічному розвитку. У післяреформені часи альтернативою цьому виданню став ілюстрований журнал «Дитяче читання», котрий був зорієнтований на розширення уявлень про навколишній світ. Старші дівчата мали змогу поповнити знання, що були отримані під час занять різноманітними журналами, котрі розкривали питання історії, літератури, науки та політики. Періодичні видання ознайомили панянок з новинками в літературі, подіями за кордоном та імперії, а також розважали після напруженого дня. Завдяки цьому випускниць закритого елітного закладу вже важко прозвати «кисійною баришнею», бо вони

мали уявлення про те, що відбувається поза стінами Інституту та мали змогу підтримати світську розмову на будь-яку тему.

Отже, прищеплення моральних засад під час виховання інституток проходило на релігійних засадах. Це відбувалося на заняттях з Закону Божого священнослужителями різних конфесій, а також за допомогою повчальних бесід, відвідування храму під час богослужінь та святкових молебнів. Усебічність такого виховання забезпечувалася також внаслідок того, що настоятелі інститутської церкви були й викладачами Інституту. Першочерговим було, що під час релігійних свят та перевірок до церкви навідувалися високопосадовці, що підсилювало авторитетність релігійних канонів та атмосферу свята. Однак найменші вихованки досить важко сприймали тривалі божественні літургії, хоча до протоієреїв зазвичай вони ставилися з теплотою.

4.3. Бали та випускні церемонії в Інституті. Ключовою метою проведення балів, згідно зі статутом 1829 р., було формування необхідної розкутості під час світських заходів. Важливе значення мало вміння тримати поставу та володіння манерами. На урочисті бали в Інституті заздалегідь запрошували за допомогою особливих квитків родичів панянок, членів Ради інституту та знатних осіб, які мали авторитет у керівництва. Однак всередину зали входили лише представники Ради та знатні дами, а інші залишалися за решіткою (Высочайше..., 1829).

Відповідно до статуту 1855 р. випускним балам першокласниць передували іспити, котрі відбувалися за присутності місцевого керівництва. Оскільки інститути належали до першого розряду відомчих установ, випускні випробування відвідували представники вищого духовенства, а також представники обрані батьки. Під час випускної церемонії пансіонерки отримували атестат у якому зазначалися успіхи в опануванні низки освітніх дисциплін і низки музичних та танцювальних навичок. Документ про освіту розміщувався на спеціальному бланку та ідентифікувався підписом очільника

Ради інституту та керівницею установи. Відповідно до статуту інститутки отримували кваліфікацію домашніх наставниць.

Зразкові вихованки відзначалися окремими винагородами за успіхи в навчанні. Серед таких: золотий шифр, золота та срібні медалі та грамоти з подарунковими книгами. Малозабезпечені випускниці мали змогу отримати спеціальну матеріальну допомогу. Відповідно перед випуском імператриці надавалися списки пансіонерок, які потребують допомоги та протекції. До таких панянок належали, як правило, дівчата, які осиротіли під час навчання в інституції. Деякі пансіонерки мали змогу після випуску залишитися на рік пепіньєрками (практикантками) при Інституті, а надалі продовжити педагогічну кар'єру в закладі освіти у статусі викладачки чи класної дами (Устав 1855). Інститутки, які проявляли музикальні здібності мали нагоду продемонструвати власні таланти під час концертів, що влаштовувалися в установі.

Випуски панянок з закладу освіти відбувалися раз на два роки. Перший випуск вихованок ОІШД відбувся 1832 р. Напередодні ошатної церемонії в Інституті відбулися іспити вихованок з комплексу освітніх дисциплін: Закону Божого, російської мови та літератури, іноземних мов, арифметики, географії та історії. Під час публічних іспитів не лише викладачі та працівники закладу мали нагоду послухати відповіді пансіонерок, але й батьки. Автор публікації в газеті Одеський вісник запевняв, що якість освітніх послуг в Одеському інституті була на рівні зі столичними установами (Одесса 2-го Июля, 1832, с. 209). Випускницями стали Анна Штиглиць та Марія Штиглиць, які гідно проявили себе під час випускних випробувань. Вони вільно висловлювалися іноземними мовами, а також на високому рівні виконані були письмові переклади на російській та французькій мові. На іспити було запрошено також почесних гостей. Серед них був колишній президент Греції Августінос Каподистрія (Одесса 2-го Июля, 1832, с. 210).

Перший випускний вечір в стінах ОІШД відбувся 12 вересня 1832 р. До знаменної події було розкішно підготовлено дві просторі зали у новому приміщенні інституції. Церемонія розпочалася з виконання пансіонерками

кантати з акомпануванням оркестру. Також вихованки мали нагоду проявити різноманіття музичних талантів. Цією можливістю скористалися пансіонерки Тереза Ланг, Парасковія Савич, Анна та Марія Штигліц. Вони виконували оперу «Діва озера» композитора Джоаккіно Россіні. Вихованки виконували твори музичної класики за участі оркестру та акомпануванням флейти та кларнету. Зокрема, випускниця Марія Штигліц виконала спільно з оркестром великий концерт І. Гуммеля.

Випускниця закладу Марія Штигліц була відзначена за успіхи у навчанні та зразкову поведінку золотим шифром, котрий розміщували на лівому плечі на білій з блакитними облямівками стрічці, а Анна Штигліц отримала у винагороду золоту медаль. Також отримали похвальні листи пансіонерки молодших класів. Церемонія продовжилася виконанням хором вихованок гімну «Боже царя бережи». По завершенню вечора всі дівчата поринули у світ танців, тримаючи в руках вазони з квітами та зелені вінки з яких створили вензель покровительки закладу. Крім того, у другій залі було виставлено творчий доробок інституток – багатоманіття малюнків та робіт з рукоділля (Одесса 17-го Сентября, 1832, с. 297- 298).

Другий випуск вихованок ОІШД відбувся в 1834 р. До лав випускниць потрапили шестеро пансіонерок: Тереза Ланг, Єлізавета Ейхфельд, Олена Селіхова, Марія Кондурі, Ольга Живкович. Публічні іспити дівчат відбулися з 14 по 28 червня, а днем святкування випускної церемонії було обрано 1 липня. Саме в цей день відзначала свій день народження імператриця Олександра Федорівна, яка була покровителькою інститутів. Дата символізувала перехід дівчини від опіки класних дам до повернення панянки в батьківську родину. Зранку, о 9 годин, випускниці спільно з керівництвом та почесними гостями відвідали богослужіння в храмі Інституту. По завершенню літургії законовчитель і настоятель богослов Михайло Павловський виступив з наставницькою промовою, а опісля інституток благословив і окропив святою водою.

Власне церемонія розпочалася о 16 годин виконанням музичних п'єс, котрі виконувалися на фортепіано з акомпануванням оркестру. Музичний початок вечора відбувся за участі трьох випускниць цього року: Терези Ланг, Єлизавети Ейхфельд та Ольги Живкович. Крім того, до виконання фрагментів італійських творів долучилися молодші колежанки. Нагородами було відзначено наступних випускниць: золотий шифр отримала Тереза Ланг, Єлизаветі Ейхфельд вручено золоту медаль, срібною медаллю нагородили Катерину Ланг. Окрім того, на церемонії похвальні грамоти отримали молодші вихованки, які відзначилися у навчанні. Вечір продовжувався танцями. Особливо до вподоби публіці прийшовся танець з шаллю, який демонстрував гостям витонченість та грацію юних леді.

Важко уявити світський захід в стінах Інституту без вшанування імператорської родини, а особливо покровительки інституції. Вдячні вихованки виконали гімн на честь імператриці Олександри. Цього дня експонувалися роботи пансіонерок виконанні на заняттях з рукоділля. На увагу почесних гостей заслуговували роботи виконанні бісером, шовком та вовною. На ранок наступного дня (2 липня) випускниці попрощавшись з молодшими колежанками й наставницями вирушали у доросле життя під кривлею батьківської хати (Одесса 3-го Іюля, 1834, с. 209-210).

Попри відсутність випускного курсу панянок, 1 липня 1835 р. Інститут долучився до святкування іменин покровительки. На її честь традиційно відслужили святковий молебень. Цього дня до храму завітали члени Ради інституту, а вихованки Інституту вперше продемонстрували свої здібності в хорі, виконуючи молитви. У вечорі будівля закладу була ілюмінована і розпочинався дитячий бал. У ньому брали участь деякі поважні гості та батьки юних леді. Дивовижна атмосфера свята була створена за допомогою гармонійної музики та співу (Одесса 2-го Іюля, 1835, с. 209-210).

Наступний, третій, випуск панянок ОІШД відбувся у 1836 р. Кількість випускниць кожного випуску зростала, що засвідчувало підвищення авторитету закладу освіти серед батьків та громадськості. Того року завершили навчання в

закладі 13 пансіонерок, а половина з них була відзначена за успішне навчання та зразкову поведінку. Церемонія відбувалася за встановленим попереднього випуску регламентом: зранку – молебень в храмі Інституту, а на вечір – бал. Протоієрей Михайло Павловський у прощальній промові акцентував на тому, що дівчат у майбутньому чекають важливі «уроки життя».

Серед кращих вихованок були: Олександра Тухолка (вища винагорода – золотий шифр), яка навчалася коштом імператриці, Єлізавета Штиглиць (золота медаль), Єлізавета Домбровська (срібна медаль). Похвальними листами винагороджені були випускниці: А. Даллас, А. Іванова, О. Плаіно, С. Фітінгоф, Є. Полтавцева, а також кращі вихованки молодших класів. Традиційно вечір закінчувався танцями та квітчастим вшануванням імператриці. Відслуживши другого липня ранковий прощальний молебень в інститутській церкві, дівчата покинули стіни *alma mater* (Одесса 3-го Июля, 1836, с. 631-635).

Під час випускної церемонії 1 липня 1840 р. з промовою виступив член Ради інституту та інспектор класів О.Г. Тройницький. Він звернув увагу гостей і юних леді на те, що минуло десятиліття з прийняття Інституту під протекцію імператриці та ВУІМ. У промові інспектора пролунало, що жіночий заклад освіти за цей час підвищив свій авторитет серед батьків та громадськості. Наслідком цього стало збільшення кількості вихованок установи, котра стала сягати 130 дівчат, а випускниць цього року нараховувалося – 31. Інспектор вказував на те, що дівчат з завтрашнього дня очікує вже не безтурботне та дитяче життя в стінах інституції, де основним завданням було пізнання різноманіття наук, а нові сімейні турботи, що часто бувають непередбачуваними (Одесса 3-го Июля, 1836, с. 631-635).

Подібну тенденцію продовжив у своїй настанові законовчитель, протоієрей Микола Соколов, який озвучив кілька порад випускницям. Серед них: з вдячністю ставитися до Бога та покровительки закладу – імператриці, поминати в молитвах своїх наставниць та вчителів, триматися християнських правил у яких вони були виховані.

За традицією дівчата під час балу отримали нагороди та похвальні листи, а вечір продовжився виконанням танців – загального польського, французької кадрили, алегоричним танцем творчості викладача Інституту, І. Буша (Одесса 5-го Іюля, 1840, с. 257-258.).

З 1861 р. відповідно до нових освітніх перевтілень випуски в Інституті стали щорічними. Середньостатистичний випуск пансіонерок становив 30 дівчат. (Краткий., 1879, с. 12). По завершенню візитів високоповажних гостей до Інституту мали місце дитячі бали, котрі давали змогу юним леді не лише культурно відпочити, але й вдосконалити свої навички в танцях та вміннях світського спілкування. Подібні бали з XVIII століття влаштовувалися в батьківських домах здебільшого на честь іменин. Один із таких балів було влаштовано 27 серпня 1867 р. під час контрольного візиту до закладу принца Ольденбурзького. Він відвідав захід, що було влаштовано на його честь, а покидаючи стіни установи пригостив панянок солодощами. 18 червня 1869 р., під час чергового відвідування чиновником Інституту керівництво організувало традиційно дитячий бал. На захід було запрошено всіх викладачів та пансіонерок. Особливою шаною з боку посадовця був відзначений законовчитель (Стрельбицкий, 1907, с. 50-51).

17 травня 1883 р. в стінах інституції після молебню відбувся урочистий концерт. Вражали гостей заходу 16 підопічних талановитого музиканта Дем'яна Францовича фон Ресселя, які грали на восьми роялях в чотири руки. Також того вечора налаштовували публіку своїми здібностями хор пансіонерок разом з оркестром, котрий складався з 30 осіб. Глядачів вразила п'єса, що була виконана на мотив народного гімну «Боже царя бережи» з талановито виконаними варіаціями на фортепіано. До гри на роялях були залучені панянки Бродинська, Яковлева І-а, Деменстру, Рока, Богдановська, Сотова, Воскресенська, Сотова І-а, Сотова ІІ-а, Яковлева ІІ-а, Навроцька, Горецька та ін.

Цього ж року повідомлялося на шпальтах місцевої газети «Одеський листок» про традиційні урочистості присвячені випуску панянок з ОШД. У новині за 1(13) червня повідомляється, що у травні завершився черговий

навчальний рік в стінах Інституту, а о 10 годин протоіерей відслужив традиційний молебень в інститутському храмі св. Олександри. Місцевому загалу сповіщали про продовження урочистого святкування в ошатній залі установи та за участі шанованих гостей, викладачів пансіонерок, батьків та родичів (Выпуск воспитанниц..., с. 2).

Наступного 1884 р. відбувся один з яскравіших балів в історії Одеського інституту шляхетних дівчат. Автор новини про подію в ОІШД 14 листопада 1884 р. на сторінках місцевої газети «Одеський вісник» підкреслив: «... це уявляло небачене досі явище в пересічних балах інституту» (Бал в институте, 1884, с. 1). Гостей церемонії вражали: облаштування танцювальної зали, відкритий буфет та два оркестри. О 22:00 годині для інституток сервірували святковий стіл. Леді вечеряли, слухаючи гру військового оркестру. Того дня гуляння та танці тривали до 00:30 години (Одесса 5-го Июля, 1840, с. 257-258.).

Рейтинг успішності випускниць визначався середнім балом від понад 11 балів – найвищий, у власниць шифрів до 7 балів – найнижчий. На початку ХХ ст., зокрема у 1904 р. для розрахунку вказаного показника враховуються бали за два останні навчальні роки з наступних дисциплін: Закон Божий, російська мова, французька мова, німецька мова, історія, географія, природознавство, математика та педагогіка, а також оцінка за поведінку. Випускницям 1904 р. Ользі Клименко-Кушнеренко та Марії Чернішевській, котрі займали останні сходинки рейтингу, негативно вплинули на загальний добрий результат посередні оцінки з французької мови. Однак дуже добрими у даних пансіонерок були результати з Закону Божого та педагогіки, а поведінка була одна зі зразкових (РДІА. Ф. 759. Оп. 58. Спр.255, арк. 14). Серед 30 випускниць цього року відзнаки отримали вісім інституток: шифр – Зоя Булгакова, золоті медалі – Кіра Іванова, Лідія Францкевич, срібні медалі – Єлизавета Петрова, Клеопатра Гейденрейх, Інна Мойсеєва та Катерина Данилович, книги – Лідія Писарівська (РДІА. Ф. 759, Оп. 58. Спр. 255, арк. 12).

Таким чином, найурочистішою церемонією в Одеському інституті були випускні бали, котрі відзначалися відповідно по завершенню курсу навчання в

закладі освіти. Як і сучасні школярки, інститутки отримали атестати та інші відзнаки за успіхи у навчанні. Цього дня інституцію відвідували почесні гості та батьки, а окремі випускниці мали нагоду під час урочистостей познайомитися зі своїм майбутнім чоловіком. Найяскравіший бал в історії ОШД відбувся 1884 року.

4.4. Випускниці: життєві долі та місце у суспільстві. Навчання в інститутах шляхетних дівчат, як і в інших закладах жіночої освіти відкрило нові перспективи у майбутньому житті для учениць. Крім, долі господарки та матері для них відкривалися можливості професійної самореалізації, а подекуди здатність обрати собі супутника життя, а не виходити заміж за заздалегідь визначеного батьками чоловіка.

Однією з відомих випускниць Одеського інституту стала майбутня професорка, приват-доцент, яка брала участь в українському національному громадівському русі – Марія Балтазарівна Станішевська. Народилася майбутня інститутка 12 червня 1871 р. у м. Олешки Таврійської губернії (нині – Херсонська область). Мала дворянське походження, але післяреволюційні роки вказувала в документах, що донька службовців. Закінчивши Інститут, вона вивчилася на лікаря в м. Нансі (Франція). Отримавши звання лікарки в Московському університеті, почала працювати в Одеській міській лікарні (Музичко, 2012, с. 49-50). Значних здобутків вона досягла на науковій ниві, написавши ряд публікацій присвячених проблемам інфекційних захворювань на шпальтах наукових видань і захистивши у 1913 р. дисертацію на тему «Патолого-анатомічні зміни кісткового мозку при інфекційних хворобах» М. Станішевська стала першою приват-доценткою кафедри інфекційних захворювань в Новоросійському університеті (Музичко).

У 1840 р. на випускній церемонії в Інституті вирішилася життєва доля доньки сербського полковника, вихованки Софії Живкович, яка згодом вийшла заміж за відомого дослідника історії південної України – Аполлона Скальковського (Хмарський, 1998), котрий був запрошений виступити під час

цієї випускної церемонії (ДАОО. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 86, арк. 68), (Хмарський). Під час вечора інститутка Софія відзначилася також музичними талантами про що повідомлялося на шпальтах газет (Одесса 5-го Июля, 1840, с. 257-258). У майбутньому в Інституті навчалися і їх доньки Єлизавета та Софія Скальковські, яких у юному, п'ятнадцятирічному віці настигла невиліковна хвороба, котра зупинила їхнє життя. Однак відомо, що дівчата успішно навчалися та згадували про своє інститутське дозвілля в листах до рідних (Доммес, 2006). У своїх спогадах Костянтин Скальковський звертав увагу, що його мати з приємністю пригадувала юні роки в пансіоні, а також приймала у себе в гостях класних дам установи (Скальковский, 1906, с. 21).

Одним із прикладів вдалого заміжжя після завершення Інституту може слугувати випускниця Інституту 1886 р. М.П. Парізо де ла Валет. Донька ротмістра взяла шлюб з мировим суддею та колезьким радником – О.В. Дмитрієвим (ДАКО. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 2).

Не всі вихованки інституції мали підтримувати імідж Інституту у суспільстві по його завершенню. Зокрема, одна з колишніх пансіонерок, донька катеринославського поміщика – Анна Борзенко, яка з відзнакою завершила курс навчання у 1854 р., наробила галасу після випуску з інституції. Вона відзначалася войовничим характером, носила коротку зачіску і була захоплена ідеями героїчних повстань. Дівчина домоглася своєї мети, адже її визнали чоловіком і вона вступила на військову службу. Подальша її доля була трагічною. Адже згідно К.А. Скальковського «улан, у формулярному списку якого значилось би, що закінчив курс в інституті шляхетних дівчат, незабаром загинув» (Скальковский, 1906, с. 21).

Деякі колишні пансіонерки мали змогу влаштуватися на чиновницьку службу. Наприклад, Віра Торгут, котра закінчила навчання в 1891 р., стала працівницею страхового відділу Духовного відомства. Протягом інститутського життя відзначилася відмінними знаннями з Закону Божого. Однак мала проблеми з краснопису й малювання. У сьомому класі пансіонерка мала незадовільні результати з російської мови та географії. Однак у четвертому

класі вона вже мала добрий і дуже добрий рівень знань з даних предметів. Високими балами викладачі оцінювали знання вказаної вище учениці з німецької мови (РДІА. Ф. 1578. Оп. 1. Спр. 3, арк. 1-4).

Однією з ключових можливостей самореалізації для випускниць у майбутньому була педагогічна діяльність. Колишні пансіонерки ставали класними дамами, викладачками окремих предметів, а подекуди ставали на чолі різноманітних закладів освіти. До педагогічної ниви дівчата ставали як одразу після завершення інституції, так і овдовівши.

Серед яскравих прикладів успішної педагогічної кар'єри постає випускниця Інституту 1846 р. Олександра Якимівна Ковалевська (прізвища в заміжжі – Чернова, Риндовська). Пансіонерка Олександра успішно завершила навчання в закладі, отримавши шифр (Краткий.., 1879, с. 6). Прикметно, що юна леді відмітилась на випускній церемонії не лише як відмінниця, але й разом з колежанками заворожила публіку грою на фортепіано (Восьмой.., 1846, с. 297-298). Надихнувшись прикладом батька-освітянина, а також свого другого чоловіка, Миколи Риндовського, який був відомим освітянином Катеринославщини (нині – Дніпропетровська область), директором чоловічої гімназії вона активно розвивала успіхи родини, розбудовуючи місцеву нішу жіночої освіти (Швидько).

У 1865 р. О. Чернова очолила перше жіноче училище Катеринослава, котре згодом було трансформовано у восьмикласну гімназію (Маріїнську жіночу гімназію), де мали змогу здобути якісну і сучасну освіту дівчата не лише зі знатних родин. За її ініціативи була створена спілка, яка опікувалася жіночою освітою, а також Олександра Якимівна написала статут організації (Симонова, 2004).

Одного разу педагог-біолог Іван Акінфієв про неї згадував: «Світлий розум і особлива чарівність були тими двома рисами, що проявлялися в Олександрі Якимівні так рельєфно і сильно, котрі мені не доводилося зустрічати разом у жодній жінці». Прикметно, що педагогиня і колишня пансіонерка

Інституту була першою жінкою, яку відзначено званням «почесної громадянки Катеринославу (нині – м. Дніпро) (Кавун).

Серед відомих освітянок Бессарабії на початку ХХ століття була випускниця 1910 р. – Анна Островська (Корнеєва), яка була відзначена за успішне навчання золотою медаллю. Наступного року вона вирушила на стажування до Парижу, а згодом за направленням від Інституту дівчина продовжила здобуття освіти в спеціальному французькому класі Смольного інституту. Від 30-х рр. ХХ ст. Анна Іоанівна продовжила викладацьку діяльність в вищій школі – в медичному інституті, в Одеському державному інституті іноземних мов, котрий трансформувався в факультет романо-германської філології ОДУ імені І.І. Мечникова (Гарницкая, Жаковка, Решетов, 2014).

Таким чином, у майбутньому пансіонерки по різному реалізовували власне життя. Отримавши низку знань зі шкільних наук та побутових навичок, вони ставали зразковими дружинами, а також досягали вершин у педагогічній царині й мали змогу працювати в різних суспільних сфер життя. До лав відомих випускниць належать О. Ковалевська, А. Островська, М. Станішевська.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4.

Отже, за час існування Одеського інституту шляхетних дівчат у вимогах прийняття до ОШД простежуються суспільні зміни. На початку функціонування пансіону під час прийняття до закладу важливим було походження дівчини та можливість батьків чи опікунів заплатити за вартісне навчання. Згодом почали враховуватися розумові здібності дівчат. Напередодні вступних іспитів батьки потенційної вихованки мали піклуватися про підготовку фіксованого набору документів. Якщо на початку існування інституції до закладу мали змогу потрапити дворянки з певних регіонів, то з часом отримали право вступу купецькі доньки, а в останні роки збільшувалася потреба притулку в установі для сиріт та напівсиріт доньок військових різного рангу.

Повсякденне життя пансіонерок було суворо регламентовано статутом. Їх день був розписаний за розкладом, зовнішній вигляд мав бути охайним, форма однакова (блакитного кольору). Поступово набирала значення соціалізація дівчат, яка відбувалася під час свят, читання журналів, обідів з керівницею, від'їздів на канікули. Завдяки цьому випускниць закритого елітного закладу вже важко прозвати «кисійною баришнею», бо вони мали уявлення про те, що відбувається поза стінами Інституту та мали змогу підтримати світську розмову на будь-яку тему. Забезпечували щодня побут панянок службовий персонал з котрим дівчатам забороняли спілкуватися.

У 1832 р. в закладі освіти відбувся перший випуск інституток, який завершили дві леді. Випуски пансіонерок відбувалися раз на два роки, а від 1861 р. церемонії відбувалися щорічно. Таким чином, інститути шляхетних дівчат, котрі відкривали свої двері переважним чином для дворянок надавали попри сувору систему виховання в закладі освіти у майбутньому мали змогу реалізувати себе не лише у статусі вправних дружин, але й вдосконалюватися на педагогічній ниві не лише одразу по завершенню Інституту, але й овдовівши в майбутньому, а окремі пансіонерки, здобувши елітну освіту, професійніше працювали на користь родинної справи.

ВИСНОВКИ

У домодерну епоху жіноча освіта була рідкісним явищем на території Російської імперії. Суспільство потребувало як від заможних, так і від збіднілих дівчат скорішого дітонародження. Менш знатні жінки з малку мали ставати вправними господинями у батьківських родинах, а згодом у власних сім'ях. Ключовим питанням для батьків тогочасних дівчат було вдале заміжжя своєї доньки, яка була не здатна самотійно забезпечити власне життя й мала народити хлопця, який продовжить рід та буде годувальником родини. Через це, у давнину незаміжня жінка мала негативну репутацію та була фактично відсторонена від суспільного життя.

Однак бурхливий економічний розвиток у модерну епоху та трансформація вікового устрою, викликали необхідність кваліфікованих працівників. Питання відкриття закладів освіти, котрі забезпечували б необхідними базовими та іншими різноманітними знаннями стало закономірним на державному рівні. Відповідно, інтерес до просвітницьких ідей очільниці імперії Катерини II запустив тривалий процес розвитку мережі жіночих закладів в Російській імперії. На теренах сучасної України поступово було засновано п'ять інститутів шляхетних дівчат, де навчали й виховували юних дівчат зі знатних родин. Однією з таких освітніх установ на півдні України став Одеський інститут шляхетних дівчат, котрий трансформувався у 1829 р. з дівочого пансіону, що функціонував в місті з 1805 р.

Усі аспекти історії функціонування Одеського інституту шляхетних дівчат віддзеркалюються в комплексі архівних та опублікованих джерел. Насамперед низку особистих справ (персоналу та вихованок) містить архівний фонд 46 Державного архіву Одеської області. Інформація з тематики дослідження розміщуються в інших фондах вказаного вище архіву та в збірках Російського державного історичного архіву. Важливим доповненням до архівних матеріалів з усіх аспектів теми дослідження є публікації в тогочасних місцевих виданнях («Одеський вісник» та «Одеський листок»). Для детального розкриття біографій діячів, які пов'язані з інституцією залучено джерела особистого походження.

Історіографія, котра присвячена історії жіночої освіти на теренах сучасної України, охоплює загальні та тематичні праці періоду існування інституції, окремі видання радянських часів, та комплекс сучасних досліджень, який представлений монографіями, довідковими виданнями та публікаціями. Важливою для розкриття питань функціонування Одеського інституту є брошура, котра була видана за часів існування закладу «Стислий історичний нарис 50-річчя Одеського інституту шляхетних дівчат» (1879). Доповненням для вивчення окремих проблем з теми слугують енциклопедичні довідники та публікації сучасних дослідників, котрі фрагментарно згадують діяльність закладу та діячів пов'язаних з ним. Насамперед в сучасній українській історіографії відсутнє комплексне дослідження з історії Одеського інституту шляхетних дівчат.

Для розкриття теми дослідження було використано низку традиційних методів історичних досліджень та сучасні концептуальні підходи (гендерного підходу, нової культурної історії).

Одеський інститут шляхетних дівчат являв собою закритий привілейований заклад жіночої освіти, який належав до першого розряду (елітних закладів) відомства установ імператриці Марії Федорівни. Увесь час діяльності поділяється на періоди: 1805-1829 – (перед)історія ОШД, зародження закладу освіти, 1829-1856 – становлення Інституту, 1856-1914 – період розквіту установи, 1914-1920 – занепаду та припинення існування.

Традиційним джерелом фінансування інституції була платня вихованок, котра була чималою і доходила до 200 рублів за півроку. З 1829 р., коли установу було взято під протекцію ВУІМ і заклад став державним, то низку фінансових труднощів було подолано, а окремі вихованки мали пільги на навчання. Крім того, виділялися кошти від місцевої влади. Останні контролювали цільове використання ресурсів. Покращували матеріальне становище Інституту протягом усього періоду його існування меценати. Це були й одноразові пожертви небайдужих до долі закладу особистостей, і регулярні виплати (наприклад – Г.М. Курта).

Від моменту заснування Одеський інститут мав проблему з розміщенням. Внутрішні проблеми інституції та зовнішній фактор (Східна війна) призвели до евакуації установи до Вознесенська. З 1859 р. установа остаточно розмістилася в нових стінах за адресою: вул. Зовнішня, 34 (нині – вул. Мечникова, 34), де наразі розміщуються сучасний заклад вищої освіти – Одеський національний морський університет. Важливим для освітнього процесу було наявність храму св. Олександри, котрий функціонує і сьогодні. Храм був справжнім сакральним місцем установи, котрий не залишали без уваги почесні гості, які навідувалися до закладу. Молодші ж вихованки важко витримували тривалі літургії, які були обов'язковим елементом виховного процесу.

Протягом усього періоду існування інституції прослідковуються зв'язки з різними закладами освіти. З раннього етапу діяльність ОІШД була переплетена з чоловічим пансіоном, а пізніше Рішельєвським ліцеєм та Новоросійським університетом. Насамперед життєві долі низки викладачів пов'язані одночасно з цими установами. Інститути, що входили до Відомства імператриці підпорядковувались єдиній системі правил, мали єдині навчальні програми, хоча і мали певну специфіку. Єдине вище керівництво давало можливість переводу дівчини з одного Інституту до подібного в іншому місті. У 1835–1883 рр. Одеське міське жіноче училище фінансово підпорядковувалося ОІШД. Передусім важливим факторів припинення існування установи є падіння імперської влади та неможливість швидкої трансформації в нових історичних реаліях. У нових реаліях часу виник Учительський інститут, який не був правонаступником Одеського Інституту шляхетних дівчат.

Наближеною до сучасного була 12-балова система оцінювання знань вихованок. В стінах закладу інститутки опановували різні дисципліни та здобували корисні для майбутнього життя навички. На ранньому етапі функціонування установи більш прискіплива увага приділялася розвитку традиційних жіночих вмінь. Через це, дівчаток привчали до шиття та домоуправління. Юні учениці мали опанувати мистецтво танців, співів, музики, що необхідні для світської дами у майбутньому. Виховання мудрої дружини та

матері було неможливо без опанування релігійних наративів, котрі прищеплювалися змалечку в родині, на уроках Закону Божого та в повсякденних ритуалах дівчини. Вивчення наук розпочиналося першочергово зі знань іноземних мов (німецької та французької) та літератур, а також базових знань з математики та природознавства. Унікальним був курс з шовківництва, що викладався в Одеському інституті з ініціативи керівниці за спеціальним авторським виданням.

У другій половині XIX століття ставлення до знань стало серйозним і більше уваги в освітньому процесі почали приділяти природничим та точним дисциплінам, а під час навчання стали використовувати нові методики та підручники. Пріоритетним завданням Інституту стала підготовка не лише зразкових дружин, але й учителів та вихователів, які володіють педагогічними знаннями та психологією.

Вступ до лав інституток суворо регламентувався статутами. До установи як в інші інститути шляхетних дівчат приймали дворянок, однак, згодом в ОШЦД почали вступати купецькі доньки. Важливо, що у другій половині XIX століття доступ до базової освіти отримали менш знатні дівчата, які раніше не мали змоги навчатися в привілейованих інститутах через відсутність дворянського походження та майновий ценз. На початку пансіонерки навчалися в трьох класах, а у кожному з них перебували по два роки, відповідно випуски й масові приймання до інституції проводилися раз на два роки.

Після реформи освітньої системи, у другій половині XIX століття дівчата навчалися протягом семи років (сьомий клас наймолодший, а перший – найстарший). У результаті модернізації правил інститутки стали навчатися по сім років – по року в кожному класі. Випуски пансіонерок стали щорічними. Для потенційних вихованок розширились можливості прийняття в наявні класи. Середньостатистичний випуск нараховував 30 учениць. Зразкова поведінка та успіхи в навчанні відзначалися золотим шифром або золотою/срібною медаллю.

Перебуваючи у закладі освіти цілодобово (за виключенням напівпансіонерок), дівчата дотримувалися суворої дисципліни, що

регламентувалася статутами та контролювалася класними дамами й адміністрацією установи. Побут пансіонерок забезпечувався цілим штатом службового персоналу, котрі опікувалися лікуванням, забезпеченням одягом, чистотою, безпекою та їжею. Зафіксовано, що дівчата носили спеціальну форму блакитного кольору. Також найголовніша нагорода випускниць Одеського інституту розміщувалася на білій стрічці з блакитними окрайками. Важливе значення приділялося релігійному вихованню, відвідуванню храму й дотриманню християнських традицій. На дозвіллі вони мали змогу навідатися до бібліотеки та в спеціальний час побачитися з рідними, які навідувалися до інституції. Доповненням до традиційного освітнього процесу були практики читання. Дівчата, відвідуючи бібліотеку закладу, знайомилися з інформативними журналами, котрі містили розповіді, присвячені літературі, історії, навколишньому світу. Отже, вихованки мали змогу більш якісно проводити дозвілля, вдосконалюючи власні знання.

У період розквіту установи пріоритетнішою, ніж раніше, була соціалізація вихованок. Вони активніше спілкувалися з зовнішнім світом, батьками та рідними. Важливими для формування комунікативних навичок у юних леді були бали та випускні церемонії, що подекуди ставали справжнім світським випробовуванням для останніх. Під час цих заходів заклад освіти відвідували поважні персони, потенційні чоловіки, керівництво та батьки.

Таким чином, знання і навички, котрі здобували юні вихованки в стінах інституції давали більше змоги їх самореалізації у майбутньому житті. У модерному суспільстві у випускниць з'явилася можливість реалізувати себе не лише в якості дружини та матері знатного чоловіка, але й по завершенню закладу чи через певний час розкритися на педагогічній ниві та інших професіях. Деякі панянки отримали змогу познайомитися під час урочистостей в Інституті зі своїм майбутнім чоловіком.

Існування станових закритих жіночих інституцій жіночої освіти ХІХ століття було важливим на момент їх активної діяльності. Одеський інститут, як

інші заклади освіти, які входили до ВУІМ надавали можливість отримати лише обмежений комплекс знань, звертаючи увагу на естетичне виховання.

Отже, Одеський інститут шляхетних дівчат відіграв важливу роль у справі становлення жіночої освіти на півдні України упродовж XIX та на початку XX століть. Проте через кардинальні зміни у суспільно-політичному житті актуальність його існування різко зменшилась і у нових радянських умовах подібним освітнім закладам вже не знайшлось місця.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ**Архівні джерела****Державний архів Одеської області****Ф. 46. Одеський інститут благородних дівиць****Опис 1.**

Спр. 1. Алещенко М., 10 арк.

Спр. 2. Анастопуло Н., 7 арк.

Спр. 3. Анатольєв В., 6 арк.

Спр. 4. Андреев М., 2 арк.

Спр. 5. Андріян-Шептіліч О., 5 арк.

Спр. 6. Анісімов В., 25 арк.

Спр. 7. Антіпов С., 1 арк.

Спр. 10. Бартель Е., 2 арк.

Спр. 14. Бінеман Ю., 6 арк.

Спр. 15. Блумберг В., 7 арк.

Спр. 17. Богус І., 2 арк.

Спр. 20. Бугдалевська, 1 арк.

Спр. 21. Бурцев М., 2 арк.

Спр. 24. Вальтер О., 14 арк.

Спр. 28. Волошинова А., 1 арк.

Спр. 32. Горіс Л., 1 арк.

Спр. 34. Грюцмахер А., 1 арк.

Спр. 35. Гуковська, К. 6 арк.

Спр. 38. Древінг О., 10 арк.

Спр. 39. Дренгер А., 14 арк.

Спр. 40. Дубишевський А., 9 арк.

Спр. 42. Кампіоні О., 6 арк.

Спр. 43. Кандиба В., 23 арк.

Спр. 53. Лазурська Н., 1 арк.

Спр. 54. Лазурський В., 28 арк.

- Спр. 56. Ломакіна О., 5 арк.
Спр. 59. Мазуркевич С., 6 арк.
Спр. 61. Мартиновська Л., 9 арк.
Спр. 62. Міхельсон Є., 2 арк.
Спр. 64. Морозов В., 1 арк.
Спр. 65. Науменко А., 2 арк.
Спр. 67. Нудлер Ф., 9 арк.
Спр. 68. Орлова Є., 26 арк.
Спр. 72. Попова В., 9 арк.
Спр. 75. Ранхер О., 2 арк.
Спр. 76. Ренненкампф В., 46 арк.
Спр. 77. Рейхерт Р., 4 арк.
Спр. 78. Сапежко К., 26 арк.
Спр. 83. Терновський Д., 4 арк.

Опис 2.

- Спр. 15. Александрова К., 2 арк.
Спр. 16. Александрова О., 11 арк.
Спр. 17. Александрова О., 4 арк.
Спр. 18. Александрова Т., 12 арк.
Спр. 19. Алексєєва К. 4 арк.
Спр. 24. Алячнікова О., 7 арк.
Спр. 27. Андрєєва Д., 2 арк.
Спр. 162. Лермонтова О., 1 арк.
Спр. 165. Лівшиць Е., 1 арк.
Спр. 166. Лілієнфельд О, 1 арк.
Спр. 170. Лозино-Лозинська, 3 арк.
Спр. 178. Лукашевич Т., 1 арк.
Спр. 180. Луцицька О., 1 арк.
Спр. 190. Малецька Е., 1 арк.

- Спр. 194. Мальцева О., 1 арк.
Спр. 195. Мандражі Н., 1 арк.
Спр. 210. Матюшенко О. 1 арк.
Спр. 213. Мацеївська В., 2 арк.
Спр. 214. Медведєва З., 2 арк.
Спр. 217. Мешаліна О., 2 арк.
Спр. 220. Міндова Н., 2 арк.
Спр. 227. Міщенко І., 2 арк.
Спр. 229. Монько І., 3 арк.
Спр. 243. Неверова В., 1 арк.
Спр. 251. Ніколаїді Н., 14 арк.
Спр. 252. Нікольська Л, 3 арк.
Спр. 258. Носач В., 2 арк.
Спр. 262. Ординська Н., 2 арк.
Спр. 276. Панаєва А., 2 арк.
Спр. 277. Панашатенко, 2 арк.
Спр. 281. Пашутина В., 2 арк.
Спр. 284. Перепелкіна А, 1 арк.
Спр. 285. Персюк А., 2 арк.
Спр. 286. Петрижківська Л., 2 арк.
Спр. 287. Петрашенко Е., 19 арк.
Спр. 288. Петриченко В., 1 арк.
Спр. 289. Петровська В., 13 арк.
Спр. 293. Платонова М., 1 арк.
Спр. 294. Платонова Н., 2 арк.
Спр. 295. Плахотіна О., 2 арк.
Спр. 297. Плоmodityло К., 2 арк.
Спр. 298. Погонкіни Н. і Т., 2 арк.
Спр. 299. Подалікова О., 3 арк.
Спр. 301. Покровська О., 13 арк.

- Спр. 302. Полякова К., 17 арк.
Спр. 303. Попа О. і Л., 4 арк.
Спр. 307. Попович О., 3 арк.
Спр. 315. Пташинська Л., 2 арк.
Спр. 316. Пташинська Т., 1 арк.
Спр. 317. Пузанова Н., 1 арк.
Спр. 321. Пучневська Я., 1 арк.
Спр. 323. Фоміна В., 2 арк.
Спр. 324. Хаджі-Колі Н., 1 арк.
Спр. 328. Хитріна Т, 2 арк.
Спр. 329. Хмельницькі О. і М., 2 арк.
Спр. 337. Цитович В., 12 арк.
Спр. 352. Чуева Л., 3 арк.
Спр. 354. Шабельська Т., 2 арк.
Спр. 355. Шаглі А., 3 арк.
Спр. 356. Шевелева О., 1 арк.
Спр. 357. Шелевілі А., 1 арк.
Спр. 358. Шелевілі Т., 3 арк.
Спр. 362. Шинкер Г., 3 арк.
Спр. 364. Шмелева О., 2 арк.
Спр. 365. Шмигольова Л., 2 арк.
Спр. 370. Щеглова Л., 2 арк.
Спр. 372. Ебелова О., 1 арк.
Спр. 373. Ебенстерн Л. 2 арк.
Спр. 376. Ерделі Н., 8 арк.
Спр. 383. Юрескул М., 1 арк.
Спр. 385. Юр'єва М., 1 арк.
Спр. 386. Яворівська Д., 1 арк.
Спр. 390. Яковлева Л., 4 арк.

Ф. 59. Одеський будівельний комітет**Опис 2.**

Спр. 404. Про побудову перед будинком Одеського інституту шляхетних дівчат кам'яної стіни з полісадником, 61 арк.

Ф. 147. Скальковський Аполлон Олександрович**Опис 1.**

Спр. 86. Щоденники А.А. Скальковського, 1840, 146 арк.

Ф. 268. Інглезі Дмитро Спиридонович**Опис 1.**

Спр. 5. Документи про участь у Раді Одеського Дівочого Інституту Д. С. Інглезі, (1831), 1 арк.

Ф. 895. Колекція: «Архітектурні об'єкти м. Одеси та інших міст Причорномор'я»**Опис 1.**

Спр. 239. Ворота біля будинку Одеського Інституту Шляхетних дівчат на вул. Старопортофранківській (Дідріхсона), (1833), 1 арк.

Державний архів Кіровоградської області

Ф. 306. Дмитрієв О.В.**Опис 1**

Спр. 2. Документи дружини та дітей (свідоцтва про народження, освіту)., арк. 30

Російський державний історичний архів

Ф. 759. Власна ї.і.в. канцелярія із закладів імператриці Марії**Опис 21.**

Спр. 1547. Про зміни навчального курсу в Одеському інституті шляхетних дівчат, (1855), 62 арк.

Опис 50.

Спр. 498. Про випуск та нагородження вихованок Одеського інституту шляхетних дівчат у 1865 р., (1865), 11 арк.

Опис 58.

Спр. 255. Про випуск та нагородження вихованок Одеського інституту імператора Миколи I, (1904), 15 арк.

Спр. 358. Про випуск та нагородження вихованок Одеського інституту імператора Миколи I, (1905), 18 арк.

Опис 101.

Спр.101. Про повернення в Одесу вихованок Одеського інституту евакуйованих під час військових дій в місті Вознесенськ, і про надання для тимчасового розміщення приміщень Рішельєвського ліцею, (1856-1858), 64 арк.

Ф. 733. Департамент народної освіти**Опис 78.**

Спр. 827. Справа про тимчасову передачу старого приміщення Рішельєвського ліцею під Одеський інститут шляхетних дівчат до закінчення будівництва будівлі інституту 29 червня 1856 р. – 3 червня 1858 р., (1856-1858), 42 арк.

Ф. 1578. Торгут Віра Федорівна**Опис 1.**

Спр. 3. Відомості про поведінку та успіхи вихованки Одеського інституту шляхетних дівчат Торгут Віри Федорівни за IV-V і VII- класи, (1884-1888), 4 арк.

Спр. 21. Відпускний квиток з Одеського інституту шляхетних дівчат вихованку Торгут Вірі Федорівні, 1 арк.

Спр. 195. Привітальні листи співучениць до Торгут Віри Федорівни, (1886-1888), 37 арк.

Спр. 248. Промова під час поховання керівниці Одеського інституту шляхетних дівчат Чикуанової А.Ф., котра померла 17 жовтня 1889 р., (1889), 2 арк.

Опубліковані джерела:

Академия духовная римско-католическая. 1905. У: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Спб.: изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. Т. 1. с. 257.

Адреса-календарь Одесского градоначальства. 1880-1917. Одесса

Аленникова, Н. *Русская трагедия. Дороги дальние, невозвратные*. [online].

Режим доступа: <https://libking.ru/books/nonf-/nonf-biography/522796-7-nina-alennikova-russkaya-tragediya-dorogi-dalnie-nevozvratnye.html#book> [Дата звернення 04. серпня 2022].

Бажанов, В. 1839. *Об обязанностях христианина*. Спб.: тип. Имп. Рос. акад. наук.

Белоха, П. 1863. *Учебник географии Российской Империи*. Спб.: тип. Тиблена и Комп.

Бецкой И. 1764. *Устав воспитания двухсот благородных девиц*. Спб.: б.и.

Вейцман, Ф. 1981. *Без отечества: том 1, 2*. Тель-Авив: б.и.

Вержбилович, В. 1865. *Краткий учебник всеобщей географии*. Кн. 1. Изд. 3-е Спб.: тип. Ф.С. Сущинского.

Водовозов В. 1862. *Рассказы из русской истории. Вып. 1*. [online]. Режим доступа:

https://viewer.rusneb.ru/ru/000207_000017_RU_RGDB_BIBL_0000360467?page=1.

[Дата звернення 12 лютого 2022].

von Moritz Oertel. 1900. *Hilfsbuch zum praktischen Unterricht der deutschen Sprache*. Одесса: у Е. П. Распопова

Высочайше рассмотренное повеление об управлении именем, пожертвованным Полковником Куртом для воспитания из доходов с одного недостаточных потомственных дворян Херсонской губернии. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 3. СПб. Т.24 (1904). № 24446*

Высочайше утвержденный Проект Устава Одесского Института благородных девиц *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т. 4 (1829). № 3046*.

Высочайше утвержденный Устав женских учебных заведений ведомства Учреждений императрицы Марии. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т. 30 (1855). № 29625*

Высочайше утвержденный штат Одесского Института благородных девиц *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т. 37 (1862)..*

Гано, А. 1862. *Практический курс физики* / пер. с фр. и изд. Н. Белый. Одесса: тип. Л. Нитче.

Гарницкая, И. та Т. Жаковка та С. Решетов, 2014. *Мои духовные наставницы*. [online]. Режим доступа: <https://www.vo.od.ua/rubrics/odessa-gody-i-sudby/27855.php> [Дата звернення 01 серпня 2022].

Гермоген (Добронравин). 1866. *Очерк истории христианской церкви, составленный приспособительно к гимназической программе: Век I-IX*. Спб.: тип. духовного журн. «Странник».

Десмет, К. 1848. *Сокращенный курс шелководства*. Одесса: Гор. тип.

Добронравин, К., 1873. *Очерк истории славянских церквей*. Спб.: тип. духовного журн. «Странник».

Жаковка, Т. *Кто они, девушки из высшего общества?* [online]. Режим доступа: <https://www.vo.od.ua/rubrics/raznoe/9031.php> [Дата звернення 01 серпня 2022].

Закон України Про освіту [online]. Режим доступа: <https://libking.ru/books/nonf-/nonf-biography/522796-7-nina-alennikova-russkaya-tragediya-dorogi-dalnie-nevozvratnye.html#book> [Дата звернення 04. серпня 2022].

[Дата звернення 04. серпня 2022].

Записки Анастасии Дмитриевны Ризо [online]. Режим доступа: <http://собор.narod.ru/txt/odessa/deribas/rizo.html> [Дата звернення 01 серпня 2022].

Из летописи св. Александринской церкви. [online]. Режим доступа: <http://собор.narod.ru/txt/odessa/deribas/serafimov.html> [Дата звернення 01 серпня 2022].

Иловайский, Д. *Руководство к всеобщей истории для младшего возраста. Вып.1. Древний мир и средние века*. [online]. Режим доступа:

http://az.lib.ru/i/ilowajskij_d_i/text_1863_ruk_k_vseobsch_istorii_olderfo.shtml.

[Дата звернення 01 серпня 2022].

Клигин, А., 1904. *Протоиерей Василий Миронович Войтковский, заслуженный профессор богословия Императорского Новороссийского университета (24 февр. 1904 г.)*. Одесса: тип. Экономическая.

Минин, Н. 1867. *Краткий учебник русского языка*. Изд. 2-е. Спб: Д.Ф. Федоров [Николь Ш.Д., аббат]. 1814. *Начертание правил воспитания в обоих одесских благородных институтах*. Одесса: [Городская тип].

Молитвы, заповеди и символ веры с объяснением. 1887. / сост. придворным протоиереем Дмитрием Соколовым. изд. 29-е. С.-Петербург: Тип. Ф.Г. Елеонского и К.

Новороссийский календарь Одесского градоначальства. 1835-1917. Одесса.

О порядке отпуска сумм на содержание строений и сада Одесского Института благородных девиц. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т.12 (1837). № 10371*.

О пособиях на содержание Одесского Института благородных девиц *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т.5 (1830). № 3586*.

О правилах для избрания в Одесский Институт благородных девиц, воспитанниц от городов Новороссийских Губерний и Бессарабской Области. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т.5 (1830). № 3586*.

О сравнении учреждаемого в Одессе девичьего народного с уездными училищами. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 1. СПб. Т.34 (1817). № 27053*

О штате Одесского Института благородных девиц. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т.21 (1846). № 20027*.

Об установлении должности Механика при Одесском Институте благородных девиц. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. СПб. Т.28 (1853). № 27290*.

Объяснительная записка к уставу женских учебных заведений ведомства учреждений Императрицы Марии. 1856. Спб.: б.и.

Опыт краткого изложения теории словесности. 1871. / Сост. К. Петров. 5-е изд. Спб.: тип. Мор. м-ва.

Подробная программа 4-х младших классов одесского института благородных девиц. 1890. Одесса.

Галахов, А. 1861. *Полная русская хрестоматия.* Спб.: тип. штаба военно-учеб. заведений Т. 1 Сочинения прозаические.

Règlement de l'institut des demoiselles nobles d'Odessa. 1829. Odessa: Impr. de la ville.

Сведения для желающих поместить детей в одесский институт благородных девиц за 1866. 1866. Одесса: тип. П. Францова.

Сведения для желающих поместить детей в одесский институт благородных девиц. 1870. Одесса: тип. П. Францова.

Сведения для желающих поместить детей в одесский институт благородных девиц. 1873 Одесса: тип. П. Францова.

Сведения для желающих поместить детей в одесский институт благородных девиц. 1874. Одесса: тип. П. Францова.

Сведения для желающих поместить детей в одесский институт благородных девиц. 1881 Одесса: тип. Труд.

Сведения для желающих поместить детей в одесский институт благородных девиц. 1899. Одесса: тип. Труд.

Семенов, Д. 1865. *Уроки географии. Год первый, Приготовительный курс.* Изд. 9. Спб.: [в тип. И. И. Глазунова].

Скальковский, К. 1906. Воспоминания молодости (по морю житейскому): 1843-1869. Спб.: тип. А.С. Суворина.

Собрание узаконений Ведомства учреждений императрицы Марии. Т.5: царствование государя императора Николая Второго. кн.4: с 1 января 1904 г. по 30 декабря 1906 г. №2018–2646. 1913. Спб.

Список должностных лиц Одессы. Министерство народного просвещения. Адрес-календарь Херсонской губернии. 1901. [online]. Режим доступа: http://www.rodovoyegnezdo.narod.ru/Kherson/1901_Odessa_narprosv.htm [Дата звернення 19 серпня 2022].

У Дії українці вибрали, чи залишити 8 березня вихідним. Це наймасовіше опитування. в застосунку. 2023 [online]. Режим доступа: <https://diia.gov.ua/news/u-diyi-ukrayinci-vibrali-chi-zalishiti-8-bereznuya-vihidnim-ce-najmasovishe-opituvannya-v-zastosunku> [Дата звернення 2 квітня 2022].

Устав женских учебных заведений Ведомства учреждений императрицы Марии, высочайше утвержденный 30 августа 1855 года. 1855. Спб.: Тип. Опекунс. Совета.

Шевченко, Т. Г. Повне зібрання творів 1929. *Каталоги | Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського*. [online]. Режим доступа: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00002637%5F01 [Дата звернення 04 серпня 2022].

Періодичні видання

А.Ф. Чикуанова. *Одесский вестник*. 1889. 18 (30) октября.

А.Ш. Возвращение института благородных девиц. *Одесский листок*. 1919. 24 октября (6 ноября).

Бал в институте благородных девиц. *Одесский вестник*. 1884. 16 (28) ноября.

Беседа: журн. ученый, лит. и полит. 1871. М.: Тип. А.И. Мамонтова.

В совете Одесского института благородных девиц. *Одесский вестник*. 1870. 31 мая.

Венок на гробницу государя от Одесского института. *Одесский листок*. 1881. 21 апреля (3 мая).

Вестник Европы: журн. истории, политики, литературы. 1898-1917. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича.

Восьмой выпуск воспитанниц Одесского Института благородных девиц. *Одесский вестник*. 1846. 24 июля.

Выпуск воспитанниц Одесского института благородных девиц. *Одесский листок*. 1883. 1 (13) июня.

Высочайший Ея Императорского Величества Рескрипт. *Одесский вестник*. 1839. 1 февраля.

Девятый выпуск воспитанниц в Одесском институте благородных девиц. *Одесский вестник*. 1848. 24 июля.

Десятый выпуск воспитанниц в Одесском институте благородных девиц. *Одесский вестник*. 1851. 1 августа.

Детское чтение. 1871-1877. СПб., тип. П.П. Меркульева.

Директриса Сукова прибыла в Одессу для управления институтом благородных девиц. *Одесский вестник*. 1830. 26 апреля.

Дневник. *Одесский листок*. 1881. 24 апреля (6 мая).

Еще о концерте в институте. *Одесский листок*. 1883. 1 июня.

Журнал для детей. Духовное, нравственное, историческое, естествоописательное и литературное чтение. 1854-1864.: Эдуард Праца.

Институт благородных девиц. *Одесский вестник*. 1883. 16 (28) травня.

Мир божий: ежемес. лит. и науч.-попул. журн. для юношества. 1893-1895. СПб.: Тип. И.Н. Скороходова.

Нива: ежемес. лит. прил. 1902-1906. СПб: А.Ф. Маркс.

О пожертвовании движимого и недвижимого имения, в пользу Одесского института благородных девиц отставным полковником Куртом. *Одесский вестник*. 1837. 21 июля.

Одесса, 2-го Июля. *Одесский вестник*. 1832. 2 июля.

Одесса, 2-го Июля. *Одесский вестник*. 1835. 3 июля.

Одесса, 21-го Августа. *Одесский вестник*. 1829. 21 августа.

Одеса, 23-го Апреля. *Одесский вестник*. 1840. 24 апреля.

Одесса, 12-го Июня. *Одесский вестник*. 1834. 13 июня.

Одесса, 17-го Декабря. *Одесский вестник*. 1835. 18 декабря.

- Одесса, 23-го Апреля. *Одесский вестник*. 1843. 24 апреля.
- Одесса, 23-го Июля. *Одесский вестник*. 1848. 24 июля.
- Одесса, 24-го Апреля. *Одесский вестник*. 1834. 25 апреля.
- Одесса, 25-го Сентября. *Одесский вестник*. 1835. 25 сентября
- Одеса, 5-го Июля. *Одесский вестник*. 1838. 6 июля.
- Одеса, 5-го Июля. *Одесский вестник*. 1840. 6 июля.
- Одесса, 17-го Сентября. *Одесский вестник*. 1832. 17 сентября.
- Одесса 3-го Июля. *Одесский вестник*. 1836. 4 июля.
- Одесса, 30-го Ноября. *Одесский вестник*. 1862. 1 декабря.
- Одесса, 3-го Июля. *Одесский вестник*. 1834. 4 июля.
- Одесса, 4-го сентября. *Одесский вестник*. 1834. 5 сентября.
- Одесса, 14-го Сентября. *Одесский вестник*. 1832. 14 сентября.
- Осмотр здания института благородных девиц. *Одесский вестник*. 1885. 29 августа (10) сентября.
- От совета одесского института благородных девиц. *Одесский вестник*. 1872. 23 июня.
- От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1837. 12 мая.
- От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1851. 14 июля.
- От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1844. 4 ноября.
- От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1852. 10 мая.
- От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1850. 18 ноября.
- От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1851. 20 июня.
- От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1840. 13 января.

От совета Одесского института благородных девиц. *Одесский вестник*. 1839. 21 января

От Совета Одесского Института Благородных Девиц. *Прибавление к №2-му Одесского вестника*. 1854. 9 января.

Пятидесятилетие службы заслуженного профессора Императорского Новороссийского университета протоиерея Василия Войтковского. *Прибавления к Херсонским епархиальным ведомостям*. 1899. 1 декабря.

Пятидесятилетний юбилей Одесского института благородных девиц. *Одесский вестник*. 1880. 1 (13) января.

Работа одесского института. *Одесский вестник*. 1883. 5 (17) травня.

Русская мысль: журн. науч., лит. и полит. 1884-1886. М.: тип. Е.И. Погодиной

Седьмой выпуск воспитанниц Одесского Института благородных девиц. *Одесский вестник*. 1844. 8 июля.

Совет Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1834. 5 сентября.

Совет Одесского Института Благородных Девиц. *Одесский вестник*. 1874. 17 Апреля.

Совет Одесского Института Благородных девиц. *Одесский вестник*. 1834. 3 октября.

Совет Одесского Института Благородных девиц. *Одесский вестник*. 1873. 8 июня

Торжественный акт в од. институте. *Одесский листок*. 1910. 30 мая.

Тридцать 33-й выпуск из одесского института благородных девиц. *Одесский листок*. 1881. 14 (26) июня.

Хроника. *Одесский вестник*. 1880. 11 (23) июля.

Хроника. *Одесский вестник*. 1880. 20 июля (1) августа.

Экзамены в одесском институте. *Одесский листок*. 1881. 28 апреля.

Література:

Аргатюк, С. та Сапожников, И. 2020. Одеський натураліст Христофор Гербановський та чигирі околиць Одеси. Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах, 28, с. 221–239.

Бацак, Н. Серафімов Серафим Антонійович [online]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Serafymov_S [Дата звернення 8 серпня 2022].

Бачинська, О. 2006. Готалов-Готліб Артемій Григорович. *Енциклопедія Сучасної України* [online]. Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=31602 [Дата звернення 16 серпня 2022].

Биография Чикуанова Анна Федоровна [online]. Режим доступу: <https://biographiya.com/chikuanova-anna-fedorovna/>. [Дата звернення 16 серпня 2022].

Бондарчук, П. 2005. Інститути шляхетних дівчат. У: *Енциклопедія історії*. Київ: Наукова думка. Т. 3. с. 504.

Ведомство Учреждений Императрицы Марии (ВУиМ) 2002 [online]. Режим доступу: https://pedagogical_dictionary.academic.ru/ [Дата звернення 18 серпня 2020].

Веселова, Т. та Мельник, О. 1995. Из истории высшего женского образования в Одессе (последняя треть XIX – нач. XX вв.). *Записки исторического факультета*, 1, 81–89.

Гермоген (Добронравин). 1905. У: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Спб.: изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. доп. т. Іа с. 553.

Гласко, В. Петр Георгиевич Ольденбургский [online]. *Хронос* Режим доступу: http://www.hrono.ru/biograf/bio_o/oldenburg_pg.php [Дата звернення 18 серпня 2020].

Гончарук, Т. та Синявська, О. 2004. «Одесский вестник» про недільні школи початку 1860-х рр. *Записки історичного факультету*, 15, с. 408-422.

Готалов-Готліб А. б.г. *Материалы для истории народного образования в Одессе: Историкографический очерк*. Ч. 1 (1801–1870). Б.м.

- Гребцова, И. 2006. *Периодическая печать: в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (Вторая треть XIX в.)*. Одесса: Астропринт.
- Дейвіс, Н. 2001. *Європа: Історія*. Перекладачі з англ. П. Таращук та О. Коваленко. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи»
- Діанова, Н. 2013. Дослідження Науково-просвітницької діяльності архієпископа Інокентія (Борисова) в дореволюційній історіографії. *Історіографічні дослідження в Україні*, 23, с. 93–102.
- Діанова, Н. 2014. Ректор Одеської духовної семінарії Мартирій Федорович Чемена. *Інтелігенція і влада : громадсько-політичний науковий збірник Сер.: Історія*. 30, с. 271–277.
- Дмитренко, А. 2018. Художник-иконописец Александр Харитонович Швайкевич (1842–1919). *Вісник Одеського художнього музею*, 4, с. 75–85.
- Добровольська В. 2006. *Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.)*. дис ... канд. іст. наук.
- Добровольська, В., 2009. Навчання в інститутах шляхетних дівчат Півдня України другої половини XIX – на початку XX століття. *Історичний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр.*, 3, 114–117.
- Доммес, М. 2006. Род Скальковских. *Дерибасовская Ришельевская. Одесский альманах*, 26, с.7–24.
- Дорошевич, В. 2016. П.А. Зеленый Страничка из русской истории [online]. Режим доступу: http://az.lib.ru/d/doroshewich_w_m/text_1909_%20zeleny.shtml [Дата звернення 11 серпня 2021].
- Драч О. 2010. Освіта жіноча в Україні. [online]. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Osvita_zhin [Дата звернення 11 серпня 2022].
- Добролюбский, А. 2004. Из истории педагогического университета. *Одесский альманах. Дерибасовская–Ришельевская*, 18, с. 8–31.
- Драч О. 2020. «У житті поки “щастить”»: Освітня траєкторія пересічної киянки модерної доби за автобіографією. *Київські історичні студії*, 2 (11), с. 29–37.

Евтушевский, Василий Адрианович. 1894. У: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Спб.: изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. Т. XIа Евреиновы-Жилон. с. 505.

Жебылев Н. *Исторический очерк деятельности Харьковского Института благородных девиц за 100 лет его существования (с 1812 по 1912 год)*. Харьков: тип. Печатное дело.

Желясков, С., Левченко, В. та Левченко, Г., 2012. Церкви при навчальних закладах Одеси: історико-теоретичний та інформаційно-статистичний огляди. *Одеські архіви. Інформаційний бюлетень Державного архіву Одеської області*. XVI, 1-3, с. 49–56.

Жерихина Е. 2009. В.Б. Бажанов протопресвитер и духовный наставник. *Труды Санкт-Петербургского государственного института культуры*. с. 379-383.

Жіноча освіта за часів Козаччини (кінець XVI — перша половина XVII ст.). [online]. Режим доступу: http://zounb.zp.ua/sites/default/files/news/2015/03/ZHINOCNA_OSVITA_ZA_CHASIV_KOZACHCHINI.pdf [Дата звернення 01 серпня 2022].

Записки Императорского Новороссийского университета. 1902. Одесса: тип. Экономическая. Т. 86.

Здание бывшего института благородных девиц в Одессе. 2013. [online]. Режим доступу: <https://www.shukach.com/ru/node/18891> [Дата звернення 11 серпня 2022].

Иван Шишкин [online]. Режим доступу: <http://realism.tilda.ws/page2959796.html> [Дата звернення 19 серпня 2022].

Захарченко М. 1889. *История Киевского института благородных девиц: 1838-1888 г.* Киев: тип. С.В. Кульженко.

Кавун, М. «Светоч образования» – Александра Рындовская (1829-1905) [online]. Режим доступу: <http://www.isunity.com/%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%82%D0%BE%D1%87-%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0>

[%BD%D0%B8%D1%8F-](#)

[%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0-%D1%80%D1%8B](#)

Картелян, О. 2011. Олександр Григорович Тройницький: вчений і державний діяч. [online].

<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4067/1/Kartelyan.pdf> [Дата звернення 11 серпня 2022].

Колесный товаро-пассажирский пароход «Николаев» [online]. Режим доступу: http://www.retroflot.com/n/kolesnyj_tovaropassazhirskij_parohod_nikolaev.html.

[Дата звернення 11 квітня 2022].

Коробчук, А. 2019. Одеський інститут шляхетних дівчат (1828-1920 рр.): еволюція правил прийому. У: *Каразінські читання (історичні науки): тези доповідей 72-ї міжнар. наук. конф., 19 квітня 2019, Харків*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. с. 31–32.

Коробчук, А. 2020b. Газета «Одесский вестник» (1827–1894) як історичне джерело з історії Одеського інституту шляхетних дівчат. *Чорноморська минувшина* [online], 15, с. 47–53. Режим доступу: doi: 10.18524/2519-2523.2020.15.218678.

Коробчук, А. 2021a. Інституціоналізація жіночої освіти на півдні України у ХІХ – на поч. ХХ ст.: історія Одеського інституту шляхетних дівчат. У: *Матеріали ХІХ міжнар. наук. конфер. студентів, аспірантів та молодих вчених, 26 березня 2020, Київ*. Київ: Історичний факультет КНУ імені Тараса Шевченка. с. 336–339.

Коробчук, А. 2021b. Періодика на книжковій полиці інститутки (за матеріалами бібліотеки Одеського інституту шляхетних дівчат). У: *Каразінські читання (історичні науки): тези доп. 74-ї міжнар. наук. конф., 23 квітня 2021, Харків*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. с. 44–45.

Коробчук, А. 2022a. Батогом і пряником: специфіка виховного процесу в Одеському інституті шляхетних дівчат. *Старожитності Лукомор'я* [online], 3, с. 35–43. Режим доступу: doi: 10.33782/2708-4116.2022.3.156 [Дата звернення 18 серпня 2022].

Коробчук, А. 2020а. Варвара Платонівна Кандиба (Фредерікс) – керівниця Одеського інституту імператора Миколи I. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка* [online], 6 (337), с. 158–166. Режим доступу: doi: 10.12958/2227-2844-2020-6(337)-158-166. [Дата звернення 18 серпня 2022].

Коробчук А. 2022б. Реевакуація: Повернення Одеського інституту шляхетних дівчат до Одеси (1856 р.). *Вісник Черкаського університету. Сер.: Історичні науки*, 1(22), с. 68-74.

Краткий исторический очерк пятидесятилетия Одесского института благородных девиц. 1879. Одесса: тип. Труд.

Крізь призму пам'яті і часу: Одеський Рішельєвський лицей у спогадах сучасників. 2017. / авт.-упоряд. О.С. Синявська. Одеса: Бондаренко М.О.

Кушниковский институт благородных девиц в г. Керчи [online]. 2016. Режим доступу: <https://www.shukach.com/ru/node/52357> [Дата звернення 12 серпня 2021].

Левин, С. 2012. Мариинский знак отличия беспорочной службы (Из готовящейся к изданию книги под рабочим названием «Женские награды Российской империи. 1714–1917 гг.»). [online]. Режим доступу: http://tonchu.org/userfls/ufiles/Альманах%202012/3.%20Левин_20.pdf. [Дата звернення 12 серпня 2021].

Левченко, В. та Левченко, Г. 2015. *Олександрівська церква Новоросійського університету: історія, персоналії, документи*. Одеса: ФОП Бондаренко М.О.

Левченко, Г. 2017. *Газета «Одесский вестник» (1827-1894): внесок у розвиток історичного краєзнавства на Півдні України*. дис ... канд. іст. наук.

Левченко, В. та Левченко, Г. 2017. Законовчителі інославних й іновірних віровчень навчальних закладів Одеси ХІХ – початку ХХ ст.: історія, традиції та особливості. *Інтелектуальна історія та духовна спадщина України ХІХст: зб. наук. праць*. с. 127–133.

Лелюк, П. 2018. *Полтавський інститут благородних девиц. Персоналії*. Харков: Мачулін.

Ленц Н. 1903. *Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей, 1804-1817*. Одесса: Тип. Экономическая.

Ленц, Н. 1906. Бомбардирование Одессы (10 апреля 1854 года). У: *Записки императорского Одесского общества истории и древности*. Т. 26. Одеса: тип. Экономическая. с. 1–108.

Лихачева Е. 1889. *Материалы для истории женского образования в России*. Т.1. Спб.: тип. М. М. Стасюлевича.

Лісунець, Л., 2021. *Є.К. Воронцова: благодійна та культурно-просвітницька діяльність*. Дис ... канд. іст. наук, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова.

Мазанов П. *Полтавский институт благородных девиц* [online]. Режим доступа: <http://histpol.pl.ua/ru/obrazovanie-i-sport/universitety-akademii-instituty?id=4967> [Дата звернення 01 серпня 2022].

Мельник, О. 2011. Розвиток середньої жіночої освіти в ХІХ – на початку ХХ ст. в Одесі. *Інтелігенція і влада. Сер. : Історія*, 21, с. 46–55.

Мельникова, А. Капитаны Атлантической эскадры [online]. Режим доступа: <https://kronvestnik.ru/history/%2012235> [Дата звернення 11 серпня 2021].

Merxha, V. Finishing Schools in Switzerland: Everything You Need To Know - Studying in Switzerland [online]. *Studying in Switzerland*. Режим доступа: <https://studyinginswitzerland.com/finishing-schools-switzerland/> [Дата звернення 18 серпня 2022].

Милько, В. 2014. Управління навчальними округами Російської імперії у 1880-х рр. [онлайн]. *Інститут історії України*. [Дата звернення 4 вересня 2023]. Режим доступа: http://history.org.ua/JournALL/mgumstud/mgumstud_2014_1/9.pdf

Мицик, Ю. 2007. Інститути шляхетних дівчат. У: *Енциклопедія історії*. Київ: Наукова думка. Т. 4. с. 79.

Михневич, И. 2014. *Сочинения*. Киев: НПУ им. М. Драгоманова, Мелитополь: МГПУ им. Б.Хмельницкого.

Miss porter's school [online]. Режим доступа: <https://www.porters.org/>. [Дата звернення 18 серпня 2022].

- Модзалевский, В. 1996. *Малороссийский родословник*. Київ. Т. 5 1.
- Морозова, И. та Левченко, В. 2014. Одесский национальный морской университет готовится отметить свое 85-летие. *Порты Украины*, 1, с. 80–83.
- Морошану, Л. та Никитина И. 2016а. «Méthode courte, facile et pratique de langue italienne» Антонио Пиллера, как памятник лингво-дидактической литературы начала XIX века (часть 1). *Науковий вісник МГУ. Сер. : Філологія*, 19, 102–104.
- Морошану, Л. та Никитина, И. 2016b. «Méthode courte, facile et pratique de langue italienne» Антонио Пиллера как памятник лингво-дидактической литературы XIX века (статья 2). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, 2(20), с. 46–48.
- Музичко, О. 2012. Український націотворчий процес в Одесі початку ХХ ст. крізь призму спогадів Ганни Чикаленко. У: *Євген Чикаленко в процесі українського націотворення: Зб. наук. пр.* Одеса: СПД Бровкін. с. 43–56.
- Музичко, О. 2016. *Стрельбицький Іоанн Хрисанфович*. [online]. Режим доступу: <https://www.i-lyman.name/DoslHist2/Pers/StrelbickijIoannXrisanfovich.html>. [Дата звернення 18 серпня 2022].
- Музичко, А. 2010. Владимир и Наталья Лазурские в культурной жизни Одессы первой половины ХХ в. *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. [online], 8, Режим доступу: <http://www.history.odessa.ua/publication8/stat08.htm> [Дата звернення 16 серпня 2022].
- Музичко, А. Станишевская Мария Бальтазаровна (1871-1937) [online]. Режим доступу: <http://odessa-memory.info/index.php?id=658> [Дата звернення 19 серпня 2022].
- На Втором християнском кладбище восстановили могилу начальницы Одесского института благородных девиц 2020. [online]. Режим доступу: <https://dumskaya.net/news/na-vtorom-hristianskom-kladbishche-vosstanovili-122839/> [Дата звернення 10 серпня 2022].
- Наглядное моделирование в обучении математике: теория и практика*. 2007. Ярославль: Изд-во ЯГПУ.

Новікова, Л. 2016. Святкування тисячоліття православної народної Болгарської церкви в Одесі, 3 травня 1870 р. *Юго-Запад. Одессика: историко-краеведческий научный альманах*, 21, с. 77–89.

Одесское городское девичье училище (ул. Старопортофранковская, 32). 2015. [online]. Режим доступа: <https://www.shukach.com/ru/node/44244> [Дата звернення 10 серпня 2022].

Одесса в Полном Собрании законов Российской империи: справочник-указатель, 2006 / сост. К. Тиганий [и др.]. Одесса: Юридична література.

Odessa of 1854 by Friedrich Gross on lithographs: streets, buildings, war [online]. 2021. Режим доступу: <https://odessa-journal.com/odessa-on-lithographs-of-1854-streets-buildings-war/> [Дата звернення 16 серпня 2022].

Одесский Вестник.1897. У: *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Спб.: изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. Т.ХХІа. с. 731.

Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. Історія та сучасність (1865-2015). 2015. Одеса: Одеський нац. ун-т.

Особові фонди Державного архіву Кіровоградської області. Довідник. 2002. Авт.-упоряд. А. Єлапова, О. Жук та Л. Прядко. Кіровоград.

Памятная книжка на 1858 год. 1857. СПб., в Военной типографии.

Пинкевич, А. 1930. Краткий очерк истории педагогики 2-ге вид. Харьков : Пролетарий, 1930.

Поздняков, А. 2014. Институты благородных девиц в системе образования России второй половины XVIII начала XIX века. *Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика*, 2(14), 104–108.

Полевщикова, Е. 2011. Французы в учебных заведениях Одессы. 1803–1822 гг. *Французский ежегодник 2011: Франкоязычные губернаторы в Европе XVII-XIX вв.* с.110–126.

Пономарева, В. 2014. Библиотеки и чтение в женских институтах Мариинского ведомства (XVIII - начало XX в.). *Библиотекосведение*, 5, с. 104-108.

Пономарева, В., 2017. Быть в форме: костюм институтки как предмет одежды и идеологема. Часть I. *Вестник Московского университета. Сер. XXIII АНТРОПОЛОГИЯ*, 2, с. 133–142.

Ратушняк Э. Несколько одесских страниц из летописи рода Демидовых [online]. Режим доступа: <http://history.odessa.ua/publication6/08.doc>. [Дата звернення 11 квітня 2022].

Ремнев, А. та Суворова, Н., 2001 Фредерикс Платон Александрович [online]. Режим доступа: <http://bsk.nios.ru/enciklodediya/frederiks-platon-aleksandrovich> [Дата звернення 18 серпня 2021].

Решетов, С. 2008. Воспитанницы института и их преподаватели [online]. Режим доступа: <https://www.vo.od.ua/rubrics/raznoe/9123.php>. [Дата звернення 14 квітня 2022].

Российская педагогическая энциклопедия. 1993. М.: Большая Российская энциклопедия. Т. 1.

Рудаков, 1918, [online]. Режим доступа: <https://viewer.rsl.ru/ru/rsl01002921717?page=396&rotate=0&theme=white> [Дата звернення 10 серпня 2021].

Саввина, О. 2019. *Очерки по истории методики обучения математике (до 1917 года)*. М.: ИНФРА.

Саратовский духовный вестник [online]. Режим доступа: <https://pravoslavnoe-duhovenstvo.ru/media/priestdb/materialattachment/attachment/7f/a9/7fa93214-227e-4a86-8869-94dfb5959c08.pdf>. [Дата звернення 11 серпня 2021].

Симонова, Е. 2004. Почетная гражданка города Александра Рындовская. [online]. Режим доступа: https://www.gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=121 [Дата звернення 19 серпня 2022].

Синявська О. 2023. Заснування освітніх закладів в Одесі на початку XIX ст. *Вісник науки та освіти*, (6), с. 743-745.

Синявська, О. 2022. «Перший історик-україніст Одеського університету (до 175-річчя професора Олексія Маркевича)», *Літопис Волині*, (26), с. 168-172. doi: 10.32782/2305-9389/2022.26.27. [Дата звернення 19 червня 2023].

Скальковский, А. 1867. *Материалы для истории общественного образования в Одессе*. Одесса: тип. П. Францова.

Соколов В. 1896. *Деятельность императрицы Екатерины II на пользу женского образования в России: Воспитанницам старших классов Одесской городской II-й женской гимназии*. 6 окт. 1896 г. Одесса: тип. и хромофотогр. Е. И. Фесенко.

Стрельбицкий И. 1907. *Церковь Одесского института императора Николая I*. Одесса: Тип. и хромофотогр. Е.И. Фесенко.

Сухенко, Т. 1998. Жіноча середня освіта в Україні (XIX - початок XX ст.). *Український історичний журнал*, 5, 63–74.

Сухенко, Т. 2000. Інститути шляхетних дівчат в Україні в XIX столітті. *Етнічна історія народів Європи*, 7, с. 80–84.

Тимофієнко В. 1999. Зодчі України кінця XVIII - початку XX століть. Біографічний довідник [online]. Режим доступу: http://www.alyoshin.ru/Files/publika/timofienko/tim_zodchi_039.html#cherkunov1

Faguet É. 1887. *Madame de Maintenon institutrice: extraits de ses lettres, avis, entretiens sur l'éducation*. Paris: H. Lecène et H. Oudin.

Фанталов, О. 2020. *Сен-сир и Смольный институт – первые учебные заведения для женщин во Франции и России* [online]. Режим доступу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42604302>. [Дата звернення 18 серпня 2022].

Фредерикс Владимир Борисович [online]. *Хронос*. Режим доступу: <http://www.hrono.ru/biograf/frederiks.html> [Дата звернення 18 серпня 2022].

Фуко, М. 1966. Слова и вещи. [online]. *Гуманитарный портал*. Режим доступу: <https://gtmarket.ru/library/basis/5169/5181> [Дата звернення 19 серпня 2022].

Уварова О. 2022. Одеське жіноче благодійне товариство як простір для укладання просопографічних портретів представниць грецької громади Одеси. *Чорноморська минувшина.*, 17, с. 56-63.

Уварова О. 2022b. Участь греків-переселенців у формуванні та діяльності міських громад Одеси (кінець XVIII - перша третина XIX ст.). *Zaporizhzhia Historical Review*, 6 (58), с. 68-74.

Учебник «Родное слово» (Ушинский): анализ книги [online]. Режим доступу: https://classlit.ru/publ/literatura_19_veka/drugie_avtory/uchebnik_rodnoe_slovo_ushinskiy_analiz_knigi/69-1-0-1037 [Дата звернення 19 січня 2022].

Херлихи, П. 2007. *Одесса. История. 1794-1914*. Одесса: изд. Optimum.

Хмарський, В. 2004. Археографічна діяльність Таврійської вченої архівної комісії наприкінці XIX – на початку XX ст. (1896-1909). *Записки історичного факультету*, 15, 433–449.

Хмарський, В. 1998. З історії розвитку археографії на Півдні України: Аполлон Скальковський. *Записки історичного факультету*, 6, с. 173.

Хмарський, В. Скальковський Аполлон Олександрович [online]. *Інститут історії України*. Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Skalkovskyj_A [Дата звернення 19 серпня 2022].

Цубенко, В. 2006. Формування території та населені пункти Новоросійського військового поселення кавалерії (1817–1857 рр.). *Чорноморська минушина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України: Зб. наук. пр.*, 1, с. 52–64.

Черчович І. 2017. *Жіноча освіта в Україні: історичний огляд*. [online]. Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/zhinocha-osvita-v-ukraini-istorichniy-oglyad-134122.html> [Дата звернення 01 серпня 2022].

Чорна, Л. 2010. Одеський сільськогосподарський інститут у перші роки існування: від ідеї до реалізації. *Записки історичного факультету*, 21, с. 135–141.

Шандра, В. 2020. Дворянство "українських губерній" Російської імперії у земському самоврядуванні (1860-ті рр. – початок XX ст.). *Український історичний журнал*. 4. с. 46-60.

Шандра, В. 2018. Освіта як фактор зростання ролі жіноцтва в українському суспільстві (1880-ті рр. – початок ХХ ст.) [online]. Scientific journals of Precarpathian National University. [Дата звернення 4 вересня 2023]. Режим доступу: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/kk/article/view/3736/4329>.

Шандра, В. 2019. «Станова дворянська освіта в Україні другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: донкіхотство чи данина традиційним цінностям?», *Дриновський збірник*, 110, с. 123-129.

Швидько, Г. Рындовская Александра Якимовна [online]. Режим доступу: <https://www.gorod.dp.ua/tema/persons/?pageid=552> [Дата звернення 19 серпня 2022].

Шершун Т. Науковий архів Бориса Олександровича Лупанова (1887–1959) у фондах Наукової бібліотеки імені І. І. Мечникова. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2018. Т.23, 2(20). с.162–179.

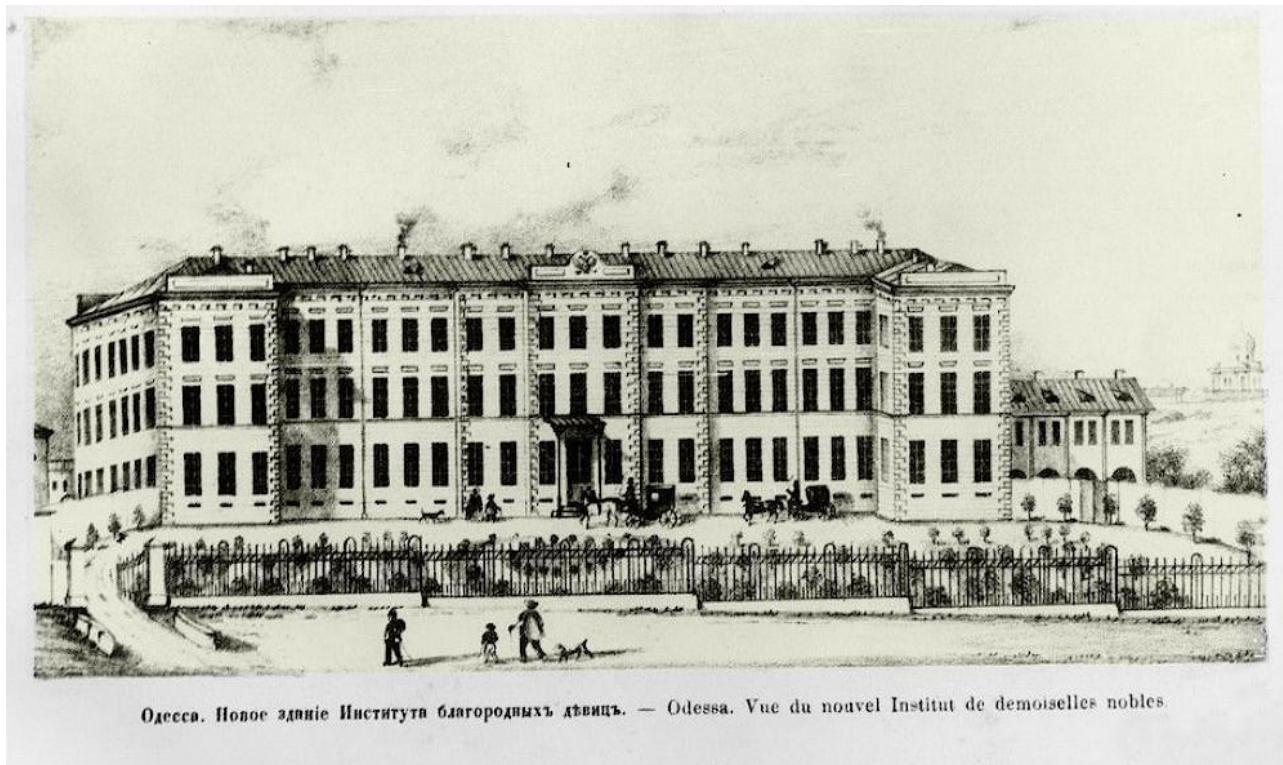
Эртель Мориц Андреевич [online]. Режим доступу до ресурсу: <https://www.biografija.ru/biography/ertel-moric-andreevich.htm> [Дата звернення 19 січня 2022].

Янчин, Иван Васильевич. 1913. У: *Русский биографический словарь*. Спб.: изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон. Т. 25. с. 156–157.

ДОДАТКИ

Додаток А.

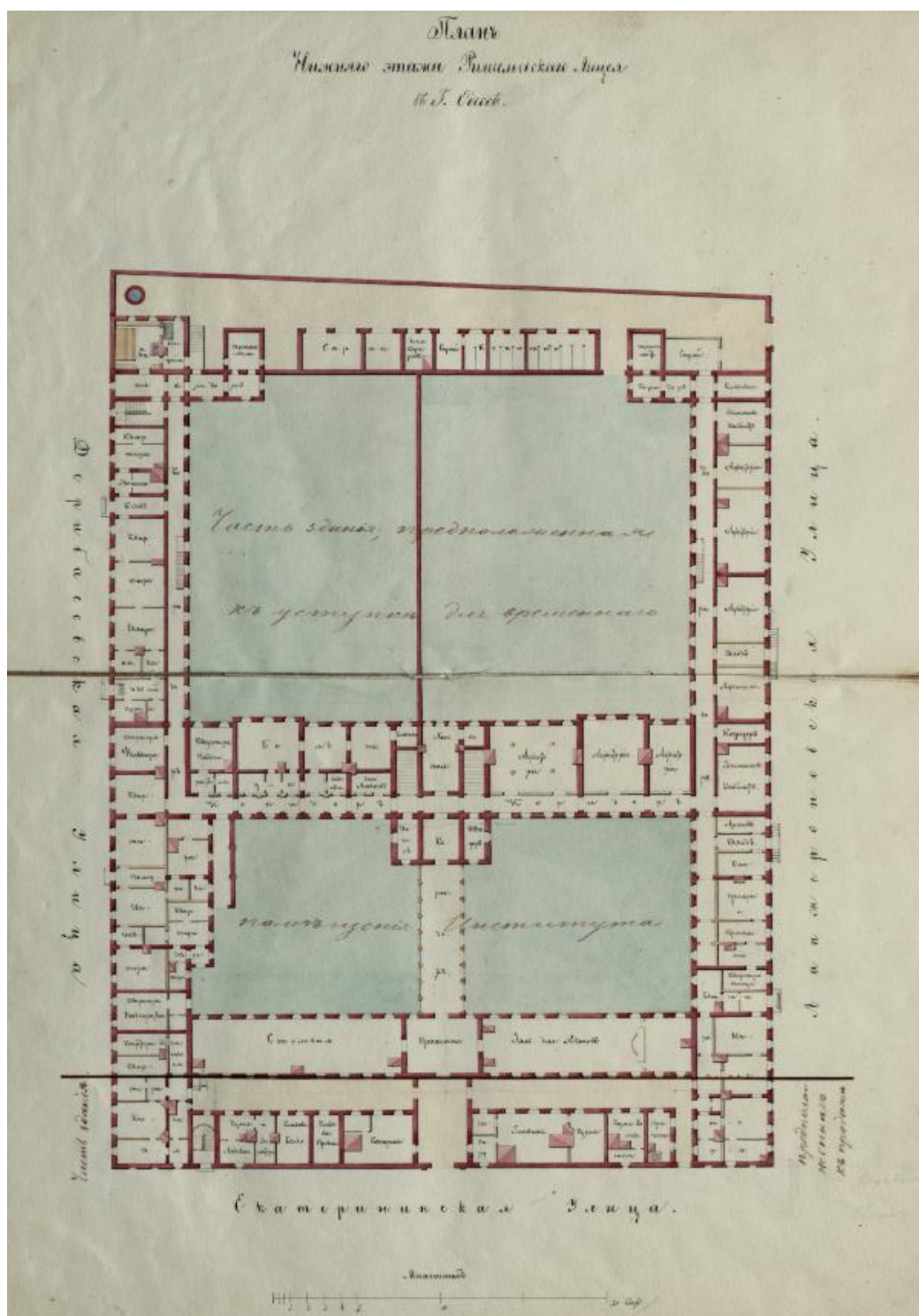
**Нова будівля Одеського інституту шляхетних дівчат (1855-1859)
(Odessa of 1854 by Friedrich Gross on lithographs, 2021)**

(Odessa of 1854 by Friedrich Gross on lithographs, 2021)

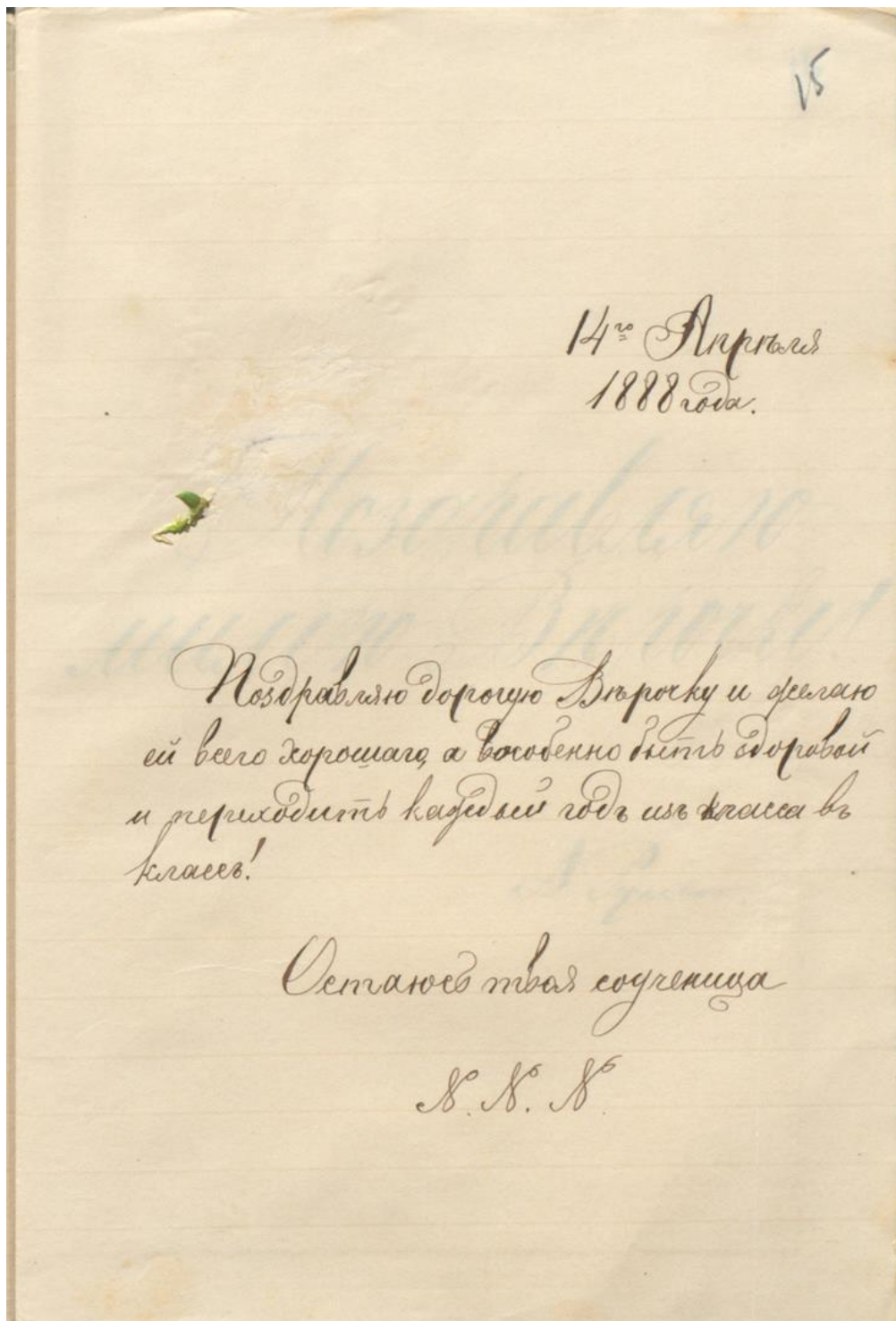
ДОДАТОК Б.

План нижнього поверху Ліцею

(РДА, Ф. 733, Оп. 78. Спр. 827, арк.1)

ДОДАТОК В.

Вітальні листівки учениці Одеського інституту шляхетних дівчат (Віри
Торгут)

(РДІА.Ф. 1578, Оп. 1. Спр. 195, арк.15)

13

Милая Втрошка!

Поздравляю тебя
со днем твоего
рождения и желаю
перейти без передер-
жек в III класс и
поскорее подойти и по-
целовать кого-то.

Твоя соученица С. Д. А.
Маня М.

ДОДАТОК Г.

Відпускний квиток з Одеського інституту шляхетних дівчат вихованки
Торгут Віри Федорівни

1

БИЛЕТЪ.

Изъ Одесскаго Института благородныхъ дѣвицъ воспитанницъ онаго Торгутъ Вѣры
уволенной въ отпускъ въ Г. Харькова сь 3 Мая до извѣстныхъ
съ тѣмъ, чтобы билетъ этотъ по возвращеніи ея изъ отпуска
былъ представленъ обратно. Въ чемъ подписью и приложе-
ніемъ казенной печати удостовѣряется.

№

Начальница Института Секретарь

1578-1-21(1)

Извлеченіе изъ Высочайше утвержденныхъ правилъ для увольненія воспитанницъ въ отпуска на лѣтніе каникулы и праздники Св. Пасхи и Рождества Христова изъ закрытыхъ женскихъ учебныхъ заведеній вѣдомства Императрицы М А Р И.

§ 2. Воспитанницы увольняются изъ дома: родителей, семейныхъ родныхъ братьевъ и сестеръ, а сироты въ семейства опекуновъ. Въ семейства же другихъ родныхъ или постороннихъ лицъ дозволяется отпускать только воспитанницъ младшаго возраста, но *усмотрѣнію начальницы* и съ письменнаго согласія ближайшихъ родныхъ и опекуновъ, имѣющихъ на то право. Лица, къ которымъ уволена воспитанница, *ни подъ какимъ видомъ* не имѣютъ права передавать ее не только своимъ знакомымъ, но даже и родственникамъ, безъ разрѣшенія на то институтскаго начальства, подѣ опасеніемъ немедленнаго отобранія отъ нихъ дѣвицы, или исключенія ея изъ заведенія.

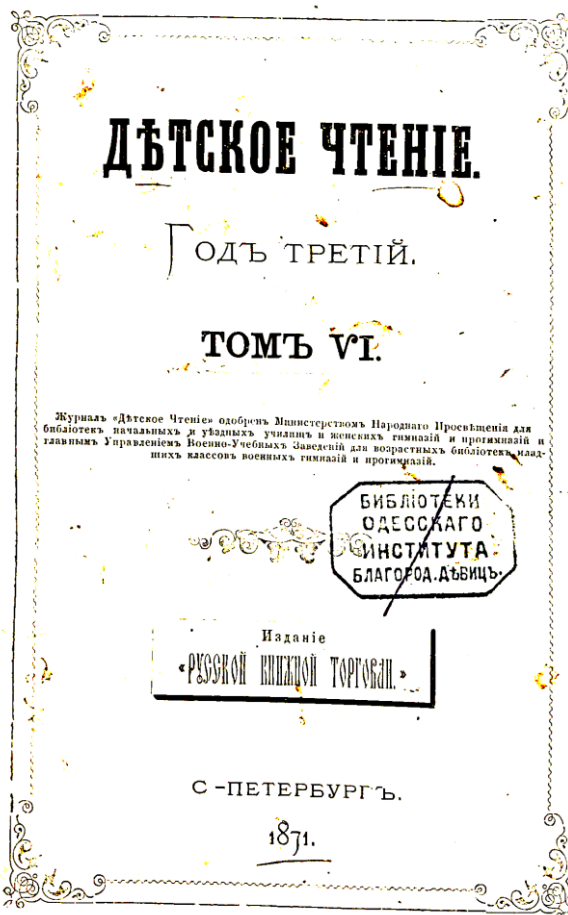
§ 3. Родители, родственники и опекуны, желающіе взять дѣвицу въ отпускъ, обязаны: имѣть для нея свою одежду и бѣлье, являться за нею самими, а въ случаѣ невозможности къ тому прислать кого либо изъ родственниковъ или другихъ благонадежныхъ лицъ съ письменною довѣренностію, для предьявленія Начальницѣ, взятыхъ въ отпускъ дѣвицъ не выводить далѣе родственнаго круга, въ особенности же не брать на публичныя танцевальныя вечера съ платою за входъ; возвращать дѣвицъ въ заведеніе лично или съ довѣренными извѣстными Начальству лицами, и при томъ *непрерывно* въ опредѣленный для того срокъ. Если же бы встрѣтились какія либо на то препятствія, то немедленно увѣдомить о томъ Начальницу.

§ 4. Къ лицамъ, однажды невыполнившимъ этихъ условій, дѣвицъ впредь никогда не отпускать.

§ 5. Если бы достоверно было обнаружено, что воспитанница въ продолженіи отпуска измѣнилась къ худшему въ нравственномъ отношеніи, и если бы сверхъ того, она стала производить на своихъ сверстницъ вредное вліяніе, то такую воспитанницу, смотря по обстоятельствамъ, или лишать впредь права на отпускъ, или вовсе удалить изъ заведенія.

ДОДАТОК Г.

Екслібрис (власницький знак) бібліотеки Інституту

ДОДАТОК Д.

Атестат вихованки Одеського інституту шляхетних дівчат (Н.М. Парізо де Валет).

АТТЕСТАТЪ.

Воспитавница Одесскаго института благородныхъ дѣвицъ, дочь Ротшильда дѣвица Наталія Михайловна Паризо де ла Валеттѣ, окончила въ семь заведеніи полный курсъ и во время пребыванія въ немъ, при отличной нравственности, оказала успѣхи: въ Законѣ Божіемъ отличное, въ Педагогикѣ отличное, въ Русскомъ языкѣ и Словесности хорошіе, во Французскомъ языкѣ весьма хорошіе въ Нѣмецкомъ языкѣ отличныя, въ Арифметикѣ и Геометріи отличныя, въ Географіи отечественной и всеобщей весьма хорошіе въ Исторіи русской и всеобщей отличныя, въ Естественнѣдѣніи отличное, въ Рисованіи отличное и въ Чистописаніи весьма хорошіе. Сверхъ того она обучалась: рукодѣлю, домашнему хозяйству, танцованію, пѣнію церковному и музыкальному весьма хорошіе.

А посему дѣвица Паризо де ла Валеттѣ имѣеть право: 1) не подвергалась особому испытанію, получать свидѣтельство на званіе домашней наставницы и 2) если въ теченіи 20^{ти} лѣтъ посвятить себя образованію дѣтей на поступленіе въ домъ призрѣнія бѣдныхъ дѣвицъ благороднаго званія. Въ удостовѣреніе сего данъ сей аттестатъ, за надлежащимъ подписаніемъ и съ приложеніемъ печати Совѣта института. Одесса, 1886 года, Мая 23го дня.

Начальница Чергуаной
 Члены Совѣта: Инспекторъ Б. А. Монтань
 Управляющій хозяйственною частью А. Друзининъ
 Секретарь Совѣта С. М. Монтань

ПРИМЪЧАНІЕ: Права и обязанности домашнихъ наставницъ изложены въ особомъ, выданномъ при семъ, приложеніи.

(ДАКО. Ф. 306. Оп. 1. Спр. 2)

ДОДАТОК Е.

Атестат вихованки ОІШД О. Мешаліної

Копія з копії. 2

А Т Т Е С Т А Т . .

МЕШАЛИНА Ольга Михайловна, дочка полковника, православного вероисповедания, окончившая курс семи общих классов в Одесском Институте Императора Николая I, во время пребывания в сем заведении, при отличном поведении, оказала успехи:

По закону Божию	удовлетвор.	- 8
" Русскому языку и Словесности -хорошие		- 9
" Французскому языку	"довлетвор.	- 8
" Немецкому языку	удовлетвор.	- 8
" Математике	удовлетвор.	- 7
" Истории	удовлетвор.	- 8
" Географии	хорошие	- 9
" Физике и Космографии	удовлетвор.	- 8
" Педагогике	удовлетвор.	- 8

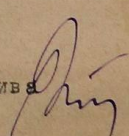
В первых четырех классах института МЕШАЛИНА Ольга Михайловна обучалась Естественноведению.

По сему аттестату МЕШАЛИНА имеет право получить, не подвергаясь особому испытанию, свидетельство на звание домашней наставницы тех предметов, по которым оказала хорошие успехи.

Сверх упомянутых выше предметов МЕШАЛИНА обучалась рисованию, чистописанию, рукоделию, хоровому пению, гимнастике и танцам, а также музыке. -

Одесса, Мая 13 /26 дня 1918 года.

Начальница Института
Член Совета по учебной части /подпись неразборч. /
Член Совета по хозяйственной части
Секретарь Совета

Аттестат получила О. МЕШАЛИНА.
С копией верно:
Секретарь, Обл.стархива /ТЕМИС/

(ДАОО. Ф. 46. Оп. 2. Спр. 217)